

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО (УКРАЇНА)
ЖЕШУВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА)

**ЛЮДИНА І ТЕХНІКА У ВИЗНАЧНИХ БИТВАХ
СВІТОВИХ ВОЄН ХХ СТОЛІТТЯ
(до 70-річчя завершення Другої світової війни)**

**Збірка тез доповідей Міжнародної наукової конференції
21–23 жовтня 2015 р.**

м. Львів

УДК 1+623.1]:355.48“XX”
ББК Ц 35 (0)
Л 93

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Національної академії
сухопутних військ
(протокол від 29.09.2015 р. № 2)

Укладачі:

Івахів О.С., к.політ.н., Свірідова Л.Ю.

Л 93 Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття (до 70-річчя завершення Другої світової війни): Збірка тез доповідей Міжнародної наукової конференції 21–23 жовтня 2015 р. – Львів: НАСВ, 2015. – 196 с.

Матеріали наукового заходу висвітлюють історичний досвід тенденцій і траєкторії розвитку багатоаспектних проблем взаємодії людини та техніки у визначних битвах світових воєн XX століття. Особлива увага приділяється історії розвитку воєнної науки, техніки та озброєння, воєнному мистецтву і тактиці бойових дій ключових битв воєн XX століття в контексті 70-річчя завершення Другої світової війни.

Наданий матеріал призначений для науковців, викладачів, студентів та курсантів, усіх, хто цікавиться воєнною історією.

ПРОГРАМНИЙ КОМІТЕТ

Павло Ткачук, д.і.н., проф. (м. Львів, Україна)
Сергій Троян, д.і.н., проф. (м. Київ, Україна)
Дмитро Веденєєв, д.і.н., проф. (м. Київ, Україна)
Олександр Дем'янюк, д.і.н., доц. (м. Луцьк, Україна)
Сергій Сегеда, д.і.н., доц. (м. Київ, Україна)
Степан Качараба, д.і.н., проф. (м. Львів, Україна)
Володимир Трофимович, д.і.н., проф. (м. Львів, Україна)
Віктор Голубко, д.і.н., проф. (м. Львів, Україна)
Василь Гулай, д.політ.н., доц. (м. Львів, Україна)
Мацій Франц, д.габіліт., проф. (м. Познань, Польща)
Анджей Олейко, д.габіліт., проф. (м. Жешув, Польща)
Пйотр Семкув, д.габіліт., проф. (м. Гдиня, Польща)
Гжегош Осташ, д.габіліт., проф. (м. Жешув, Польща)
Здіслав Будзинські, д.габіліт., проф. (м. Жешув, Польща)

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Андрій Слюсаренко, к.і.н., доц. (м. Львів, Україна) – голова організаційного комітету

Андрій Харук, д.і.н., проф. (м. Львів, Україна) – заступник голови організаційного комітету

Олег Івахів, к.політ.н. (м. Львів, Україна) – секретар організаційного комітету

Анджей Олейко, д. габіліт., проф. (м. Жешув, Польща)

Павел Коженєвські, доктор наук (м. Жешув, Польща)

Даміан Кнутель, магістр (м. Жешув, Польща)

Кишитоф Мрочковські, д.н. (м. Жешув, Польща)

Леонід Кривизюк, к.і.н., доц. (м. Львів, Україна)

Олеся Куцька, к.і.н., доц. (м. Львів, Україна)

Ігор Репін, к.і.н., доц. (м. Львів, Україна)

Андрій Шумка, к.і.н. (м. Львів, Україна)

Лілія Трофимович, к.і.н., доц. (м. Львів, Україна)

Віталій Петрухін, доц. (м. Львів, Україна)

Віталій Гаращенко (м. Львів, Україна)

Галина Озерова (м. Львів, Україна)

Юрій Бураков, к.і.н., доц. (м. Львів, Україна) – секретар конференції

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВСТУПНЕ СЛОВО

**Начальника Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного**

Шановні учасники і гості конференції!

Від колективу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного сердечно вітаю вас – учасників міжнародної наукової конференції “Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття” у стінах нашого ВНЗ.

З приємністю зазначаю, що наукові зустрічі українських вчених із польськими колегами та військовими істориками інших країн набувають традиційного характеру. Ми добре пам’ятаємо минулорічний міжнародний історичний форум на базі Академії, який слугував своєрідним каталізатором науково-дослідницької та науково-організаційної роботи.

Мета конференції – проаналізувати та узагальнити історичний досвід тенденцій і траєкторії розвитку багатоаспектних проблем взаємодії людини та техніки у визначних битвах світових воєн XX століття.

Конференція відбувається у дні відзначення міжнародною громадськістю 70-річчя завершення Другої світової війни. 2 вересня 1945 року у Тихому океані, на борту американського лінкора “Міссурі” мілітаристська Японія підписала акт капітуляції у Другій світовій війні. Напередодні цієї історичної події, у травні того ж року, капітулювала нацистська Німеччина.

Відомо, що світові війни та перегони озброєнь XX століття були головними рушіями технічного прогресу. Так космічні ракети, комп’ютери, мобільний зв’язок, Інтернет та багато інших технічних винаходів первісно були розроблені для військової сфери. Але війни не тільки пришвидшували наукові відкриття, сприяли індустріальному розвитку, але й виступали потужним суспільним модернізатором.

Дві останні світові війни, попри велетенські людські та матеріальні втрати, каліцтва і страждання, дозволили українцям зробити справжні стрибки у формуванні модерної політичної нації. У ході розпаду СРСР, в 1991 році Україна здобула давно омріяну незалежність.

Здавалося би, що після спустошливих світових катастроф XX століття війна ніколи не повернеться на українську землю. Однак неоголошений напад на Україну, анексія Криму Російською Федерацією та розв’язання бойових дій на Сході Української держави наприкінці лютого 2014 р. стали реальним фактом сьогодення.

Вперше у XXI столітті держава–постійний член Ради Безпеки ООН здійснила агресію проти сусідньої держави, брутально порушивши свої зобов'язання як член Організації Об'єднаних Націй, на яку покладена основна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки.

Завдяки відданості і героїзму особового складу Збройних Сил України, підрозділів сформованої у складі МВС Національної гвардії та добровольчих батальйонів у ході Антитерористичної операції значні території Донеччини та Луганщини, окуповані агресором, було звільнено. Однак воєнні дії затягнулися й тривають дотепер.

На жаль, під час виконання бойових завдань підрозділи Української армії та інших силових структур втрачають кращих командирів і бійців. Є серед полеглих українських героїв й офіцери, які здобули військовий фах у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Понад сорок випускників Академії сухопутних військ полягли у цій війні.

В історію назавжди увійдуть прізвища випускників, які поклали своє життя в ім'я миру та спокою на нашій рідній Українській землі, які своїми героїчними вчинками врятували не одне життя бойових товаришів та зробили безцінний внесок в успіх багатьох воєнних операцій.

В умовах війни на Сході України військовим історикам важливо критично переосмислити досвід минулих і сьогодишніх воєн, використати досвід військового будівництва передових армій світу.

Впевнений, що міжнародна наукова конференція “Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття” надасть змогу проаналізувати здобутки на ниві воєнно-історичної науки. Сподіваюсь, що вам додасть натхнення й енергії творча атмосфера та доброзичливість, які традиційно панують у провідному військовому виші Сухопутних військ України – Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Запрошую до плідної творчої роботи та результативних дискусій.

Трофимович В.В., д.і.н., професор
НАСВ

ВІД КРИМСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ 1945 Р. ДО АНЕКСІЇ ПІВОСТРОВА В 2014 Р. (УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ)

Кримська (Ялтинська) конференція (4 – 11 лютого 1945 р.) стала своєрідним символом нового післявоєнного влаштування планети, що увійшло в політичну лексику як “ялтинсько-потсдамська система міжнародних відносин”, яка, своєю чергою, закріпила існування біполярного світу.

Уже протягом тривалого періоду не затихає гостра дискусія навколо “Ялти-45”, її перебігу та прийнятих рішень, що оцінюються з різних, подекуди діаметрально протилежних, позицій: від палкого схвалення – до нищівної критики. Наприклад, на думку знаного американського політолога З. Бжезинського, вона стала головним геополітичним чинником, що визначив факт переходу частини Європи під політичне домінування кремлівського очільника, а Радянський Союз поширив свій вплив у самому центрі континенту, за що народи останнього заплатили надто дорого ціну.

Конференція прийняла серед інших і рішення стосовно кордонів України та її участі в майбутній міжнародній організації безпеки. Реалізуючи далекосяжні геополітичні плани, учасники “Великої Трійки” своєю політикою доконаних фактів заклали фундамент остаточного розв’язання питання проходження кордону між Україною та Польщею по “лінії Керзона”. Підкреслимо, що приєднання західноукраїнських земель до УРСР остаточно відбулося на основі рішень Кримської конференції керманічів трьох держав у лютому 1945 р., а не завдяки впровадженню у життя пакту Ріббентропа–Молотова у вересні 1939 р. Ці рішення були покладені в основу всіх наступних міжнародних угод. Вони визначають і сучасний майже 550-кілометровий кордон між Україною та Польщею. Як бачимо, в Україні з’явилися державні кордони, визнані світовим співтовариством (проте, як виявилось останнім часом, лише не Російською Федерацією).

Серед найважливіших в Ялті було питання про створення організації, що мала стати гарантом міжнародної безпеки та співробітництва. Зокрема, розгорілися палкі дискусії стосовно учасників установчої конференції – фундаторів Організації Об’єднаних Націй. Їх наслідком було те, що Україна, як одна з держав – переможниць у війні, стала членом цього міжнародного співтовариства. Це, своєю чергою, попри залежність від офіційної Москви, мало велике морально-політичне значення, далекосяжні результати та стало важливим підмурком її майбутньої незалежності.

Незалежність для України в 1991 р., на думку С. Віднянського, була наслідком радикального перегляду ялтинського устрою повоєнної Європи. Звідси випливає урок про важливість постійної готовності усіх державних структур до будь-яких несподіванок. Драматичні події 2013–2015 рр. – переконали підтвердження цього.

Як відомо, подією, що збурила вітчизняне суспільство, стала неочікувана відмова керівництва України від підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом, що привело до Євроволуції, яка в подальшому переросла в Революцію гідності, справивши величезне враження на весь світ. Уважно відстежуючи події на Майдані Незалежності в Києві й усвідомлюючи неминучість падіння режиму Януковича, кремлівська

верхівка 20 лютого 2014 р. ухвалила рішення про введення в дію плану анексії Кримського півострова. З цього приводу відомий український історик С. Кульчицький писав: “Раптово з’явилися вишколені, із сучасною зброєю, утім без жодних знаків розрізнення, “зелені чоловічки”. Коли іноземні журналісти запитували російського президента, що це за люди, чий вони, той відповідав, що його країна непричетна до подій на півострові, а зброю та амуніцію, мовляв, можна купити в будь-якій крамниці. Кримські гарнізони зруйнованої В. Януковичем української армії було заблоковано, російська агентура створила альтернативні “органи влади” й організувала 16 березня так званий “референдум” щодо статусу Криму із заздалегідь передбачуваними результатами. За два дні у Кремлі було підписано договір про прийняття Криму й Севастополя до складу Російської Федерації. Уся операція зайняла неповний місяць”.

Весною 2014 р. сталася непередбачувана і загрозлива подія – зруйнувався існуючий світовий порядок. “Понад чотири десятки років, – зазначив В. Грузін, – європейські країни жили за правилами, які самі запровадили. Головне в них – визнання непорушності кордонів, незалежно від того, справедливо вони склалися чи ні, чи є територіальні претензії до сусіда й чи проживають на території суміжних держав одноплемінники... І раптом серед білого дня одна країна відхопила в іншої 15% території. Та якої! Із субтропіками, багатим на поклади нафти шельфом, незамерзаючими портами й узагалі ...”.

Отже, анексія Криму – це перший випадок грубого порушення встановленого після 1945 року світоустрою. Тому уроком для міжнародної спільноти має стати наступне: Україна нині не тільки бореться за свою територіальну цілісність, а й виступає форпостом чинного світопорядку, і якщо терористичну державу, яка здійснює відверту агресію проти свого сусіда, не зупинити, вона пошириться на Європу і далі.

На думку деяких вітчизняних аналітиків, анексія території АР Крим багатов чому була вдалою завдяки не лише докладно розробленому планові дій, а й слушно вибраному моменту для його здійснення. Під останнім вони розуміють наступне:

- ослаблення центральної влади та часткове “безвладдя” на фоні її зміни;
- зростання суперечностей між Центром і регіонами;
- незадовільний психологічний і матеріально-технічний стан українських безпекових структур;
- антагонізм між різними силовими структурами;
- особливо активна інформаційно-пропагандистська робота Росії саме в Криму протягом усіх років незалежності України.

Варто, проте, зауважити, що вже у подіях, які розгорнулися на Сході України, велика кількість зазначених умов не виконувалася, що примусило РФ перейти до формату традиційного військового вторгнення.

Агресія Росії в Криму і на Сході України, здійснена офіційною Москвою як реакція на революційні події Євромайдану, стала каталізатором об'єднання українського народу, якого неможливо поневолити і зламати. Водночас, вона зробила питання національної безпеки як ніколи важливими для виживання Української держави, очільники якої мають винести конкретні уроки з цих подій.

Ключові завдання для України на найближчі роки – істотне й якісне посилення оборонного потенціалу та відновлення територіальної цілісності. Проте, виконання їх можливе лише за умови здійснення радикальних політичних і соціально-економічних реформ.

dr hab. prof. UJK Zygmunt MATUSZAK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Filia w Piotrkowie Trybunalskim

EWOLUCJA OBRONY OPERACYJNEJ W LATACH I WOJNY ŚWIATOWEJ

Obrońa obok natarcia, jest jednym z najstarszych rodzajów działań bojowych. Znana była i stosowana w różnej skali od wieków. W aspekcie historycznym przyjmuje się, że powstała równoległe z natarciem. Wraz z rozwojem środków walki, wzrostem możliwości bojowych wojsk oraz rozmachem przestrzennym działań, doskonaliły się formy i sposoby jej przygotowania, organizacji i prowadzenia. Armie przygotowujące się do I wojny światowej, nie uwzględniły w pełni doświadczeń z minionych wojen. W przededniu wybuchu wojny w sztuce wojennej wszystkich ważniejszych armii dominował duch zaczepny.

Przebieg działań bojowych w początkowym okresie wojny wykazał potęgę ognia broni maszynowej nad nacierającą po otwartym polu w zwartych tyralierach piechotą. Wobec wielkich strat zmuszona była ona do samookopywania się, co doprowadziło do pojawienia się początkowo okopów i umocnień typu polowego. Kompanie i bataliony nacierające w jednym rzucie z odwodem, w tym samym ugrupowaniu przechodziły do obrony. Doświadczenia wojenne wykazały braki takiego systemu organizacji obrony. Dlatego już po pierwszych miesiącach działań wojennych w 1914 r. i na początku 1915 r. wszystkie armie zrewidowały dotychczasowe poglądy i przyjęły za podstawę organizacji obrony system rowów ciągłych. Pierwszą (główną) pozycję budowano w trzy linie tranzei osłoniętych zaporami drutowymi. Drugą pozycję budowano 1 – 3 km za pierwszą również z trzema liniami tranzei. Wszystkie dotychczasowe gniazda i punkty obrony połączono rowami. Po przejściu do tak rozbudowanej obrony pozycyjnej znaczenie kawalerii jako czynnika manewru zaczęło wyraźnie maleć.

Wzrastało znaczenie artylerii. Jednak stosowane dotychczas masowo armaty okazały się za słabe i niewystarczające do zwalczania głęboko okopanej piechoty. Armia francuska nie posiadała np. polowej artylerii haubicznej ani ciężkiej. Przystąpiono do produkcji i formowania oddziałów artylerii haubicznej i moździerzy zwanych artylerią okopową oraz artylerii ciężkiej i dalekonośnej dużych kalibrów (burzącej). Coraz częściej do działań zaczęto używać lotnictwa, nie tylko jako elementu rozpoznania, ale jako bombardującego i myśliwskiego. Jednak podstawową wadą przyjętego systemu obrony pozostawała jej głębokość – 4 km.

Przejęcie do wojny pozycyjnej określiło charakter działań w kampanii 1915 r. Dowództwa brytyjskie i francuskie zdecydowały przejść do obrony strategicznej. Całą uwagę skupiono na wyposażeniu wojsk w nowe uzbrojenie, a zwłaszcza artylerię. Obronę rozbudowywano w kilka linii na każdej pozycji. Główny wysiłek skupiano na pozycji pierwszej (głównej). Dużego znaczenia nabrała również pozycja tyłowa rozbudowana jak pozycja główna. Obronę nasycano bronią maszynową. System obrony składał się przeważnie z 2 – 4 pozycji urzutowanych w głąb. Narodził się pierwowzór polowego rejonu umocnionego.

W następnych latach doskonalono rozbudowę rejonów obrony, budując kolejne pozycje głęboko zakopane w ziemi. Wzrastała głębokość obrony. Wojska dysponowały coraz większą ilością karabinów maszynowych. Jednocześnie ze względu na straty ludzkie, dokonano zmiany taktyki z linearnej na walkę grupową prowadzoną wokół rejonów umocnionych i gniazd karabinów maszynowych. Główna pozycja obrony była ubezpieczana przez pozycje wysunięte i pas przesłaniania. Prowadzone działania zaczepne dawały niewielkie efekty przy niewspółmiernie wysokich stratach, np. pod Verdun. Tak umocniona obrona mogła być przełamana tylko przy pomocy manewrowych form walki i nowych środków bojowych. Środkiem tym stał sięczołg – wóz opancerzony zdolny do pokonania linii okopów, zasieków drutowych i innych umocnień polowych, który utorował drogę piechocie i wyzwolił manewrowy charakter walki. Wprowadzenie go na pole walki 15 września 1916 r. nad Sommą nie było tak efektowne jak zakładano, to jednak odniósł sukces, bowiem 18 wozów włamało się na 2 km w ciągu jednego dnia, a nie po 35 dniach walk.

Główny ciężar organizacji i prowadzenia obrony spoczywał w zasadzie na szczeblach taktycznych – dywizjach, jednak o powodzeniu działań obronnych w I wojnie światowej decydował szczebel operacyjny – armia. Istota operacji obronnych polegała na utrzymaniu pozycji, pasów obrony i niedopuszczeniu do przełamania taktycznej strefy obrony. Ważną rolę odgrywał manewr odwodami i wykonanie przeciwuderzeń na przeciwnika. Armie bez wzmocnienia z wyższego szczebla mogły prowadzić operacje samodzielne, a istota i charakter armijnych i frontowych operacji obronnych

в poszczególnych okresach pierwszej wojny światowej były podobne. Armie broniły się początkowo na 2-3 pozycjach, a w końcowym okresie wojny prowadziły operacje obronne na 3-4 pozycjach. Ostatnia pozycja obrony z reguły była obsadzana przez odwody armijne. Głębokość obrony zmieniała się wraz z rozbudową pozycji. W początkowym okresie wojny wynosiła ona ok. 15-20 km, w końcowym zaś osiągnęła 60 km.

Szerokość pasa obrony armii zależała od kilku czynników, m.in. od miejsca armii w ugrupowaniu, warunków terenowych danego obszaru operacyjnego lub zadania armii. Na froncie rosyjskim armie broniły pasów o szerokości od 60 do 100-150 km, a niekiedy większej. Na froncie zachodnim armie broniły pasów o szerokości 45-60 km, a czasem mniejszej, m.in. na kierunkach głównych działań zaczepnych realizowanych przez obie walczące strony.

Ogólnie można stwierdzić, że obrona w I wojnie osiągnęła wysokim poziom i była ona w skali operacyjno-strategicznej nie do pokonania. Zmieniał się jej charakter. W 1914 r. była ona przeciwpiechotną, w 1915 – 1916 stała się już przeciwartyleryjską i przeciwchemiczną, a od 1916 r. przeciwpancerną i przeciwlotniczą. Osiągając wysoki poziom rozwoju, była zbyt mało manewrowa. Niemniej jednak obrona okazała się silniejszą od natarcia.

Гулай В.В., д.політ.н., доцент
НУ “Львівська політехніка”

ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ РОЗГОРТАННЯ “ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ” ТА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: НОВІ РЕАЛІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ

Інформаційна безпека розуміється як стан захищеності особи, суспільства та держави, при котрому досягається інформаційний (технологічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний) розвиток, за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм істотної шкоди.

Різновидами інформаційної безпеки є: інформаційна безпека особи, інформаційна безпека суспільства та інформаційна безпека держави.

Так інформаційна безпека особи – це стан захищеності психіки та здоров'я людини від деструктивного інформаційного впливу, який призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності та (або) погіршення її фізичного стану. Під загрозами інформаційній безпеці особи розуміють сукупність умов і факторів, що впливають на інформаційну сферу, здійснюють негативний (деструктивний) інформаційно-психологічний вплив або/та загрожують реалізації законних прав та свобод людини.

Розуміння сутності інформаційної безпеки особи буде неповним без з'ясування сутності понять “інформаційна безпека суспільства” та “інформаційна безпека держави”.

Зокрема, інформаційна безпека суспільства – можливість безперешкодної реалізації суспільством та його окремими членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного отримання, створення та поширення інформації, а також ступінь їхнього захисту від деструктивного інформаційного впливу. Загрози інформаційній безпеці суспільства визначаються як сукупність умов і факторів, що впливають на інформаційну сферу і можуть призвести до порушення функціонування суспільних органів, дестабілізації і дезорганізації життя суспільства.

Інформаційна безпека держави – стан її захищеності, за якої спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації за допомогою спец. технічних засобів, комп'ютерні злочини та інший деструктивний інформаційний вплив не завдають суттєвої шкоди національним інтересам.

Об'єктами забезпечення інформаційної безпеки держави є: інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура (суб'єкти і засоби створення, поширення інформації та передавання даних); інформація (особиста, конфіденційна, власність держави, з обмеженим доступом); свідомість (особи, групи осіб, суспільства).

На завдання істотної шкоди системі інформаційній безпеки держави, суспільства та особи в реаліях кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. окремо спрямовано розгортання інформаційно-психологічної війни як сукупності спеціальних інформаційно-психологічних операцій із застосуванням інформаційно-психологічної зброї. Цей різновид інформаційної війни спрямований на придушення, знищення, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію, дезаптацію об'єкта впливу, спроможний порушити психічне здоров'я, спонукати до спонтанних, немотивованих, агресивних дій, спричинити тимчасові чи незворотні зміни та самознищення, підкорити свідомість особистості та скерувати її.

При цьому особлива увага приділяється складанню соціально-психологічних портретів цільових аудиторій впливу та психологічні профілів окремих фізичних осіб – об'єктів потенційного нападу.

При розкритті сутності інформаційно-психологічної війни необхідно виходити з того, що вона включає елементи війни інформаційної як форми ведення інформаційного протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), яке передбачає проведення комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері конфронтуючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки та війни психологічної як сукупності різних форм, методів і засобів впливу на людину з метою зміни в бажаному

напрямі її психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, мотивів, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому та коли психологічний вплив виступає у таких своїх основних різновидах (інформаційно-психологічний, психогенний, психоаналітичний, нейролінгвістичний, психотронний, психотропний) зокрема.

Підготовка й перебіг розгорнутої Російською Федерацією від кінця лютого 2014 р. “гібридної війни” України та наступна пряма збройна інтервенція на підтримку терористичних організацій “Донецька народна республіка” й “Луганська народна республіка” із закріпленням Росією анексії частини суверенної території України – Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, на нашу думку, супроводжуються ескалацією інформаційно-психологічної війни як різновиду інформаційно-комунікативного протиборства для перерозподілу ролей, місця і функцій суб’єктів інформаційного простору з метою досягнення переваг у політичній, соціальній, економічній, культурній, релігійній та інших сферах.

Зокрема, на окупованій терористичною організацією “ДНР” території за допомогою фахівців Головного розвідувального управління (ГРУ) Генерального штабу (ГШ) Російської Федерації створено підрозділ інформаційно-психологічної війни для “роботи” із населенням Донецької та Луганської областей, яке перебуває на контрольованій силами Антитерористичної операції (АТО) їхній частині.

Так, на сьогодні у всесвітній мережі Інтернет діє низка інформаційних ресурсів, змістовне наповнення і діяльність яких координується фахівцями з інформаційних війни та впливів зі спеціальних служб і розвідувальних органів Російської Федерації. У популярних російських соціальних мережах “В контакте” и “Одноклассники” діють відповідні групи. Крім того, у віртуальному просторі функціонує низка сайтів проросійських сепаратистських угруповань. Через зазначені інформаційні ресурси під гаслами відстоювання прав та інтересів населення південно-східних регіонів України, захисту російської мови і культури, православ’я, які нібито утискаються, здійснюється масована пропаганда сепаратистських ідей, відбувається консолідація екстремістські налаштованих осіб для скоєння терористичних актів на території України.

Тому, на наше переконання, в умовах неоголошеної війни з боку Російської Федерації та контрольованих нею терористичних угруповань, які окупували частину Донецької та Луганської областей нашої держави, серед іншого, цілком виправданим є введення тимчасових обмежень на доступ до інформації, яка поширюється агресором для впливу на аргументацію учасників Антитерористичної операції, громадян України загалом, особливо на суміжних із терористичними утворенням “ДНР” та “ЛНР” територіях та перешкоджання ворогові в отриманні достовірної інформації.

Дем'янюк О.Й., д.і.н., доцент
ЛІРОЛ Університету “Україна”

ЗВІЛЬНЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД НІМЕЦЬКО-НАЦИСТСЬКИХ ВІЙСЬК

Звільнення території Волинської області від гітлерівського війська у 1944 р. здійснене в ході проведення двох наступальних операцій – Рівненсько-Луцької (27 січня – 11 лютого 1944 р.) правим крилом 1-го Українського фронту та Поліської (15 березня – 5 квітня 1944 р.) 2-м Білоруським фронтом.

Так 27 січня 1944 р. командувач 1-го Українського фронту генерал армії М. Ватутін віддав наказ командуючому 13-ї армії генерал-лейтенанту М. Пухову здійснити наступ західніше Сарн із завданням розгромити лівий фланг 4-ї танкової армії противника та оволодіти районом Рівне–Луцьк. У цей же день I гвардійський кавалерійський корпус генерал-лейтенанта В. Баранова і VI гвардійський кавалерійський корпус генерал-лейтенанта С. Соколова здійснили 30-кілометровий марш уздовж залізниці Сарни–Ковель й увійшли в межі Волинської області в районі Чорторийська.

Уранці 29 січня військові підрозділи генерал-лейтенантів В. Баранова і С. Соколова розпочали маневр на південь у ворожий тил: I гвардійський кавалерійський корпус в напрямку на Луцьк, VI гвардійський кавалерійський корпус – на Цумань. Тоді ж 181-ша стрілецька дивізія LXXVI стрілецького корпусу прорвала ворожу оборону й закріпилися на рубежі Велика Осниця–Колки. Вдалиий маневр зазначених корпусів дозволив перерізати сполучення між ворожими частинами в районах Рівного і Луцька.

Гітлерівці змушені були зміцнювати свої позиції у найбільших містах Волині. Так, для підсилення 19-ї угорської піхотної дивізії до Луцька було перекинуто 118-й дивізіон штурмових гармат, в район Цумані виведено кавалерійський та охоронний полки й поліцейську команду для відвернення наступу радянських військ на Рівне.

Натомість I і VI гвардійські кавалерійські корпуси у взаємодії з частинами LXXVI, LXXVII й XXIV стрілецьких корпусів 1–3 лютого звільнили від німців районні центри Волинської області: Маневичі, Ківерці, Колки, Олику, Цумань, Теремно.

1 лютого в районі Ківерців I гвардійський кавалерійський корпус розгромив 35-й піхотний полк 19-ї угорської дивізії й розгорнув наступ на Луцьк. Він межував з 7-ї кавалерійською дивізією генерал-майора В. Васильєва. 2-га гвардійська кавалерійська дивізія генерал-майора Х. Мамсурова наступала на обласний центр в районі населених пунктів Теремне, Підгайці, Лище. Ще південніше, в районі с. Звірів, атакувала 1-ша гвардійська кавалерійська дивізія полковника І. Барщова. Надвечір 1 лютого наступ на Луцьк підтримали артилеристи 121-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора Л. Червонія.

Наступного дня обласний центр було звільнено, німці змушені були відійти за Стир. І гвардійський кавалерійський корпус закріпився на рубежі Підгайці–Рожище–Ківерці–Новосілки й продовжував утримувати оборону за наказом командувача армією. Частини VI гвардійського кавалерійського корпусу, форсувавши р. Стир широким фронтом, розгорнули наступ південно-західніше Луцька, почергово захопивши села Переспа, Усичі, Чаруків.

5 лютого 143-тя стрілецька дивізія, взаємодіючи з партизанами О. Федорова і О. Сабурова, перейшла у наступ на ковельському напрямку й закріпилася на лінії Маневичі–Оконськ–Колки.

Отож, можемо виокремити особливості Рівненсько-Луцької наступальної операції – стислі терміни планування (три доби); велика протяжність загального фронту (13-та армія разом із 60-ю обіймала фронт у 400 км); використання в наступі 13-ї армії партизанських загонів О. Федорова, В. Бегми, П. Вершигори, О. Сабурова; використання лісових масивів для переміщення особового складу й техніки, прикриття головних напрямків наступу.

Після переходу до оборони частин 13-ї армії ворог почав формувати ударну групу в складі трьох дивізій. 24 лютого німці розпочали наступ на Луцьк з району Торчина. Відмічаємо запеклі бої поблизу сіл Милуші, Шепель, Княгинінок. Бої тут тривали до середини березня 1944 р. У результаті контрнаступу 3-4 квітня звільнено від німців Берестечко і Сенкевичівку.

Ще 17 лютого було створено 2-й Білоруський фронт під командуванням генерал-полковника П. Курочкіна: 47-ма (командувач – генерал-лейтенант В. Поленов), 70-та (командувач – генерал-лейтенант І. Ніколаєв), 61-ша (командувач – генерал-лейтенант П. Белов) загальновійськові й 6-та повітряна (командувач – генерал-лейтенант авіації Ф. Полинін) армії. 6 березня Ставка наказала командувачу фронтом розробити операцію, головною метою якої стало звільнення важливого залізничного вузла – Ковель.

Операція, що отримала назву Поліської наступальної, розпочалася 15 березня 1944 р. наступом ударного угруповання в складі 47-ї та 70-ї армій. У ході триденних запеклих боїв удалося відкинути противника до Ковеля, просунути на 30–40 км й замкнути оточення ковельського гарнізону. Так 143-тя (командир – полковник М. Заїкін), 60-та (командир – полковник О. Богоявленський), 260-та (командир – полковник В. Булгаков) стрілецькі дивізії 47-ї армії завдали удару в районі Боровне – Великий Обзир на Несухойжі в обхід Ковеля з півночі, а 175-та (командир – генерал-майор В. Борисов) і 328-ма (командир – полковник І. Павловський) вдарили в районі Навіз – Топільне в обхід Ковеля з півдня.

Утім, подальший наступ військ 2-го Білоруського фронту розвитку не одержав. Користуючись сповільненням натиску, німецьке командування підсилило своє угруповання у районі Ковеля. У другій половині березня

гітлерівці перекинули на ковельський напрям чотири піхотні і три танкові дивізії, два дивізіони штурмової артилерії й окремих танковий батальйон. Завдаючи контрударів, німецькі війська деблокували ковельське угруповання й змусили частини 2-го Білоруського фронту перейти до оборони: 47-му армію на схід від Ковеля, 70-ту – в районі Ратного.

Особливості Поліської наступальної операції: початок операції до завершення перегруповання дивізій 47-ї та 70-ї армій; недооцінка потужності ковельського угруповання противника; нерішучість командування фронтом у прийнятті нестандартних рішень.

Відтак, 5 квітня Ставка прийняла рішення про ліквідацію 2-го Білоруського фронту й передала його війська 1-му Білоруському. Під Ковелем упродовж травня–червня тривали бої місцевого значення.

Лише 6 липня 1944 р. частини 47-ї армії, використовуючи відведення німецьких військ з-під Ковеля, розгорнули наступ на місто й заволоділи ним. 8 липня з'єднання 47-ї армії вийшли на рубіж Стара Виживка–Смідин–Торговище.

18 липня з району Ковеля розпочався загальний наступ армій лівого крила 1-го Білоруського фронту, що стало завершальним етапом у звільненні Волинської області від німецьких військ. Тоді звільнено Мацеїв, Кортеліси, Ратно, Стару Виживку; невдовзі – Головно, Шацьк, Заболоття.

Загалом звільнення території Волинської області від німецької окупації та відновлення тут радянського режиму відбулося 21 липня 1944 р.

Констатуємо, що звільнення Волинської області відбулося під час проведення двох наступальних операцій – Рівненсько-Луцької та Поліської й тривало майже півроку – від 27 січня до 21 липня 1944 р.

Слюсаренко А.В., к.і.н., доцент
НАСВ

НОВІТНІ ФОРМИ МІЖДЕРЖАВНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ВОЄННО-НАУКОВОЇ ДУМКИ

Сучасні виклики національній безпеці України спонукають вітчизняних дослідників до вироблення концептуальних, інноваційних підходів щодо нових типів протиборства, які з'явилися після руйнування біполярного світу ще на початку 1990-х років. Стратегія національної безпеки України, яка затверджена Указом Президента України № 287/ 2015 року “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” серед чільних напрямів державної політики національної безпеки України визначає “створення ефективного сектора безпеки і оборони” нашої держави, що потребує належного наукового, інноваційного забезпечення.

Як відомо, з кінця XX століття пріоритетним об'єктом уваги науковців були так звані “війни шостого покоління” (“дистанційні”, “неконтактні” тощо), складові яких чітко простежуються у військових кампаніях проти Іраку (1991, 1996 і 2003 рр.); на Балканах (1999 р.); в Афганістані (2001 р.), адже вищевказаний тип війн базується на інтегрованому й масованому застосуванні високоточної зброї, аерокосмічної розвідки, засобів радіоелектронної боротьби, інформаційно-психологічних операцій та кіберзброї у поєднанні із комплексом заходів щодо підризу спроможності противника чинити опір.

Концептуальний та методологічний інтерес сучасних дослідників становлять сутнісні властивості такого типу конфліктів (війн), які у сучасному світовому термінологічному полі мають назву “асиметричних”, “нетрадиційних” і таких, що особливо часто зустрічаються нині, – “гібридних”. Власне, з теоретико-концептуального погляду, доктрина “гібридної війни” є прямим продовженням та органічною складовою пошуків систематизації та узагальнення новітніх явищ і процесів у воєнно-політичній сфері сучасного світу.

У цілому дії, що вважають рисами “гібридної війни”, багато в чому є традиційними (стандартними) рисами, елементами збройного конфлікту. Серед них – економічний тиск і санкції, інформаційна підготовка, політичне оформлення протиборчих сторін, методи таємної війни та робота спецслужб тощо. Отже, в основі сутності “гібридних війн” – широкий спектр конфронтаційних дій, до яких вдаються у рамках гнучкої стратегії з довгостроковими цілями, основаної на комплексному застосуванні дипломатичних, інформаційних, воєнних та економічних засобів.

Складається враження, що сутність “гібридності” військового конфлікту на Сході України у висвітленні ЗМІ або представників політизованих, непрофесійних середовищ передусім має пропагандистсько-викривальний характер і має на увазі звинувачення на адресу Російської Федерації у запереченні нею військово-технічної та іншої допомоги самопроголошених ЛНР та ДНР (що у блогосфері отримало назву “воєнторгу” або “північного вітру”). Щодо подій навколо Криму та на Сході України, поняття “гібридності” взагалі нерідко зводиться до “...комбінації значною мірою відкритих політичних та частково прилюдних дипломатичних кроків з одночасним глибоким приховуванням військових дій у поєднанні із запереченням власної причетності до останніх, що значною мірою ускладнює або взагалі виключає повноцінну військову відповідь на них”.

Найбільш усталеними в науково-практичних міркуваннях сучасних дослідників є такі риси “гібридних війн”:

– “гібридна війна” виступає різновидом асиметричних дій, інтегрує військові та невоєнні інструменти протистояння та охоплює театр прямого конфлікту, тилову зону, простір міждержавних взаємовідносин;

– для неї притаманні інноваційні технології та засоби мобілізації (кібервійна, інформаційно-комунікаційні технології), хоча і не є обов'язковою розробка нових видів летальної зброї;

– важливими суб'єктами протиборства виступають мережеві та поліцентричні форми (структури);

– вона включає комплекс дій дипломатичного, воєнного, інформаційного, економічного, екологічного характеру тощо;

– надзвичайно широким є комплекс “гібридних загроз”: традиційні воєнні, партизансько-терористичні, інформаційно-психологічні та інші високотехнологічні (наприклад, дії в енергетичній сфері, кібератаки, “кліматична зброя” тощо);

– у гібридних війнах зростає роль сил спеціальних операцій, партизансько-повстанських, терористичних, інших недержавних формувань, включаючи транснаціональну злочинність.

Стратегія національної безпеки України спрямовує нас на “підтримку перспективних, практично спрямованих наукових досліджень у сфері національної безпеки і оборони”, що віднесено до числа основних задач з підвищення обороноздатності держави. Відтак, вкрай актуальним буде визначення науково-дослідних пріоритетів в інтересах зміцнення обороноздатності України, які обумовлені поширенням гібридного типу протистоянь у сучасному світі.

До їх числа, на нашу думку, можна віднести такі:

неупереджений конфліктологічний аналіз сучасної системи міжнародних відносин, вивчення й класифікація конфліктів та інших воєнних небезпек, передовсім таких, які виникли або можуть вибухнути у геополітичній близькості до України;

теоретичне та науково-практичне вивчення т.зв. мережево-центричних структур (зокрема, новітніх видів транснаціональних терористичних та екстремістських формувань);

вивчення стратегії і тактики іноземних держав, їх спецслужб, спрямованих на інспірування та ведення “гібридних війн”;

дослідження всього спектра проблем, пов'язаних із інформаційно-психологічним протиборством та кібервійною;

аналіз концептуальних засад і тактики проведення комплексних інформаційно-політико-військових операцій із дестабілізації державного ладу суверенних держав (інспірація “ненасильницького опору”, іредентистських, сепаратистських рухів, організованих злочинних угруповань тощо), зокрема, особливостей застосування т.зв. “неурядових організацій”;

дослідження деструктивних невійськових, “непрямих” дій політичного, інформаційного, економічного характеру, їх можливих комбінацій у сполученні із відвертою заколотницькою діяльністю та застосуванням військової сили.

СЕКЦІЯ 1

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І УДОСКОНАЛЕННЯ
ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ**

Соколюк С.М., к.і.н., доцент
НУОУ ім. Івана Черняховського

**С.К. ДЖЕВЕЦЬКИЙ – ФУНДАТОР ВІТЧИЗНЯНОГО
ПІДВОДНОГО КОРАБЛЕБУДУВАННЯ**

Виходячи з того, що, за оцінкою фахівців, підводні човни (далі – ПЧ), використовуючи природні умови й гідрофізичні властивості Чорного моря, ще значний час будуть залишатися єдиним, реально існуючим стримуючим чинником для будь-якого агресора, сьогодні, при відродженні цього роду ВМС ЗС України, є надзвичайно актуальним для вивчення досвіду створення та будівництва субмарин на українських теренах. Зокрема, одеськими винахідниками в останній чверті ХІХ ст. було представлено кілька проєктів ПЧ. Серед них особливе місце обіймає постать уродженця українського Поділля, поляка за походженням, інженера Степана (Стефана) Карловича Джевецького (1843–1938). Активний учасник російсько-турецької війни 1877–1878 рр. С. Джевецький, отримавши інженерну освіту в Парижі, спроектував послідовно чотири підводні кораблі, які всі були втілені в металі!

Долучившись до патріотичного підйому багатьох винахідників зробити свій внесок у справу захисту з моря після Східної (Кримської) війни протягом 1853–1875 рр. та під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр., С. Джевецький у 1876 р. сконструював перший у Росії міні-підводний човен з використанням м'язової сили людини. Незважаючи на відмову державного асигнування конструктор власним коштом на заводі Г. Бланшарда побудував, випробував та 19 листопада у 1878 р. на рейді Одеського порту здійснив у присутності членів комісії Одеського філіалу Морського Технічного Комітету та головного командира Чорноморського флоту і портів адмірала М. Аркаса (1816–1881) успішну демонстрацію бойового застосування свого першого човна. Військове відомство, на адресу якого після випробувань був надісланий схвальний відгук, вирішило використати ПЧ для оборони портів і надало дозвіл на проведення наступних розробок і випробувань.

Розроблений другий проєкт винахідника був побудований у Санкт-Петербурзі на Невському заводі у 1879 р. Отримавши задовільні результати випробувань та схвалення самого імператора, С. Джевецький з урахуванням зауважень розробив третій варіант проєкту, згідно з яким

протягом 1879–1881 рр. на тому ж Невському заводі було збудовано серію з 50 човнів для оборони приморських фортець на Балтійському і Чорному морях (16 залишені в Кронштадті і 34 залізницею доправлено до Севастополя). Ці човни через свої малі розміри мали одну суттєву перевагу – вони могли бути розміщені на борту пароплавів і бути доставленими, подібно мінним катерам, у район бойового використання. Проте човни пробули в строю лише п'ять років, оскільки через використання в якості двигуна м'язової сили та недосконалість озброєння – ручний підвід мін до борту ворожого корабля – і появи саморушних мін – торпед – вони швидко застаріли.

У подальшому, зі створенням акумуляторів, у 1882 р. Джевецький розробив четвертий варіант проекту човна (2 зразки) з електричним двигуном потужністю 1 к.с. для руху над водою і в підводному положенні. Це був перший у світі човен з електродвигуном, що означало новий, важливий етап у розвитку підводного кораблебудування.

З удосконаленням зброї ПЧ – створенням саморушної міни – торпеди – удосконалювалися й апарати для наведення та здійснення пострілу нею. Відтак, у 1878 р. Джевецький створив “решітковий” торпедний апарат, який використовувався на вітчизняних субмаринах до початку 1920 р.

У 1888–1896 рр. С. Джевецький за участі видатного вченого О. Крилова розробив проект “Водобронного міноносця”, озброєння якого складали два торпедні апарати та 6 торпед. Проект був розроблений у двох варіантах – один з паровим двигуном, інший – з газовим мотором, при цьому був започаткований так званий “змішаний режим” роботи двигуна у надводному положенні: крім роботи на гребний гвинт тепловий двигун міг працювати на динамо для зарядки електричних акумуляторів, запасом електроенергії яких забезпечувався рух під водою від електродвигуна. Це вирішувало проблему підводного плавання на новітній технічній базі. Втім, незважаючи на те, що цей проект був видатним винаходом, що випереджував тогочасну технічну думку, через брак коштів він не був реалізований.

Разом з тим робота над поєднанням двигуна внутрішнього згоряння з електромашиною та акумулятором дозволила С. Джевецькому створити проект, за яким у 1908 р. на Петербурзькому металічному заводі був побудований експериментальний човен “Почтовый” з єдиним бензиново-кисневим двигуном для підводного і надводного ходу, що дозволило б більш раціонально використовувати його внутрішні приміщення та значно б спростило всю систему енергопостачання ПЧ. І хоч неоліки та великі фінансові витрати не дозволили довести проект до технічної досконалості і завершити його, цей оригінальний корабель показав, що ідея вирішення проблеми єдиного двигуна технічно була цілком здійсненна і стала значним кроком уперед у підводному кораблебудуванні.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Степан (Стефан) Карлович Джевецький був не тільки видатним конструктором підводних човнів наприкінці XIX – на початку XX ст., а й різностороннім винахідником з широким кругозором та вагомими досягненнями в інших сферах. Він першим у Росії сконструював механічний прилад для автоматичної прокладки курсу корабля на карті – прообраз сучасного автопрокладача, а також присвятив низку наукових праць аеродинаміці, які стали основою для подальшого удосконалення літальних апаратів. Відтак, його постать заслужено обіймає особливе місце в історії вітчизняної науки і флоту.

dr hab. prof. UAM Maciej Franz

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

WŁOSKIE “ŻYWE TORPEDY” – KONCEPCJA, SPRZĘT, UŻYCIЕ, MIT

W okresie międzywojennym Włosi wykorzystując w tym względzie doświadczenia z czasów pierwszej wojny światowej, utrzymali i rozwijali swoje siły specjalne. Ich główną bronią miała być samobieżna torpeda SLC, która skonstruowana w połowie lat trzydziestych, mogła kierowana przez wyszkolonych marynarzy-nurków niepostrzeżenie wejść do portu przeciwnika i pozostawić pod okrętem odłączaną głowicę bojową, która uruchamiała się w oparciu o zapalnik czasowy.

Służba w oddziałach sił specjalnych, była nie tylko elitarna, ale także ściśle utajniona. Chciano uniknąć jakiegokolwiek inwigilacji ze strony obcych wywiadów. Torpedy SLC popularnie nazywane we Włoszech „Maiale” czyli “świni” były groźną bronią i włoska marynarka wojenna uznała, że po pierwszych niezbyt udanych miesiącach wojny należy ich użyć, tak by zadać przeciwnikowi niespodziewany cios.

Włosi od dawna dążyli do tworzenia i rozbudowy swoich sił specjalnych, już od czasów pierwszej wojny światowej. Obejmowało to zarówno projekty motorówek, które miały być wypełnione materiałem wybuchowym i działając z zaskoczenia, na wodach przybrzeżnych, miały siać zniszczenie wśród okrętów przeciwnika, jak też choćby konstruowane pod koniec pierwszej wojny światowej rodzaje amfibii, które mając haczykowato zakończone gąsienice, mogłyby wspinać się po beczkach zagradzających dostęp do portu wroga. Ten projekt komandora Antonio Pellegriniego miał pozwolić na wdarcie się do austro-węgierskiego portu w Puli i atak na okręty wojenne tam się znajdujące.

W czerwcu 1939 roku utworzono 1. Flotyllę MAS (Lekkiej), która miał zgrupować całość włoskich sił specjalnych, rozwijanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego, skoordynować szkolenie załóg i lepiej

przygotować zespół do wykonania najbardziej ekstremalnych zadań. Dowódcą tej eksperymentalnej jednostki został Paulo Aloisi, który był nie tylko wielkim orędownikiem rozwoju takich sił, ale także dobrym organizatorem. Powstała koncepcja użycia pozwoliła w toku drugiej wojny światowej uderzyć na porty przeciwnika, odnosząc spektakularne sukcesy w Aleksandrii, Gibraltarze, Akermanie, La Spezi, czy Tunezji. Sukcesy te stworzyły mit włoskich “żywych torped”, silniejszy niż jakikolwiek inny w czasów ostatniej wojny światowej.

Podstawą sukcesu miało być wykorzystanie dość prostego, ale jednak skutecznego uzbrojenia, jakim była torpeda SLC. Powstawała ona na kadłubie klasycznej, włoskiej torpedy 533 mm, której całkowita długość wynosiła 6,7 metra. Pojazd napędzać miał silnik elektryczny, zasilany poprzez akumulatory, a pozwalający rozpędzić torpedę wraz załogą do prędkości 2,5 węzła w pozycji nawodnej i niewiele ponad 1 węzeł pod wodą. Skryte podejście, wymagało więc czasu, dobrego wyszkolenia załogi i podrzucenia jej wraz pojazdem blisko celu. Tym bardziej, że realny zasięg torped SLC wynosił niewiele więcej niż 10 mil morskich. Pojazd mógł się zanurzyć maksymalnie na głębokość 30 metrów, co jednak jak planowano powinno wystarczyć dla skrytego podejścia do okrętów lub baz przeciwnika, a jednocześnie zasadniczo miała to być broń działająca na płytkich akwenach.

Atak włoskich “żywych torped” na Aleksandrię 19 grudnia 1941 roku był ogromnym sukcesem. W toku tej jednej nocy włoska flota wojenna zadała Brytyjczykom straty większe od tych jakie w ciągu wszystkich dotychczasowych miesięcy wojennych Royal Navy poniosła na Morzu Śródziemnym. Jak powiedział na tajnym posiedzeniu Izby Gmin 23 kwietnia 1942 roku, premier Wielkiej Brytanii W. Churchill na wieść o włoskim ataku i jego efektach: “Nie mamy już na Morzu Śródziemnym eskadry pancerników. “Valiant” i “Queen Elisabeth”: są zupełnie wyłączone z działań wojennych. Potrwa to szereg miesięcy podczas których naprawiane i unieruchomione jednostki będą narażone na zbombardowanie. Nie mamy ich czym zastąpić. Do obrony ujścia Nilu pozostała nam tylko garść niszczycieli i okrętów podwodnych.”. Nawet jeśli brytyjski premier sporo przesadził, bo na Morzu Śródziemnym Royal Navy nadal dysponowała sporą grupą okrętów i to zdecydowanie większych od niszczycieli, to jednak poniesiona strata miała duże znaczenie, dla dalszego prowadzenia operacji morskich.

**ОЗНАЙОМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ
ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДІВНИКІВ З БРИТАНСЬКИМ
ДОСВІДОМ ВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОГО
ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ ПІДВОДНИХ ЧОВНІВ У 1934 Р.**

У січні 1934 р. на Харківському електромеханічному заводі (ХЕМЗ) відбулася конференція провідних фахівців-електротехніків з усіх найбільших електромашинобудівних установ та організацій СРСР. Конференція була організована Всесоюзним електромонтажним технічним трестом з обладнання морських і річкових споруд та берегових укріплень (Електромортрест), Головним управлінням електротехнічної і котлотурбінної промисловості (Головэнергопром) Народного комісаріату важкої промисловості (НКВП) СРСР та Управлінням кораблебудування Управління військово-морськими силами Народного комісаріату з військових і морських справ СРСР. На цій конференції перед конструкторами та виробничниками електротехнічної галузі керівництвом перелічених відомств були поставлені завдання стосовно підвищення тактико-технічних характеристик електричного обладнання радянського підводного флоту.

Одним із заходів, спрямованих на виконання згаданого завдання, стало відрядження на чолі з провідним інженером ХЕМЗу Л. І. Штурманом групи радянських інженерів-електротехніків з цього підприємства, Ленінградського заводу “Електросила”, Центрального конструкторського бюро спеціального суднобудування (ЦКБС-2) та Науково-дослідного інституту військового кораблебудування (НДІВК) до Великої Британії. Головною метою даного відрядження стало ознайомлення з досвідом британських електротехніків з створення електрообладнання для підводних човнів, оскільки на початок 1930-х років субмарини англійського виробництва вважалися найкращими з усіх точок зору. Електричне обладнання для них виготовлялося низкою місцевих фірм: “Metropolitan-Vickers Electrical Co” (“Metrovik”), “British Thomson-Houston Co” (“ВТН”), “ATV Laurence Scott Co” (“АТВ LS”) та іншими. Але на 1934 р., найбільш вдалим, з огляду на надійність, функціональність та тактико-технічні показники електричного устаткування, вважалися підводні човни, оснащені машинами і апаратурою виробництва “Metrovik”. Виходячи з цього відрядженій групі належало ознайомитися з відповідним виробництвом, у першу чергу, на даній фірмі.

Між тим по прибутті до Британії радянська група спеціалістів отримала категоричну відмову з боку “Metrovik” у наданні будь-якої інформації стосовно виробленого нею устаткування взагалі. Це було не

дивно, оскільки всього рік тому в СРСР 6 британських і 12 радянських співробітників компанії були звинувачені у шпionажі проти Радянського Союзу та засуджені. Інші фірми надавали потрібну інформацію вкрай обмежено та з великою неохотою. Незважаючи на це радянським інженерам удалося відвідати ряд електротехнічних і суднобудівних заводів, пов'язаних роботою з “Metrovik”, що, в цілому, дозволило їм встановити основні сучасні напрями та тенденції у проектуванні електрооснащення для підводних човнів. При цьому порядок отримання такої інформації, як можна припустити, не завжди мав цілковито законний характер, оскільки навіть у тогочасних документах з грифом “Цілковито таємно” шляхи її набуття йменуються узагальнено – “неофіційні”.

У будь-якому випадку результати візиту радянської науково-технічної делегації виявилися досить плідними. Вітчизняні спеціалісти констатували, що простота електричних схем, блокувань і захистів, оригінальні та надійні конструкції машин і апаратів, спеціальні профілактичні засоби, сигнальні та контрольно-вимірювальні прилади, а найголовніше – виключно висока якість виготовлення устаткування компанії “Metrovik”, дійсно гарантують безвідмовну роботу електрики на британських підводних човнах. Проаналізувавши свої спостереження на англійських верфях та заводах, а також інформацію від британських конкурентів “Metrovik”, фахівці дійшли висновку про певні упущення при постановці технічних завдань перед радянською промисловістю, зроблені на згаданій конференції 1934 р. Спираючись на досвід фірми “Metrovik”, підтверджений експлуатацією її обладнання не лише на англійських субмаринах, а й на вироблених на британських верфях підводних човнах Португальського, Іспанського, Естонського та інших флотів, радянські інженери запропонували запозичення низки технічних рішень, здійснених цією компанією.

До числа питань, які необхідно було додатково вирішити, спираючись на науково-технічний та організаційний досвід “Metrovik”, учасники делегації віднесли:

- дистанційне управління гребними моторами за допомогою контакторів з пневматичним груповим приводом;

- захист головних моторів лише швидкозмінними запобіжниками з магнітними регуляторами;

 - дистанційну електромагнітну блокування на ножових перемикачах;

 - шунтові регулятори в схемі управління вентиляцією головних моторів;

 - розділені поворотні рамні станини двоякірних електромоторів;

- безматочні гребні вали на підшипниках із дисковим змащенням та спеціальними лабіринтними ущільнювачами;

- спеціальні нагрівальні елементи для запобігання утворенню конденсату всередині електричних машин;

сигнально-вимірювальні теплові прилади контролю відповідних режимів роботи електромашин;
ізоляційні матеріали з целюлози, теплопровідних емалей та лаків;
антикорозійні покриття деталей машин і апаратів;
організаційна схема виробничого процесу, що надає можливість повністю виключити неякісне виготовлення устаткування.

Матушко Б.П., к.т.н., доцент

Коломієць М.В.

НАСВ

Латін С.П., к.військ.н., доцент

СумДУ

ЛЮДИНА І БРОНЕТАНКОВЕ ОЗБРОЄННЯ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

Науково-технічна революція, що зумовила швидкий розвиток військової техніки, внесла суттєві корективи до уявлення про роль людини в системах керування технікою або в системах “людина-машина”, до яких можуть бути віднесені практично всі системи озброєння. Дослідженням ефективності озброєння, у тому числі і бронетанкового, у зв’язку з умовами та змістом діяльності людей у зразках військової техніки стала приділятися підвищена увага. Висновки про необхідність врахування “людського чинника” при створенні та експлуатації танків не інтуїтивно, не емпірично, а на основі розвинутих наукових поглядів, були зроблені вітчизняними вченими уже на початку 30-х років. Але тільки у зв’язку із різким зростанням бойових і технічних можливостей танків, їх певним ускладненням та зростанням динамічності і напруженості бойових дій танкових військ.

Будь-який зразок бронетанкового озброєння є сукупністю достатньо великої кількості компонентів різного призначення, що взаємодіють між собою, при цьому обов’язковою ланкою є людина-оператор (далі – оператор), від якої залежить функціонування всього зразка. При цьому під оператором необхідно розуміти людину, діяльність якої пов’язана з керуванням зразком та його обслуговуванням. Операторська діяльність як особливий вид діяльності сформувалася у зв’язку з досягненнями науково-технічного прогресу, розвитком технічних систем і систем керування ними. Останнє висуває підвищені вимоги до людини-оператора, що пов’язані з прийманням і переробкою інформації, прийняттям рішень за умов дефіциту часу.

Прийняття на озброєння нових і вдосконалення існуючих зразків бронетанкового озброєння характеризується підвищенням рівня

автоматизації бойових і робочих процесів. Збільшення обсягів автоматизації процесів керування зразками і відповідне ускладнення їх конструкції призводять до суттєвого загострення проблеми взаємодії операторів з технічними ланками, утруднення виконання операторами функцій керування й обслуговування та підвищення напруженості їх діяльності, що за умов сучасних бойових дій, наявності стресових ситуацій зумовлює зростання кількості і величини помилок операторів. Тому внаслідок впливу людського чинника накладаються певні обмеження на ефективність зразків бронетанкового озброєння.

Оператори зразків бронетанкового озброєння вирішують логічні завдання з обробки інформації, вимірюють координати цілей, готують вихідні дані для стрільби, виконують функції керування системами (наведення озброєння на ціль, заряджання тощо), ведення вогню і його коректування; спостерігають за роботою апаратури, контролюють правильність роботи її окремих складових, проводять роботи з технічного обслуговування та ремонту. Отже, незважаючи на значне збільшення обсягів автоматизації оператори залишаються однією з головних ланок зразка бронетанкового озброєння, що безпосередньо визначають його ефективність.

Присутність людини надає зразку якісних відмінностей, без яких неможлива реалізація його бойових властивостей. В той же час оператор залишається найменш вивченим і найбільш уразливим компонентом зразка бронетанкового озброєння: до 30% відмов зразка виникає з причини помилок операторів. Кількість і величина цих помилок зростають за умов нервово-психічного напруження під час бою.

Ускладнення зразків бронетанкового озброєння та підвищення динаміки процесів керування висувають високі вимоги до таких характеристик діяльності операторів, як точність, швидкодія мислення і дій, надійність. В деяких випадках ці показники наблизилися до граничних можливостей людини, що сприяло підвищенню напруженості діяльності та збільшенню кількості помилок операторів.

Встановлено, що зростання психологічного навантаження оператора призводить до значних змін його працездатності у порівнянні зі звичайними умовами діяльності. Так, ефективність використання озброєння за бойових умов знижується у 2...2,5 рази у порівнянні з навчаннями на полігоні внаслідок зниження загального рівня працездатності операторів. Встановлено також, що 15% операторів, придатних для роботи за нормальних умов, не мають емоціонально-вольової стійкості до дії стресорів. Внаслідок впливу помилок операторів реалізація бойового потенціалу зразків бронетанкового озброєння під час бою складає всього 50...70% їх технічного рівня.

Вирішенню окремих питань дослідження зразків бронетанкового озброєння завжди приділялася достатня увага. Проте необхідно зазначити, що у переважній більшості наукових праць в цій області зразки бронетанкового озброєння розглядалися як суто технічні системи. Дослідження діяльності операторів і впливу їх помилок на ефективність зразків бронетанкового озброєння проводилися лише на рівні часткових наукових завдань.

Таким чином, зростаюча складність зразків бронетанкового озброєння суттєво загострює проблему забезпечення їх ефективного використання за призначенням. Позитивне вирішення питань дослідження зразків бронетанкового озброєння неможливе без комплексного врахування можливостей людини-оператора.

dr Waldemar Jaskulski

Centrum Szkolenia Artylerii i Uzbrojenia im. gen. J. Bema w Toruniu

WOJSKA SAMOCHODOWE PODLEGŁE MINISTERSTWU SPRAW WOJSKOWYCH W LATACH 1918-1919 r. ZARYS ORGANIZACJI

Już w początkowym okresie odradzającego się Wojska Polskiego zdano sobie sprawę z istoty utworzenia sprawnie funkcjonujących wojsk samochodowych. Miały one uzupełnić zdewastowany przez zaborców tabor kolejowy. Samochodów używano do transportowania żywności, amunicji, przewożenia oddziałów wojskowych. W prezentowanym materiale przedstawiono utworzenie, strukturę i organizację wojsk samochodowych podległych Ministerstwu Spraw Wojskowych w latach 1918-1919 r. Naszkicowano zasady oraz proces formowania pododdziałów i oddziałów tej formacji. Ponadto zamieszczono etaty, oraz podano kadre kierowniczą zarówno szczebla centralnego jak i władz terenowych.

W pierwszej części artykułu omówiono organizację, zadania oraz usytuowanie w strukturach tego resortu Sekcji Automobilowej, Inspektoratu Wojsk Samochodowych, oraz Państwowego Centralnego Autoskładu. W grudniu 1918 r. utworzono Departament Techniczny w którego skład weszła Sekcja Automobilowa. W celu zwiększenia operatywności wojsk samochodowych w kwietniu 1919 r. utworzono Departament X Komunikacyjny, do którego włączono tę sekcję. Miesiąc później weszła ona w skład Departamentu III Techniczno-Komunikacyjnego MSWojsk. Kolejna reorganizacja nastąpiła wiosną 1920 r. Zadaniem jej szefa był zakup pojazdów mechanicznych, nadzór nad produkcją, eksploatacją, oraz ewidencją samochodów, tanków, traktorów, motocykli, rowerów. Wydawanie instrukcji i podręczników. Wszelkie sprawy kadrowe dotyczące oficerów automobilowych musiały

uzyskać jego aprobatę. W jego kompetencji znalazła się również szkolnictwo, organizacja pododdziałów ich zaopatrzenie w materiały pędne i smary oraz kwestie dotyczące Policji Samochodowej. Zaopatrzenie składów okręgów generalnych w materiały automobilowe, części zamienne oraz materiały pędne i smary szef sekcji realizował przez Państwowy Centralny Autoskład.

W maju 1919 r. został utworzony Inspektorat Wojsk Samochodowych. Był on organem pomocniczym MSWojsk., który podporządkowano II wiceministrowi spraw wojskowych. Powołano go w celu organizowania, kontroli gotowości bojowej oraz jednolitości wyszkolenia wojsk samochodowych. Inspektora wyposażono w prawa dyscyplinarne przysługujące dowódcy brygady. W zakres jego obowiązków wchodziło opracowanie, analiza i przedstawianie wniosków dotyczących organizacji oraz opiniowanie projektów nadchodzących z oddziałów. Ponadto sprawował nadzór nad oficerską szkołą samochodową oraz szkołami szoferów.

Następnie zostały zaprezentowane wojska samochodowe w terenie, tj. na szczeblu okręgu generalnego oraz okręgu wojskowego. Przedstawiono organizację i zadania autonaczelnictwa przemianowanego w maju 1919 r. na dowództwo wojsk automobilowych, autowarsztatu, oraz autokolumn: zapasowej, garażowej i polowej, autobrygady, dywizjonu, szkoły kierowców, oraz Szkoły Oficerskiej Wojsk Samochodowych w Krakowie. Odpowiedzialnością za wojska samochodowe na szczeblu okręgu generalnego obarczono autonaczelnika. Początkowo korzystał on z praw dowódcy dywizji, a od maja jako płk brygadier, z praw dowódcy brygady. W sprawach wojskowych i administracyjnych w drodze służbowej oraz w kwestiach dotyczących wykorzystania samochodów, przydzielonych do instytucji i oddziałów wojskowych podległych bezpośrednio dowódcy okręgu. W kwestiach gospodarczo – technicznych podporządkowano go szefowi Sekcji Automobilowej. Autonaczelnikowi podlegały wszystkie autokolumny, autowarsztaty oraz autoskłady, które nie zostały przydzielone do oddziałów wojskowych.

W prezentowanym szkicu nakreślono również proces włączenia do Wojska Polskiego wojsk samochodowych z Armii gen. Hallera, z których utworzono siedem kolumn polowych oraz trzy kolumny sanitarne. Stan wojsk samochodowych powiększył się po zjednoczeniu z Wojskiem Polskim Wojsk Wielkopolskich. Wówczas utworzono kolejnych pięć kolumn osobowych.

Zadaniem sekcji oraz inspektoratu, podobnie jak adekwatnych komórek broni głównych, było zabezpieczenie potrzeb oddziałów frontowych podległych NDWP. Realizowano to przez formowanie nowych kolumn samochodowych, naprawę pojazdów oraz wysyłanie uzupełnień.

ТАНКИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Країною-родоначальником першої броньованої бойової машини – танка вважається Великобританія. Хоча до винайдення танка англійці та французи прийшли незалежно один від одного в 1915 році, назву броньована машина отримала від англійського “tank”, що в перекладі означає “бак” або “цистерна”. А назвою військових броньованих машин воно стало через підвищену секретність – у документах при транспортуванні фігурувала назва “цистерна”. Вважається, що своєю появою танки зобов’язані Першій світовій війні, оскільки виникла нагальна необхідність надати допомогу та захист сухопутним військам при наступі під постійними обстрілами противника. Фактично, він і став тією першою зброєю, яка досягла своєї мети, хоч подібні спроби в цьому напрямі велись доволі давно.

Перша механізована конструкція була створена у 1769 році французом Кюньо. Він прилаштував парову машину до візка, який завдяки цьому міг рухатись зі швидкістю 4 км за годину. Досягненням цієї машини було те, що вона змогла зруйнувати кам’яну стіну. Однак представники французького уряду забракували цей винахід, а автора відправили до в’язниці.

Наступним реальним кроком на шляху до створення танка була парова машина на гусеничному шасі, створена в 1888 році в Америці. Щодо механізмів керування, то попередником танка був трактор з двигуном внутрішнього згорання. Саме трактор в поєднанні з гусеничним шасі й утворив конструкцію, здатну пересуватися по бездоріжжю. Однак всі ці і подальші дослідження не дали жодних результатів, і лише Перша світова війна зробила винахід танка неминучим. І хоча сто років тому це був великий прорив у розвитку військової техніки, попри те він не став цією диво-зброєю, яка змогла б змінити хід війни.

З самого початку війни, після доволі нетривких маневрів, встановилась так звана “окопна рівновага”. По лінії фронту з боків обох супротивників були збудовані захисні споруди та вириті довжелезні окопи. Однак навіть після масованого обстрілу артилерією піхотинцям було доволі важко пересуватися під перехресним вогнем з флангів і прорвати оборону. До того ж артилерії не вдавалось зруйнувати усі дротяні загородження та кулеметні гнізда, які відчутно сковували наступ піхотинців. Саме аналізуючи тактичну обстановку на полі бою, й було прийняте рішення про серійне виробництво військової броньованої машини.

Перша англійська модель танка була виготовлена та пройшла випробування у 1916 році. Це був танк Mark I, який випускався у двох модифікаціях: а) з гарматним озброєнням по боках; б) з кулеметним озброєнням. Саме зображення цієї моделі було розміщено в журналі “Нива” в 1917 році, як “безстрашного та неприступного броньованого автомобіля, що прямує в самісінький вир битви, під снаряди та кулі, вільно долає ворожі шанці, як пусті, незначні переpons та, посіявши навколо себе руйнування і смерть, спокійнісінько вертається до свого полка”.

Бойове хрещення цей танк отримав у битві на річці Соммі, і саме тоді стали помітними недоліки в конструкції: через різні технічні несправності із 49 танків до німецьких траншей дісталось лише 18. Однак навіть в цій ситуації втрати в військовій силі були в двадцять разів меншими, ніж в інших битвах. І хоча в згаданій операції фронт так і не вдалось прорвати, новий вид бойової техніки зарекомендував себе позитивно та отримав шанс на майбутнє існування.

Ближче до завершення Першої світової війни справжньою сенсацією (хоч і не дуже помітною в той час) стала поява на полі бою французьких легких танків Renault FT-17. При конструюванні цих бойових машин були враховані численні новачі, які в майбутньому стали класичними. Це, зокрема, поворотна башта з основним озброєнням, відносно велика швидкість та гарна маневреність. Окрім того, французи використовували ще й власні важкі танки Saint-Chamond, які поруч з англійськими чи німецькими аналогами були такими собі сухопутними броненосцями. Їх основним завданням було підтримувати піхоту, рухаючись разом з нею. Слід відмітити, що танки того часу поділялись перш за все за масою: легкі, середні та важкі.

У 1918 році німецькі війська теж почали використовувати танки власного виробництва, але через недостатню кількість їх ефективність була незначною. Правда, ще в 1913 році німецьким винахідником Гебелем було сконструйовано броньований сухопутний крейсер, однак він мав багато недоліків і про нього забули.

У роки Першої світової війни танки без шкоди для себе витримували гвинтівковий та кулеметний вогонь. Вони могли прориватися через загорожі колючого дроту, долати траншеї. Здавалось, що завдяки танкам наступаюча сторона може вирішити головну проблему: звести до мінімуму втрати в живій силі. Фактично, танки забезпечували ураження об'єктів, вцілілих після артилерійських обстрілів, прикривали піхоту, були незамінними при прориві оборони.

Щодо перших танків в Російській імперії, то вони були створені в одному експериментальному екземплярі (танк Пороховщикова та танк Лебеденко) і не застосовувались на полях Першої світової війни. Уже в роки громадянської війни в 1919 році за конструкцією французького Renault FT-17

(захопленого червоноармійцями) було створено танки типу М. Протягом 1920-1921 років їх було виготовлено лише 15 одиниць, які використовувались або на військових парадах, або на сільськогосподарських роботах.

Після завершення Першої світової війни цінність танків і можливі перспективи їх використання приваблювали все більше уваги військових теоретиків. І хоча військові не отримали єдиної стратегії використання бронетехніки, все ж вони намагалися визначити як найкращі варіанти застосування, так і оптимальні шляхи взаємодії танків з артилерією та піхотою. Однак вдосконалення конструкторами уже відомих моделей танків велось доволі повільно та вузькоспеціалізовано. Лише Друга світова війна прискорила прогрес у танкобудуванні.

dr Zbigniew Palski

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

UŻYCIĘ BOJOWYCH ŚRODKÓW TRUJĄCYCH W I WOJNIE ŚWIATOWEJ – PRAWDZIWE ZAGROŻENIE CZY MIT?

I wojna światowa po raz pierwszy w historii konfliktów zbrojnych była także wojną technologii i zastosowania militarnego rozwiązań naukowych, opracowanych następnie technologicznie i wdrożonych do seryjnej produkcji przemysłowej. Dotyczyło to wszystkich bez mała dziedzin nauki, lecz szczególnie miejsce zajmuje chemia.

Zastosowanie bojowych środków trujących, pod różną postacią, znane jest od tysiącleci. Niektóre z nich pozostały na zawsze w historii wojen, choćby tzw. ogień grecki, niektóre wywarły znaczący, jeżeli nie decydujący wpływ na przebieg bitew, a nawet kampanii. W rodzimej historii odnajdziemy takie opisy choćby dotyczące bitwy pod Legnicą w 1241 roku, podczas której będące bliskie zwycięstwa zastępy rycerstwa zachodniego zostały zaskoczone chmurą dziwnego i gęstego, żółtego oparu, który nie tyle wyrządził szkód w szykach ciężkozbrojnych rycerzy, ile spowodował panikę, bezładną ucieczkę z pola bitwy, a następnie pogrom dokonany przez wojska Mongołów.

Wcześniej i później stosowano rozmaite środki zadymiające, które miały zarówno przerazić wroga formacje jako gęste mgły wywołane nieczystymi siłami, a w rzeczywistości osłonić ruchy wojsk używających tych “gazów”.

Doświadczenia minionych wieków wskazują jednoznacznie, że ówczesne zastosowanie bojowych środków trujących (używam tu nazwy współczesnej, bowiem dotyczyły one raczej zadymiania i dezorientacji wojsk przeciwnika) miało wywrzeć, i wywarło, efekt psychologiczny. Gęste opary nieznaną substancji tłumaczono, o czym wspominałem wcześniej, działalnością “diabelskich czarnoksiężników”, zwłaszcza w odniesieniu do innowierców. Mgła, zwłaszcza dziwnego koloru, powodowała z reguły panikę, rozerwanie szyku bojowego, a nawet ucieczkę z pola walki.

Zwraca uwagę użycie bojowych środków trujących przez wojska azjatyckie w Europie, przede wszystkim mongolskie. Można to tłumaczyć wykorzystaniem doświadczeń chińskich, pamiętając o wcześniejszym podboju Państwa Środka przez koczowników. Chińczycy na długo przed Europejczykami poznali właściwości wybuchowe i dymotwórcze związków siarki i saletry, wynajdując choćby proch strzelniczy. Jak się wydaje, nie wykorzystywali tych umiejętności na polu walki (artyleria), korzystali jednak z ich właściwości przy wszelkiego typu uroczystych iluminacjach, zwanych obecnie fajerwerkami czy “sztucznymi ogniami”.

Ustąpienie koczowników pochodzenia mongolskiego z Europy (poza terenami dzisiejszej Rosji) nie doprowadziło do wykorzystania przez Zachód znanych wcześniej bojowych środków trujących na polu walki. Wyjątek, jakże brzemienny w skutkach, stanowił proch strzelniczy, który stał się podstawą stworzenia nowoczesnych środków walki, a więc broni palnej. Pozostałe osiągnięcia technologiczne sprowadzały się do ich wcześniejszych zastosowań użytkowych, a więc wspomnianych fajerwerków czy innych uatrakcyjniień rozmaitego typu uroczystości.

Dalekim doświadczeniem minionych wieków stały się dopiero tzw. race kongrewskie, nazwane tak od nazwiska ich konstruktora, Williama Congreve'a, pierwowzór rakiet na napęd stały, wykorzystywane bojowo w dobie wojen napoleońskich, a używane m.in. przez Józefa Bema. Jest to jednak temat wykraczający poza wyznaczony tytułem referat.

Rozwój Bojowych Środków Trujących nastąpił dopiero po rewolucji przemysłowej i związanej z nią rewolucji naukowej. Ta ostatnia dotyczyła rozwoju metalurgii i chemii. W XIX wieku, a zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku rozwój nauk chemicznych doprowadził m.in. do opracowania nowych związków chemicznych, dzięki którym dotychczasowy czarny proch strzelniczy, wytwarzający przy wystrzale ogromne chmury dymu, demaskujące wojska, jak i skutecznie przesłaniające dowódcom wgląd w pole walki, zastąpiono prochem bezdymnym, wynalezionym pod koniec XIX wieku, opartym na związkach nitrocelulozowych, mającym znacznie większą siłę miotającą, a także pozostawiającą prawie niedostrzegalną chmurę gazów. Amunicję tego typu zastosowano w broni strzeleckiej i w artylerii. Odtłycowo ładowane karabiny piechoty, odtłycowa gwintowana artyleria, zastosowanie pierwszych wzorców karabinów maszynowych, pomijając rozwiązania typu Gatling, Nordenfeld i inne, a oparte na krótkim odrzucie lufy, przede wszystkim karabin maszynowy konstrukcji Hiram Maxima, wydawały się osiągnięciami technicznymi, które wystarczą do zdecydowanego sukcesu w wojnie opartej na milionowych armiach i ich zdolności mobilizacyjnych wspartych gęstą siecią linii kolejowych. Manewr, wsparty ogromną siłą ognia piechoty i artylerii, stał się osnową prawie wszystkich armii rozpoczynających Wielką Wojnę.

Wiele przyczyn zadecydowało, że plany te nie uzyskały powodzenia. Rozwój nauki i technologii miał przyczynić się do zmiany wojny pozycyjnej w wojnę manewrową. Decydującym czynnikiem było przełamanie rozbudowanych pozycji obronnych przeciwnika. Kajzerowskie Niemcy uznały, że takim środkiem będzie użycie tzw. gazów trujących, które miały zniszczyć nieprzyjaciela na pierwszej linii obrony, spowodować panikę na kolejnych liniach, a w rezultacie doprowadzić do przełamania frontu. Choć za pierwszy tzw. atak gazowy uznaje się użycie bojowych środków trujących podczas bitwy pod Ypres (22 kwietnia 1915 r. pod Lengemarckiem), to, co warte zauważenia, Niemcy użyli bojowych środków trujących już nad Bzurą i Rawką 31 grudnia 1914 roku pod Bolimowem na Mazowszu.

Bojowe środki trujące stosowane podczas I wojny światowej były modyfikowane przez wszystkie strony konfliktu. Podobnie jak w średniowieczu, wywierały przede wszystkim efekt psychologiczny. Żołnierze walczących stron reagowali atawistycznym lękiem po ogłoszeniu ataku chemicznego. Z czysto militarnego punktu widzenia, wojna chemiczna nie przyniosła znaczących strat i w jakikolwiek sposób nie przyczyniła się do zmiany strategicznego położenia stron konfliktu. Pozostawiła natomiast trwałe urazy i do współczesnych czasów postrzegana jest jako “wojna trujących mgieł”.

dr Zbigniew Zielonka

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza
Kościuszki we Wrocławiu

CHEMICZNE WYNAŁAZKI I WOJNY ŚWIATOWEJ

Wielka Wojna była pierwszym konfliktem zbrojnym w historii ludzkości, w którym broń chemiczna odegrała pierwszoplanową rolę. Choć okazała się ona względem innych typów broni mniej skuteczną (szacuje się, iż przyczyniła się do śmierci niespełna 100 tys. żołnierzy oraz 1300 tys. poszkodowanych), to na trwałe zmieniła charakter wojny rozpoczynając swoisty, niespotykany do dziś wyścig zbrojeń.

Owo współzawodnictwo walczących stron, zapoczątkowane przez Niemców 22 kwietnia 1915 r. pod Ypres, do ostatnich dni wojny koncentrowało się prawie wyłącznie na wynalezieniu nowych i skuteczniejszych substancji trujących, środków ich przenoszenia oraz środków ochrony przeciwgazowej. Nic zatem dziwnego, iż niektóre z zastosowanych na chemicznym polu walki wynalazków ostatecznie potwierdziły swą wartość bojową i na długie lata, bądź w niektórych przypadkach już na stałe, weszły na uzbrojenie oraz wyposażenie sił zbrojnych. Część z nich, jak np. iperyt oraz fosgen, są do dziś, sto lat po ich pierwszym bojowym zastosowaniu, uważane i sklasyfikowane przez specjalistów jako najniebezpieczniejsze bojowe środki

trujące o działaniu parzącym i duszącym. Ten pierwszy, nie bez przyczyny nazwany królem gazów bojowych, okazał się niezwykle podstępna substancją odpowiedzialną za największą w ujęciu globalnym liczbę rannych w czasie całej wojny. Jego utajony okres działania oraz toksyczne działanie na skórę i błony śluzowe sprawia, że i dzisiaj gaz musztardowy stanowi poważne wyzwanie dla służb medycznych, a co gorsza, także dla wojska i służb ratownictwa chemicznego w zakresie ochrony przed skażeniami (ograniczony czas ochronnego działania odzieży przeciwchemicznej) oraz likwidacji skażeń (średnia skuteczność odkaźników). Ten drugi, dużo bardziej śmiertelny niż jakkolwiek inny użyty wówczas środek trujący, stosowany z sukcesem na obu frontach przede wszystkim przez artylerię francuską i niemiecką, spowodował śmierć zdecydowanej większości ofiar wszystkich ataków gazowych. Jako środek nietrwały, ale za to, jak ówczesnie określano, „dwukrotnie bardziej jadowity od chloru”, również dzisiaj może zapewnić wysoką śmiertelność i jeszcze większą liczbę porażonych w ataku na niezabezpieczone w porę, bądź słabo wyszkolone w posługiwaniu się środkami ochrony przed skażeniami wojska.

Z kolei doskonałym rozwiązaniem w dziedzinie środków przenoszenia broni chemicznej, łączącym w sobie to, co najlepsze w fali gazowej i artylerii lufowej, a dodatkowo dysponującym krótkim zasięgiem rażenia i pięciokrotnie większą niż w przypadku pocisków artyleryjskich wydajnością bomb, okazał się miotacz brytyjskiego kapitana Wiliama Livensa. Prostota wynalazku i jednocześnie jego zabójcze działanie zostało dostrzeżone przez niemal wszystkie walczące armie. Te natomiast, w pełni doceniając i wykorzystując możliwości bojowe miotacza uznały go za najskuteczniejszy środek walki chemicznej w wojnie 1914 roku. Nie mniejszą popularnością cieszył się kolejny brytyjski wynalazek, prekursor wszystkich współczesnych lekkich moździerzy – moździerz Wilfrida Stokesa. Podobnie jak miotacz Livensa umożliwiał on niespodziewany i błyskawiczny atak gazowy bez względu na warunki meteorologiczne i terenowe. Dzięki dużej mobilności i małemu zasięgowi okazał się niezastąpiony w wojnie okopowej.

Fantastycznym dowodem na ludzką pomysłowość i zaradność w poszukiwaniu jak najlepszych technicznych rozwiązań służących niebagatelnemu celowi, jakim była zdolność do przetrwania na chemicznym polu walki, okazały się środki ochrony przed skażeniami. Choć pomysły na tego typu urządzenia pojawiły się już dużo wcześniej, to pierwsze masowe maski przeciwgazowe opracowano w 1915 roku. Tak jak opisane wcześniej wynalazki, tak i te stały się owocem wybuchu wojny gazowej. Ich niesamowita ewolucja była nad wyraz widoczna i podyktowana szybko postępującym doskonaleniem techniki i taktyki użycia gazów bojowych oraz środków ich przenoszenia. Z początku były to wprowadzone tuż po pierwszym ataku gazowym pod Ypres „maski mokre”, ochraniające usta i

nos, wykonane z gazy nasączonej substancjami pochłaniającymi środki trujące. W drugiej połowie 1915 r. do ochrony twarzy zastosowano specjalny worek, a do oczu gogle (brytyjska maska P.H. Helmet). W następnych latach wprowadzono maskę składającą się z maski właściwej, chroniącej całą twarz oraz pochłaniacza zawierającego uniwersalny środek ochronny – węgiel aktywowany (francuska maska M-2). W 1917 roku Niemcy wprowadzili na wyposażenie swoich wojsk także skórzane maski. Niezwykle ciekawe rozwiązania techniczne pojawiały się też w zakresie ochrony przed skażeniami niezbędnych na polu walki koni, psów i gołębi. Do ich wyposażenia specjalnego w postaci rozmaitych masek przeciwgazowych czy klatek dołączono wkrótce, bo zaraz po wprowadzeniu przez Niemców na pole walki iperytu, środki ochrony skóry. Dla koni były to zaimpregnowane bandaże na kopyta oraz narzutka, natomiast dla ludzi odzież impregnowana olejem i rękawice. W przypadku tych ostatnich maska przeciwgazowa jak i odzież ochronna okazała się w konsekwencji obowiązkowym środkiem ochrony indywidualnej i pozostaje w powszechnym użyciu już od stu lat.

Анненков І.О., к.і.н.
НТУ “ХПІ”

ПРИЧИНИ ЗАЛУЧАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ У 1930-ТІ РОКИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗЕНІТНИХ АРТИЛЕРІЙСЬКИХ СИСТЕМ

Суттєвий прогрес у військовому авіабудуванні на початку 1930-х років, досягнутий усіма країнами-виробниками бойових літаків, привів не лише до збільшення їх кількості, а й до значного зростання швидкості та маневреності машин. Отже, вітчизняним військам протиповітряної оборони (ППО) стало необхідно нарощувати щільність та вогнюву потужність зенітних установок. Останнє питання частково було вирішене прийняттям на озброєння сухопутної зенітної артилерії 76,2-мм, а корабельної – 100-мм гармат. Однак залишалася проблема збільшення скорострільності нових артсистем, суть якої полягала в недосконалості існуючого управління вогнем за допомогою приладу “Вышка” через індикаторну синхронну передачу.

“Вышкаю” визначалися параметри азимута та кута піднесення, а також установки дистанційної трубки, що відбивалися на трьох вихідних валиках директора кутами повороту, механічно з’єднаних з роторами давальних сельсинів, електросигнали з яких подавалися на приймальні сельсини гармат. При повороті роторів давальних сельсинів ротори приймальних поверталися на той же кут, а з’єднані з ними

стрілки електричних пристроїв вказували значення на шкалах. Для того, щоб привести гармату або установник у положення, вказане директором, треба було вручну обертати рукоятки вертикальної та горизонтальної наводки, а також рукоятку установника трубки до того, коли з електричною стрілкою співпаде співвісний з нею механічний покажчик. Стрілки ж механічних покажчиків через зубчасті передачі з'єднувалися з тілом гармати. Іншими словами, процес стеження гармати за показаннями приймального приладу здійснювався вручну.

За наявної швидкості літаків вимагалися дуже високі темпи наведення, які досягали 12° на секунду, а при раптових змінах курсу літаком – ще більші. Така швидкість наведення робила процес суміщення “механічної” та “електричної” стрілок доволі трудним для людини навіть без стрільби. За стрільби ситуація погіршувалася пригальмовуванням обертання гармати при відкоті, що взагалі робило установку гармати згідно із вказівкою директора маловірогідною. До того ж у згаданій схемі наведення зенітних гармат на роботі з суміщення електричних стрілок з механічними використовувалося по 3 одиниці особового складу на гармату. У випадку зростання кількості зенітних підрозділів чинник призводив до значного збільшення загальної чисельності особового складу з усіма відповідними наслідками, пов'язаними з його підготовкою та утриманням. Таким чином, на початок 1930-х років головним питанням модернізації прийнятих на озброєння артсистем ППО стало підвищення ступеня автоматизації їх наведення.

Означену проблему намагалися вирішити з 1929 р. на Ленінградському заводі № 212 під керівництвом М. П. Костенка згідно із запропонованою ним концепцією, коли в існуючу схему індикаторної синхронної передачі вбудовувався посилювач, завдяки якому потужність приймального двигуна на гарматі стало можливим збільшити до такої, що дозволяла обертати не лише стрілку покажчика, а й саму гармату. Посилювач являв собою альтернатор з приводом від допоміжного мотора, поточна потужність якого регулювалася директором. Отже, приймальні двигуни гармат отримували від альтернатора струм із параметрами, що забезпечували необхідне зусилля для обертання. За даною концепцією на заводі № 212 була побудована установка, випробування якої відбулося в 1935 р. на Науково-дослідному полігоні РКЧА в Євпаторії. Результати випробувань показали доцільність прийняття силової синхронної передачі (ССП) на озброєння, оскільки вона дозволяла скоротити особовий склад обслуги та забезпечувала автоматизовану наводку гармат. Але суттєвим недоліком ССП стало те, що, будучи розрахованими на застарілі 37-мм гармати, тактико-технічні характеристики випробуваної установки не давали домогтися потрібного ступеня

синхронізації, навіть для двогарматних 76,2-мм зенітних батарей, не кажучи вже про чотиригарматні. Окрім того, у номенклатурі виробів заводу № 212 було обладнання необхідних характеристик, а наявні прийнятні машини та апаратура, що виготовлялися переважно Харківськими електромеханічним (ХЕМЗ) та електроштитовим (ХЕЗ) заводами, дуже погано зчленовувалися з гарматами, утруднюючи дії номерів обслуги.

Зважаючи на наведене, урядом було ухвалене рішення про подальше проведення робіт із удосконалення та впровадження ССП у виробництво в Харкові. Головною організацією в цьому питанні призначався ХЕМЗ, куди для налагодження процесу як шефа електрика відрядили М. П. Костенка. До кінця 1936 р. стало зрозумілим, що концепція, запропонована цим вченим, є вірною, але шляхи її реалізації вимагають більш складних та трудомістких, ніж в автора, рішень, тим більше що сферу використання ССП було поширено на пости наведення артсистем усіх калібрів на кораблях ВМС. Отже, з 1936 р. до опрацювання ССП М.П. Костенка здійснювали конструкторські підрозділи заводів: № 196, 205, 212, ХЕМЗ, ХЕЗ, а також колективи Всесоюзного та Харківського електротехнічних інститутів. Проте ХЕМЗ виявився єдиною організацією, яка одночасно з теоретичними розробками могла забезпечити виготовлення дослідних зразків обладнання, проведення їх випробувань та організацію виробництва. Разом з тим електротехнічні лабораторії цього заводу розраховували і впровадили технічні вимоги до вузлів та агрегатів ССП, які внаслідок новизни технічних рішень не були своєчасно складені військовими установами. Таким чином, причинами залучання українських електромашинобудівних підприємств ХЕМЗ та ХЕЗ у 1930-ті роки до вдосконалення вітчизняних зенітних артилерійських систем, із закріпленням провідної ролі в питанні створення ССП стали: наявність відповідних висококваліфікованих кадрів, потужна дослідно-експериментальна база та можливість термінового впровадження науково-технічних розробок у серійне виробництво.

dr Tomasz Matuszak

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

ROZWÓJ I ZASTOSOWANIE AERONAUTYKI WOJSKOWEJ W I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Od pierwszych chwil kiedy braciom Montgolfier w 1783 roku udało się wypuścić w powietrze załogowy balon, zaczęto się zastanawiać nad możliwością jego wykorzystania do celów wojskowych. Prekursorami w tym zakresie byli Francuzi, którzy już w kwietniu 1794 r. sformowali pierwszą w historii aeronautyki wojskowej kompanię balonową, tzw. aerostierów.

Jej dowódcą został wówczas fizyk – kpt. Jean Maria Coutelle, który był zarazem konstruktorem balonu stanowiącego wyposażenie kompanii. Nowy wynalazek szybko znalazł uznanie w oczach ówczesnej generalicji. Balony były z powodzeniem wykorzystywane niemal we wszystkich konfliktach zbrojnych, jakie miały miejsce w XIX wieku, m.in. podczas wojny francusko-pruskiej 1870-1871 czy podczas wojny secesyjnej w latach 1861-1865 w Ameryce Północnej. W stosunkowo krótkim czasie, zastosowanie do celów wojskowych obok balonów znalazł również sterowiec. Potwierdzeniem tego są manewry, jakie miały miejsce we Francji w 1910 roku. Wówczas obok samolotów, udział w nich wzięły również cztery sterowce.

W chwili wybuchu I wojny światowej w 1914 roku, na wyposażeniu niemal wszystkich europejskich armii biorących udział w początkowym okresie tego konfliktu, znajdowały się balony i sterowce. Paradoksalnie to nie Francja będąca kolebką aeronautyki wojskowej, była w chwili rozpoczęcia działań wojennych potęgą lotniczą. Palmę pierwszeństwa miały w tym zakresie dwa państwa – Niemcy i Rosja. W przypadku Rosji stwierdzić jednak należy, że sprzęt jakim dysponowała w chwili wybuchu wojny był już przestarzały i mocno wyeksploatowany. Wyposażenie jednostek armii rosyjskiej stanowiły sterowce produkcji francuskiej, których konstrukcja znacznie odbiegała już od ówczesnych standardów. W tej kwestii największe doświadczenie posiadali Niemcy.

Z chwilą ustabilizowania się sytuacji na froncie zachodnim i przejścia do walk o charakterze pozycyjnym, szerokie zastosowanie znalazły głównie balony obserwacyjne. Do zadań jakie należały do tych specjalistycznych, a zarazem uznawanych za techniczne oddziałów, należało przede wszystkim obserwowanie ruchów wojsk przeciwnika, wykrywanie stanowisk wrogiej artylerii, kierowanie ogniem artylerii własnej oraz współpraca z jednostkami piechoty i kawalerii. W tym ostatnim przypadku obserwator znajdujący się w wiklinowym koszu podwieszonym pod balonem wypełnionym wodorem, przekazywał wojskom własnym pozycje przeciwnika, umocnione punkty oporu, a także wskazywał na potencjalne zasadzki zastawione przez wroga. Dzięki lornetkom, balon na uwięzi wypuszczony w powietrze na wysokość ok. 2000 metrów, był w stanie prowadzić skuteczną obserwację na odległość do 20 kilometrów. Z racji jego znaczenia w zakresie pozyskiwania informacji niezbędnych przy dowodzeniu w czasie walk, balon był narażony na ataki zarówno wrogiej artylerii jak i samolotów. Wymuszało to na stronach konfliktu organizowanie skutecznej obrony przeciwlotniczej balonu. Również zdobywając kolejne doświadczenia, dokonywano zmian technicznych w konstrukcji i wyposażeniu balonów. Rychło okazało się, że balony konstrukcji francuskiej typu „górąją” technicznie nad balonami używanymi w armii niemieckiej. Doprowadziło to do sytuacji, kiedy Niemcy skopiowali a następnie wdrożyli produkcję balonów opartych o wzorzec

francuski. Balony wykorzystywane były również jako środek czynnej obrony przeciwlotniczej, służący do zwalczania samolotów wroga, a także współpracy z okrętami wojennymi.

Również sterowce pod względem technicznym przeżywały liczne zmiany konstrukcyjne. W przeciwieństwie do armii francuskiej użytkującej sterowce ciśnieniowe, Niemcy używali sterowców o sztywnym metalowym szkieletcie. Sterowce poruszające się z prędkością około 100 km/h, pełniły zarówno zadania patrolowe wykonywane na rzecz okrętów wojennych, jak i loty na bombardowanie. Niemieckie sterowce wykorzystywane były z powodzeniem do nalotów bombowych na francuskie i angielskie zagłębia przemysłowe, a w późniejszym okresie czasu również do nalotów o charakterze terrorystycznym, jak je wówczas nazywano. Możliwość manewrowania sterowcem, jego pułap, zasięg i udźwig były wówczas nieosiągalne dla ówczesnych samolotów wojskowych.

Powszechne zastosowanie balonów i sterowców od początku pierwszej wojny światowej, podlegało obserwacji i dyskusji prowadzonej przez ówczesnych teoretyków sztuki wojennej. Okres lat 1914-1918 to czas postępu technicznego, także w zakresie konstrukcji i użytkowaniu balonów i sterowców wykorzystywanych do celów wojskowych. Okres ten sprzyjał również rozwojowi struktur organizacyjnych tych specjalistycznych formacji. Na przykład Niemcy w chwili wybuchu wojny wystawiły 10 połowych oddziałów balonów na uwięzi, zaś w chwili zakończenia działań wojennych dysponowały już 56 dowództwami grup balonowych, 186 kompaniami balonów i 14 oddziałami balonów dla obozów wyszkolenia. Rozwój aeronautyki wojskowej w latach 1914-1918 odbywał się w bardzo szybkim tempie. Wiele konstrukcji znalazło zastosowanie w późniejszym okresie czasu, tak jak miało to miejsce w przypadku balonów zaporowych wykorzystywanych masowo podczas II wojny światowej.

**Харук А.І., д.і.н., професор
НАСВ**

ВІЛЛИ МЕССЕРШМІТТ ПРОТИ ОЛЕКСАНДРА ЯКОВЛЄВА: ЛІТАКИ-ВИНИЩУВАЧІ СХІДНОГО ФРОНТУ

Аналізуючи бойову роботу винищувальної авіації та якість літаків-винищувачів, легко піддатись спокусі оцінювати їх за співвідношенням перемог і втрат. Однак зіставлення переможних реляцій з даними противника часто дозволяє виявити кричущі невідповідності – і в люфтваффе, і у ВПС Червоної Армії повсякчасною була практика завищення власних успіхів, причому не на якісь відсотки, а у 2-5 разів (іноді й більше). Тому заглиблюватись у специфіку ведення бойових рахунків не будемо, а спробуємо дати оцінку винищувачам В. Мессершмітта і О. Яковлева у комплексі як продуктів авіаційної промисловості й засобів збройної боротьби у повітрі.

Технологія. Хоч між першим польотом Вф 109V1 і виходом на випробування І-26 (прототипу Як-1) пройшло майже 5 років, радянська машина з точки зору технології була набагато “старішою”. На відміну від “мессершмітта” з його напівмонококовим фюзеляжем, Як-1 (і всі наступні похідні від нього моделі) мав фермовий фюзеляж – атавізм часів Першої світової війни. Широке застосування алюмінієвих сплавів у Вф 109 позитивно впливало на масові характеристики літака. Яковлев же був приречений на застосування недефіцитних у СРСР матеріалів (сталі й деревини), тому йому доводилось вживати досить неоднозначних заходів для полегшення конструкції своїх літаків.

Придатність до масового виробництва. Конструкція винищувачів Яковлева була значно простішою, ніж Вф 109. Однак загалом обидва ці літаки максимально відповідали вимогам масового виробництва у конкретній країні. Потрібно також враховувати, що в Третьюму рейхові виробництво літаків значно більше залежало від внутріполітичних чинників, ніж в СРСР. Саме політичними причинами можна пояснити невисокий темп випуску Вф 109 у 1940-1941 рр. В СРСР же логіка розвитку виробництва в роки війни визначалась єдиною тезою: винищувачів потрібно якомога більше! І у цьому сенсі Як-1 та похідні від нього моделі були ідеальними, суттєво переважаючи за параметрами технологічності й ціни винищувачі ЛаГГ-3 та МіГ-3.

Силова установка. За час випуску потужність моторів, що встановлювались на винищувачі Яковлева, зросла з 1050 до 1290 к.с., і тільки наприкінці війни з’явилися у невеликій кількості літаки з моторами ВК-107А (1650 к.с.). На Вф 109 потужність двигуна за період випуску зросла з 700 до 2000 к.с. Іншими перевагами німецьких мотоустановок були наявність пристрою безпосереднього впорскування, можливість встановлення систем форсування GM 1 і MW 50 та краща економічність (радянські двигуни за цим параметром поступалися на 25-30 %).

Озброєння. У базовій конфігурації озброєння обох винищувачів було приблизно рівним – 20-мм гармата, що стріляла через вал гвинта, і два кулемети. Однак у ході випуску Вф 109 з’явилися модифікації з додатковим озброєнням у підкрильних контейнерах. Озброєння ж винищувачів Яковлева нерідко доводилось навпаки послаблювати з метою економії маси. Проблему посилення озброєння Яковлев намагався вирішити за рахунок не кількісного, а якісного вдосконалення, замінивши на деяких модифікаціях Як-7 і Як-9 20-мм гармату більш потужною 37-мм.

Прицільне обладнання. У цьому відношенні радянські винищувачі суттєво поступалися німецьким. Наприклад, більшість Як-9 комплектувались примітивним кільцевим прицілом ВВ-1. На “мессершміттах” же встановлювались чудові коліматорні приціли “Реві” С/12С або С/12D.

Засоби зв’язку. На винищувачах Як-1 радіостанції з’явилися тільки наприкінці 1941 р., до того ж вони встановлювались не на кожному літакові. Позитивні зрушення в галузі зв’язку в радянській винищувальній авіації

починаються тільки у 1943 р. Німецькі ж Bf 109 мали не тільки досконалу радіостанцію, але й радіонавігаційне обладнання, а у 1944 р. на них навіть з'являється система розпізнавання "свій-чужий".

Зручність управління. Наявність на Bf 109 автомата управління гвинтомоторною групою дозволяла повною мірою використовувати потужність двигуна на різних режимах польоту. На винищувачах Яковлева управління гвинтомоторною групою потребувало зладжених маніпуляцій кількома важелями, що у бою було практично неможливо. Тому двигуни радянських винищувачів часто працювали на режимах, далеких від оптимальних.

Льотні та маневрені дані. У більшості випадків винищувачі Bf 109 різних модифікацій завдяки більшій енергоозброєності мали перевагу (більшу чи меншу) у швидкості. Значно суттєвішою була перевага "мессершміттів" у швидкопідйомності (у 1,5-2 рази). Натомість, винищувачі Яковлева мали перевагу у горизонтальному маневрі. Тому радянські й німецькі пілоти намагались застосовувати різні тактики повітряного бою: льотчики "Яків" прагнули вести бій на віражах, а "мессершміттів" – здійснювати стрімкі атаки згори з наступним поверненням на висоту. Змусити "мессершмітт" вести бій на віражах було вкрай важко: маючи перевагу у швидкості пікірування та швидкопідйомності, він міг легко відірватись від "Яка".

Щоб добитись однакових результатів, радянським пілотам і наземному персоналу доводилось докладати суттєво більших зусиль, ніж їх візаві з люфтваффе. Це відбивалось на інтенсивності бойового застосування: якщо в періоди найбільш напружених зусиль пілоти Bf 109 могли здійснювати до семи бойових вильотів у день, то льотчики "Яків" – лише два-три вильоти. У підсумку, для вирішення схожих за обсягом завдань "Яків" було потрібно у кілька разів більше, ніж "мессершміттів". Маючи значно менші людські ресурси, німці намагались добиватись максимальної ефективності використання кожного із своїх відносно нечисленних пілотів і літаків-винищувачів.

dr Adam Szymanowicz

Wydział Nauk o Bezpieczeństwie,

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki
we Wrocławiu

WEHRMACHT W ŚWIETLE DOKUMENTÓW ODDZIAŁU II SZTABU GŁÓWNEGO WOJSKA POLSKIEGO. WYSZKOLENIE , UZBROJENIE, WYPOSAŻENIE – WYBRANE ASPEKTY

W wyniku traktatu wersalskiego Niemcom narzucono postanowienia dotyczące kwestii ograniczenia niemieckich sił zbrojnych, które nakazywały im zniesienie powszechnej służby wojskowej, rozwiązanie Sztabu Generalnego, ustalenie armii zawodowej do 100 tys. żołnierzy, wprowadzenie zakazu

posiadania i produkcji samolotów, łodzi podwodnych i czołgów, zakaz wznoszenia budowli i umocnień wojennych, drastyczne zmniejszenie floty i demilitaryzację Nadrenii.

Postanowienia te zostały jednostronnie wypowiedziane przez Niemcy w dwa lata po dojściu do władzy Adolfa Hitlera. Ustawą z dnia 16 III 1935 r. wprowadzona została powszechna i obowiązkowa służba wojskowa. W miejsce zawodowej Reichswery powstał Wehrmacht. W związku z tym tego samego dnia została również wydana proklamacja do narodu niemieckiego wykazująca niesprawiedliwość traktatu wersalskiego i tłumacząca potrzebę zwiększenia niemieckich sił zbrojnych. 21 maja tegoż samego roku Hitler, jako *Führer* i kanclerz Rzeszy, podpisał tajną *Ustawę o Obronie Rzeszy*, która dawała dowództwu Wehrmachtu szerokie pełnomocnictwa w sprawie jego rozbudowy.

Po dojściu do władzy w Niemczech NSDAP zdobywanie nowych informacji przez polski wywiad wojskowy – Oddział II Sztabu Generalnego (od końca 1928 r. – Sztabu Głównego), zwany popularnie *dwójką*, stawało się coraz trudniejsze. Wiązało się to z rozbudową niemieckich służb kontrwywiadowczych, a zwłaszcza gestapo, jak również z nadzorem policyjnym nad społeczeństwem niemieckim. W związku z rozbudową Reichswery dla *dwójki* dość istotne stawało się uzyskiwanie danych dotyczących spraw mobilizacyjnych, szkoleniowych, organizacyjnych i technicznych, popartych przede wszystkim dokumentami.

W trakcie wojny w Hiszpanii polski wywiad podjął współpracę z frankistami, w której stronie polskiej zależało przede wszystkim na dostępie do sowieckiego uzbrojenia. Uważnie obserwowano także uzbrojenie, wyszkolenie i możliwości bojowe walczącego po stronie gen. Franco niemieckiego Legionu Condor.

Dwójka bacznie obserwowała zajmowanie przez armię niemiecką Austrii w marcu 1938 r. Marsz Wehrmachtu na ten kraj wykazał, że armia niemiecka nie była jeszcze przygotowana do wojny, nie tylko pod względem organizacyjnym, ale również technicznym. Maszerujące kolumny były spowalniane przez zatory drogowe i liczne awarie sprzętu. To dotyczyło również dywizji pancernej dowodzonej przez Heinza Guderiana, której 30% czołgów nie dojechało do celu.

Zajęcie przez Wehrmacht Pragi i Kłajpedy, a przede wszystkim zaostrenie stosunków polsko-niemieckich spowodowało, że począwszy od marca 1939 r. polski wywiad zaczął stopniowo przechodzić na stopę wojenną. Zwiększono stany personalne, W kwietniu tego roku szef Sztabu Głównego gen. Waław Stachiewicz podjął również decyzję, aby nie liczyć się ze środkami finansowymi w pracy wywiadowczej na Niemcy, dzięki czemu inwestowano w wyposażenie techniczne, m.in. w radiostacje.

W połowie kwietnia 1939 r. rozpoczął pracę Samodzielny Referat Sytuacyjny przewidziany na wypadek wojny. Utworzył go mjr Jan Leśniak (dotychczas

szef Samodzielnego Referatu "Niemcy"). W lipcu do tej komórki przydzielono dodatkowo kilku oficerów z Referatu "Niemcy" i pracę kontynuowano w czasie całodobowych dyżurów. Referat odbierał napływające meldunki oraz depesze i na ich podstawie sporządzano komunikaty informacyjne. Do mjr. Leśniaka sływały również zadania przełożonych.

Obok placówek wywiadu strategicznego w 1939 r. wywiad na III Rzeszę prowadziły przede wszystkim Ekspozytura nr 3 w Bydgoszczy i Ekspozytura nr 4 w Katowicach. Tuż przed wybuchem wojny utworzono również Ekspozyturę nr 6 w Łodzi. Znaczną rolę w pracy wywiadowczej odgrywały polskie attachaty, a także oficerowie wywiadowczy ulokowani formalnie na stanowiskach cywilnych w polskich placówkach konsularnych na terenie Rzeszy.

Dzięki dobrej pracy polskiego wywiadu strona polska przed wybuchem wojny знаła stosunkowo dobrze rozmiary poszczególnych faz całokształtu niemieckich zbrojeń, jak również niemiecką doktrynę operacyjną oraz metody walki. Informacje te były publikowane w obszernych tajnych komunikatach informacyjnych i w specjalnych opracowaniach wydawanych okresowo przez Oddział II Sztabu Głównego.

Zbrojenia niemieckie, jak również organizacja wielkich niemieckich jednostek i taktyka walki, z pewnością były znane dowództwom i sztabom poszczególnych armii WP, gdyż opracowywano dość dużo prac na ten temat w wydawnictwach wojskowych, a ponadto poszczególne departamenty Ministerstwa Spraw Wojskowych i dowództwa otrzymywały odpowiednie komunikaty informacyjne Oddziału II SG.

Pomimo stosunkowo dobrego rozpoznania armii niemieckiej w przededniu agresji niemieckiej w 1939 r. – jej siły, rejonów koncentracji, przewidywalnych głównych kierunków uderzenia, uzbrojenia i zdolności bojowych, wiedza ta nie wpłynęła jednak znacząco na przebieg kampanii polskiej. O wyniku walki zdecydowała przede wszystkim duża przewaga strony niemieckiej.

Юрова Т.М., кандидат мистецтвознавства
НАСВ

КАМУФЛЯЖНА УНІФОРМА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ТЕНДЕНЦІ І ПРАКТИКА ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ В АРМІЯХ США, УКРАЇНИ ТА РОСІЇ У XXI ст.

У практиці створення польової (бойової) уніформи багатокольоровий камуфляж, в основу шаблонів якого покладені принципи мімікрії, запозичені з тваринного світу, з'явився на початку ХХ ст. і вже під час Другої світової війни знайшов активне застосування. В цей період сформувалися основні функції камуфляжу: а) маскувальна (яка ніби "забарвлює" військового під колір навколишнього середовища) і б) та, що "розбиває" ("розчиняє" силует бійця і здійснює оптичне поєднання його з фоном, в результаті чого поблизу вояк зливається з місцевістю, а здалеку його фігура не сприймається як фігура солдата). В якості

малюнків використовувалися фігури у формі “амеби”, а після завершення війни виникли камуфляжі, в яких імітувалося листя або геометричні візерунки, схожі на сучасний “пік сель”. Лідером в проектуванні камуфльованого однострою стала Німеччина, яка до кінця війни створила понад 30 варіантів камуфляжних шаблонів. Усі вони, переважно, розроблялися з урахуванням особливостей місця проведення операцій і пори року. Наприклад, камуфляж “Дубове листя”, розроблений 1942 року для частин Waffen SS та LAH (Leibstandarte Adolf Hitler - 1-ша танкова дивізія СС). З певними змінами його версії дійшли до наших днів. В Україні такий шаблон називається “Дубове листя – літо” або “SS-Sommer”, а у Росії – “Партизан”. Німці також працювали над вдосконаленням вищезгаданого зразка, в результаті чого 1988 року був винайдений один з найвдаліших шаблонів сучасності – “Flecktarn”, що на сьогодні використовується в багатьох країнах світу. І на цьому прогрес не завершується – в Україні та Росії розповсюдження набув камуфляжний малюнок “Злам” – послідовник шаблону “Flecktarn”, розрахований для використання у хвойному лісі. Таким чином колишні противники виявились обмундировані в камуфляжі з одним корінням, що бере початок у Другій світовій війні. Але це й не дивно – усі конфлікти ХХ - початку ХХІ ст. широкомасштабно використовувалися і використовуються надалі їх учасниками для випробувань, “обкатки” і “доопрацювання” екіпіровки в умовах бою, тож не дивно, що зразки, які демонструють найкращі показники, поступають на забезпечення армій багатьох країн світу.

Війна у В'єтнамі ініціювала застосування камуфляжу в основній уніформі для бою, і на початку 80-х років ХХ ст. в арміях світу почалася “ера камуфляжу”, започаткована США. Основним напрямом стало створення маскувальних малюнків з угрупованням плям різних кольорів – “флектароподібних”, таких як американські BDU (“Лісовий”) і DCU (“Пустельний” камуфляж), український “Дубок”, російські ВСР-93 (“Вертикала”) і ВСР-98 (“Флора”), призначених для конкретних ТВД. З 1984 року почалися розробки “цифрових” малюнків камуфляжу, в яких на тканину наносився геометричний малюнок з модульним “пік селем”. Врешті це підштовхнуло винахідників до розробки “Універсального” шаблону для будь-яких місцевостей, природних поясів і пори року. Такими були оголошені американські “ACUPAT” і “MARPAT”, український “Цифровий” офіційний камуфляж ЗСУ (“Digital” MO), російська “Цифрова флора”. Щоправда нині багато уваги приділяється не тільки зручності бійця, не тільки маскувальним здатностям однострою, а й естетиці військової форми одягу. Одна з вимог, що постає перед розробниками, – сучасний вигляд бійця. Можливо, тому військові однострої різних країн мають спільні тенденції. Тут і гонка озброєнь, і використання зразків, що добре зарекомендували себе під час масштабних збройних конфліктів і певна військова мода. Хоча і ця тенденція започаткована в часи Другої світової, коли уніформу Третього

рейху розробляв нині відомий Дім моди Hugo Boss. Але не завжди таке прагнення дає позитивні наслідки – військовослужбовці Армії США навіть стали своєрідними “жертвами моди”, коли 2002 року замість кращого за всіма показниками “Multicam” були обмундировані в камуфляж “UCP” через те, що той виглядав “крутіше”, але в результаті під час війн в Іраку та Афганістані проявив себе не найкращим чином. В даний час у вищезгаданих арміях йде активна дослідницька робота зі створення камуфляжів, що приховують солдата від приладів нічного бачення в ІК і УФ діапазонах.

Висновки. Основне завдання камуфляжу - зробити солдата невидимим, коли він залишається видимим, почало багатопланово вирішуватись в роки Другої світової війни, але комплексний і векторний підхід на основі новітніх наукових досягнень почав здійснюватись тільки наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. Напрямок підбору кольорової гами камуфляжу розподілилися на дві гілки: 1. Відповідно до кольорів певної місцевості ТВД – в продовження тенденцій Другої світової війни; 2. Підбір універсальної кольорової гами, що добре маскуватиме військовослужбовців не залежно від місцевості та освітлення. Але цілком можливо, що у найближчому майбутньому будуть винайдені камуфляжі, що матимуть змогу змінювати забарвлення, як хамелеон, завдяки застосуванню нанотехнологій – такі розробки вже розпочаті. Бойові дії завжди підштовхують розробників до створення нових моделей уніформи, та зокрема камуфляжу. Це можна було побачити в часи Другої світової війни і цю ситуацію можна спостерігати зараз в Україні. На сьогодні внаслідок розвитку новітніх засобів виявлення противника ця проблема продовжує залишатися в стадії активного опрацювання.

Maksymilian Sokół-Potocki
Piotr Dobrowolski
Dział Bibliografii Wojskowej
Centralna Biblioteka Wojskowa
im. Marszałka Józefa Piłsudskiego

**ARTYKUŁY POŚWIĘCONE TECHNICE WOJSKOWEJ NA
ŁAMACH CZASOPISMA BELLONA W LATACH 1945-1950.
ANALIZA BIBLIOGRAFICZNA**

W prezentowanym artykule autorzy ukazali strukturę zawartości czasopisma “Bellona” wydawanego przez Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy w latach 1945-1950. Szczególnie skupiono się na artykułach poświęconych wykorzystaniu techniki na polach wojen światowych. Analizie poddano tematykę publikacji, język oraz zakres chronologiczny. Podkreślono chęć nawiązania do przedwojennych wydań “Bellony”, a tym samym dewaluacji konkurencyjnej “Bellony” wydawanej przez środowiska emigracyjne w Londynie.

Autorzy dokonali porównania treści artykułów z jednoczesnym dokonaniem abstraktów które mogą być pomocne przyszłym badaczom poruszanego tematu. Analizie poddano strukturę bibliografii „Bellony” wydanej w 1970 roku porównując ją z wydawnictwem bibliograficznym Centralnej Biblioteki Wojskowej *Bibliografia Zawartości* „„Bellony” 1945-1950, Warszawa 2014. Dodatkowo analizie poddano pozostałe wydawnictwa bibliograficzne wydawane przez Centralną Bibliotekę Wojskową im. Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz Wojskowy Instytut Wydawniczy, w których rejestrowano artykuły publikowane na łamach “Bellony” w latach 1945-1950.

Analiza bibliograficzna ma na celu przedstawienie potencjalnym użytkownikom działalności wydawniczej i naukowej czasopisma, które w początkowym okresie wydawania umożliwiało publikowanie artykułów odrębnych od ówczesnej ideologii politycznej. Autorzy skupili się na porównaniu obecnego dorobku bibliograficznego poświęconego “Bellonie”. Chcąc zrozumieć dobór materiałów koniecznym było także przeanalizowanie całości baz bibliograficznych. Dzięki porównaniu opisów (hasła formalne oraz opisy rzeczowe, w tym gramatyka haseł przedmiotowych) możliwe było uzyskanie wyników pozwalających stwierdzić skuteczność wyszukiwania i dotarcie do interesujących odbiorcę artykułów. Opracowanie rzeczowe artykułów publikowanych na łamach “Bellony” oraz jego analiza pozwoliła na wykazanie różnic w podejściu do modelu i systemu wyszukiwania. Aspekt ten w opinii autorów jest o tyle ważnym, gdyż w sposób precyzyjny pozwala badaczom na dotarcie do poszukiwanych treści.

Zaprezentowano również umiejscowienie materiałów bibliograficznych w ówczesnym podziale bibliograficznym. Całość materiału została podzielona zgodnie z przyjętą typologią. W myśl podziału omówiono zakres materiału jaki został pozyskany z czasopisma “Bellona”. Szczególną uwagę zwrócono na zasięg terytorialny jaki obejmowała treść artykułów dzięki czemu uzyskano odpowiedź w jakim kierunku zmierzało kierownictwo i komitet naukowy “Bellony”; zasięg chronologiczny przedstawiając lata oraz częstotliwość publikacji poświęconych technice wojskowej na polach wojen światowych; zasięg językowy dzięki czemu możliwym było określenie kręgu odbiorców publikowanych treści oraz formę materiału bibliograficznego która jednocześnie wskazywała na rodzaj bibliografii z jakimi mamy do czynienia.

Celem wszystkich bibliografii podanych analizie jest upowszechnianie wiedzy oraz zaspokajanie oczekiwań czytelników. Dodatkowo opracowania bibliograficzne poświęcone “Bellonie” dostarczają informacji o artykułach i ich istnieniu, upowszechniają je ułatwiając dotarcie do nich, utrwalają wiadomości o dorobku intelektualnym ówczesnego Wojska Polskiego oraz wypierają rozwój nauki dostarczając gotowe zestawienia bibliograficzne.

Podkreśleniu uległa rola bibliografii i materiału bibliograficznego, który został opracowany. Wykazano rolę Centralnej Biblioteki Wojskowej w tworzeniu tego typu wydawnictw jako instytucji posiadającej doświadczenie oraz wykwalifikowaną kadre.

Autorzy mają nadzieję, iż dzięki przeprowadzonej analizie bibliograficznej artykułów publikowanych w czasopiśmie “Bellona” oraz porównaniu materiału bibliograficznego przybliżyli potencjalnym badaczom problemu tematykę techniki wojskowe publikowanej na łamach “Bellony” – powojennego czasopisma wojskowego.

Яльницький О.Д., к.т.н., доцент
НУОУ ім. Івана Черняховського

Хаустов Д.Є., к.т.н.

Рудий А.В.

НАСВ

РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ТРАНСМІСІЙ ТАНКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Аналізуючи конструкції трансмісій танків Другої світової війни, слід відмітити, що усі без винятку танки перших років війни (1939-1941pp.) були оснащені механічною трансмісією. Це пояснюється тим, що автоматична трансмісія була винайдена у США лише у 1939 року і її застосування на військовій техніці ще потребувало певної адаптації. Однак вже у 1942 році на полі бою з'являється американський легкий танк М5 “Стюарт”, оснащений автоматичною трансмісією “Кадиллак”. Застосування на танку автоматичної трансмісії ускладнило ремонт та експлуатацію танка, але значно полегшило керування ним. Автоматична гідромеханічна трансмісія з 1942 року широко використовувалась на легких танках, зокрема на танках М5 “Стюарт” та М24 “Чаффі”, однак на середніх танках М3 “Грант” та М4 “Шерман”, як і раніше, було встановлено механічну коробку передач. Трансмісія танка “Шерман” протягом усього часу його використання не підлягала суттєвим змінам.

У цей час, а саме у 1942 році, німецькими танкобудівниками на танку “Пантера” було вперше застосовано напівавтоматичну коробку передач АК-7-200 з сухим картером. Керувати танком було дуже просто. Переведений у потрібне положення важіль коробки перемикачів перемикачів викликав автоматичне витискання головного фрикціона та перемикачів потрібної зубчастої пари. Конструкція була достатньо вдалою, а отже, напівавтоматична трансмісія була застосована в подальшому на важких танках “Тигр” та “Тигр II” виробництва фірми “Хейншель” та використовувалася до кінця війни. Найбільш масовий танк Вермахту PzKpfvIV у той час мав у конструкції шестиступінчасту синхронізовану механічну коробку передач.

25 лютого 1945 року у бою біля ріки Рур на полі бою вперше з'явився важкий танк, оснащений триступінчастою автоматичною гідромеханічною трансмісією. Це був американський М26 “Першинг”.

Слід відмітити, що конструкторами танків у той час розглядався також варіант електромеханічної трансмісії. Так, на дослідному зразку Т23 (прототип танка М26 “Першинг”) випробовувалася електрична трансмісія фірми “Дженерал Електрик”, від якої однак відмовилися через високу масу на користь гідромеханічної трансмісії з гідротрансформатором фірми “Дженерал Моторс”. Водночас у 1943 році німецькі конструктори випустили на поле бою цілком боездатну бойову машину з електромеханічною трансмісією. Це була самохідна артилерійська установка (САУ) “Фердинанд”. На САУ “Фердинанд” використовувалась електромеханічна трансмісія фірми “Сіменс”. Трансмісія забезпечувала легке керування машиною та раціональний режим роботи двигуна, водночас відрізнялася значною вагою. Останньою спробою застосування електромеханічної трансмісії на танках Другої світової війни був проект “Мишеня”. Випробувальний пробіг 23 грудня 1943 року по території заводу “Алкетт” показав очікувано легке керування ходового макета. Кінець війни, що наближався, перервав розвиток проекту “Мишеня”: 25 квітня 1945 року два прототипи машин було підірвано німецькими спеціалістами у ході відступу.

Радянські конструктори танків використовували надійну та просту механічну трансмісію на усіх танках періоду 1939-1945 років. Механічна трансмісія використовується пострадянською школою танкобудування й досі. Особливістю радянського танкобудування була принципово відмінна концепція конструювання танка. На відміну від західних зразків, трансмісія яких, здебільшого, розташовувалася спереду, з'єднана з двигуном за допомогою карданного вала (це спрощувало розміщення приводів керування трансмісією), танки радянської школи несли коробку передач позаду двигуна у моторно-трансмісійному відділенні. Ця концепція застосовується у світі до теперішнього часу як домінуюча під час розробки нових бойових машин.

Друга світова війна стала потужним каталізатором науково-технічної думки та сприяла розвитку бронетанкового озброєння. Зокрема, саме Друга світова війна визначила ключову роль танків на полі бою. Розглядаючи такий напрям технічного прогресу як розвиток танкових трансмісій, слід відмітити, що поле бою Другої світової війни стало відмінним випробуванням найсміливіших технічних рішень того часу та визначило концепцію розвитку трансмісій танків провідних країн світу на багато років наперед – розробка і вдосконалення танкових безступінчастих трансмісій.

Трофименко П.Є., к.військ.н., професор
Латін С.П., к.військ.н., доцент
СумДУ
Матузко Б.П., к.т.н., доцент
НАСВ

ПОЛКОВА АРТИЛЕРІЯ АРМІЙ СРСР І НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ТА В ХОДІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Полкова (за німецькою термінологією – піхотна) артилерія включала в себе артилерійські підрозділи, озброєні гарматами і мінометами, що мали невелику масу та габарити, високу рухомість і швидкострільність. Вона призначалася для боротьби з танками, вогневими засобами, живою силою противника і залучалася для безпосередньої підтримки підрозділів. Полкова артилерія могла використовуватися централізовано на напрямках зосередження основних зусиль або для посилення батальйонів, що виконували найбільш важливі завдання. Полкова артилерія СРСР та Німеччини складалася в основному з 75...76-мм гармат.

Унітарне заряджання у радянських полкових гарматах дозволяло вести вогонь тільки по настільній траєкторії, що утруднювало ураження цілей розташованих за гребенями укриття, але робило ефективним вогонь по цілях противника, що наступають. Вони мали більшу швидкострільність для ураження бронєоб'єктів (особливо рухомих) противника. Німецькі полкові гармати мали можливість вести навісний вогонь за рахунок великого кута підвищення та роздільно-гільзового заряджання, проте за рахунок останнього знижувалася швидкострільність гармат.

Однією з важливих характеристик полкових гармат була їх невелика вага, тому значною мірою сприяла швидкому маневру “вогнем та колесами”. Полкові гармати, що були модернізовані та розроблені на завершальному етапі війни, мали оптимальну вагу (500...600 кг), яка дозволяла здійснювати швидкий маневр на полі бою.

З прийняттям на озброєння кумулятивних снарядів збільшилися протитанкові можливості гармат, але знизилася максимальна дальність стрільби та початкова швидкість снарядів, що вплинуло на дальність прямого пострілу. При модернізації та створенні полкових систем у ході війни пріоритетність надавалася характеристикам, що підвищували протитанкові можливості. З початком війни стало зрозумілим, що основними об'єктами ураження для полкової артилерії є танки та інші бронєоб'єкти противника.

Полкова артилерія зазвичай вела вогонь з відкритих вогневих позицій прямою та напівпрямою наводкою, що було пов'язано з малою кількістю протитанкової артилерії, більш високою оперативністю

відкриття вогню у порівнянні зі стрільбою з закритих вогневих позицій, недостатньою наявністю кваліфікованих кадрів та засобів зв'язку (особливо радіозасобів) для організації стрільби з закритих вогневих позицій. Ведення вогню з відкритих вогневих позицій значно збільшувало втрати обслуг гармат.

Дальність стрільби полкової артилерії 4...5 км вже не задовольняла вимогам завершального періоду війни, тому що сильно обмежувала розміщення артилерії на закритих вогневих позиціях.

Значна заслуга у безпосередньому ураженні противника в оборонних та наступальних боях належала полковій артилерії, на частку якої покладалася основний обсяг вогневих завдань.

Вакал А.О., к.т.н., с.н.с.
КВП СумДУ
Овчінников І.І.
СумДУ

РОЗВИТОК РЕАКТИВНИХ СИСТЕМ ЗАЛПОВОГО ВОГНЮ – МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ

Досвід застосування різних систем реактивного артилерійського озброєння у війнах і локальних конфліктах ХХ століття не повинен зосереджуватись тільки у товстих фоліантах історичних довідників та енциклопедій. Такий досвід повинен ретельно вивчатися нащадками і якомога повніше накладатися на реалії сьогодення. За умов агресії проти України (в рамках так званої “гібридної війни”) ця теза є ще більш актуальною, оскільки всі реактивні системи залпового вогню, що знаходяться на озброєнні Збройних Сил України, дісталися нашої державі у спадок від колишнього СРСР. Тому наші фахівці, як ніхто інший, знають переваги та недоліки цього виду озброєння.

До переваг реактивних систем залпового вогню належать: раптовість атаки; висока щільність вогневого ураження по значних площах; швидке відстрілювання боєприпасів; висока мобільність пускових установок, яка зменшує їх уразливість від ударів авіації та вогню артилерії противника; здатність працювати у будь-який час доби та пору року, майже за будь-яких погодних умов; малогабаритність; простота конструкції і відносно низька вартість виробництва пускових установок; відповідність критерію “простота в керуванні – ефективність”; можливість монтажу артилерійської частини пускових установок однієї модифікації на шасі різних видів і навпаки – встановлення різних модифікацій артилерійської частини на типові базові шасі; можливість швидкого перекидання повітряними засобами.

Недоліками реактивних систем залпового вогню є: велике розсіювання реактивних снарядів під час стрільби порівняно з нарізною артилерією; наявність добре помітних демаскувальних ознак стрільби (високі клуби

диму, пилу та язика полум'я); більш складну, ніж у звичайного артилерійського снаряда конструкцію; невисока маса бойової частини реактивного снаряда; обмежена можливість вогневого маневру на невеликих дальностях стрільби; значні проміжки між залпами через необхідність зміни вогневих позицій і перезарядження пускових установок.

Існує два протилежних за змістом погляди зарубіжних військових фахівців на місце реактивних систем залпового вогню в загальній системі озброєння:

сучасні реактивні системи залпового вогню – ефективний засіб підвищення бойових можливостей сухопутних військ, які забезпечують високу щільність вогню та раптовість вогневого нальоту, мають високу мобільність і, разом з тим, обслуговуються невеликою бойовою обслугою;

реактивні системи залпового вогню є своєрідним “тупиковим” видом озброєння, чий розвиток припав на епоху, коли військові готувалися до Третьої світової війни, тому для сучасних збройних (локальних) конфліктів їх потужність надмірна, тим більш, що за своєю вартістю й складністю сучасні реактивні системи залпового вогню наближаються до оперативно-тактичних ракет і для свого обслуговування вимагають добре підготовленого персоналу.

Сьогодні більшість країн дотримується першої тенденції і проводять активні заходи зі створення (модернізації) реактивних систем залпового вогню.

Застосування реактивних систем залпового вогню як під час Другої світової війни, так і сьогодні під час агресії проти України має приголомшливий ефект та призводить до великих матеріальних втрат (озброєння і військової техніки) і людських жертв або серйозних поранень, каліцтва. У зв'язку з чим постає нагальна потреба удосконалювати існуючі та створювати нові зразки реактивних систем залпового вогню вітчизняного виробництва.

Місяці проведення Антитерористичної операції остаточно переконали суспільство у необхідності мати потужну збройну силу, здатну дати відсіч зовнішній агресії. Причому вогневим засобам артилерії, зокрема реактивним системам залпового вогню, нарешті віддано відповідну шану.

На думку багатьох експертів, перспективність розвитку реактивних систем залпового вогню є очевидним фактом. Ці системи зможуть у найближчому майбутньому частково замінити не тільки ствольну артилерію, але й авіацію. Мотивація не складна – використання реактивних систем залпового вогню більш вигідне у тому плані, що у випадку їх застосування по наземних об'єктах відсутній ризик втратити дорогий літак з екіпажем, озброєнням і паливом. Причому меншу точність стрільби можна компенсувати або кількістю більш дешевих, ніж авіаційних, пострілів у залпі або застосуванням коригованих боєприпасів. Загалом зі збільшенням дальності стрільби і використанням безпілотників робить реактивні системи залпового вогню найбільш універсальними і зручними у використанні.

Головними тенденціями розвитку сучасних реактивних систем залпового вогню залишаються розробки в області збільшення калібру боєприпасів, розширення спектра вирішуваних завдань, підвищення швидкості перезаряджання, дальності і точності стрільби.

До речі, в багатьох європейських країнах існує тенденція визначення реактивних систем залпового вогню як зброї масового ураження. Тому останнім напрямом у країнах Заходу проголошено одним із головних критеріїв розвитку реактивних систем залпового вогню, оскільки вважається гуманним, тому що приводить до зменшення так званих “супутніх втрат” серед мирного населення. Необхідність такої “гуманної” складової неодноразово підтверджувалась на Сході України, де від залпів реактивних систем бойовиків потерпає безвинне цивільне населення.

Сьогодні лідируючі позиції у розвитку реактивних систем залпового вогню посідає Китай, де було створено велику кількість зразків реактивного озброєння як на базі запозичених у СРСР систем, так і власних. Саме Китай розробив найбільш далекобійну і потужну систему WS-2, що має дальність стрільби близько 200 кілометрів. А її модифікація – WS-2D – має дальність 350–400 кілометрів. При цьому боєприпаси мають гіперзвукову швидкість.

Як свідчить моніторинг тенденцій розвитку реактивних систем залпового вогню провідних у воєнному відношенні країн світу, під час вибору типу реактивної системи перевага віддається таким зразкам озброєння, яким притаманні наступні властивості: дальність стрільби 40-70 км; застосування модульних пускових установок для установки пакетів з реактивними снарядами різного калібру (122-300 мм); оснащені приладами, які забезпечують підвищення точності стрільби, покращують маневрені характеристики; мають розширену номенклатуру боєприпасів і, в першу чергу, реактивні снаряди з касетними бойовими частинами, що мають самоприцільні бойові елементи; застосування бортових систем управління вогнем, інтегрованих з автоматизованими системами управління польовою артилерією та сухопутних військ загалом.

Трофименко П.С., к.військ.н., професор

Демидко Л.С., к.військ.н., доцент

СумДУ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ САМОХІДНОЇ АРТИЛЕРІЇ ТА НАПРЯМИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Історія розвитку самохідної артилерії починається з періоду Першої світової війни. Розвиток самохідної артилерії був обумовлений появою танків і важких броньованих автомобілів на початку 20 сторіччя. Перші французькі самохідні установки, такі як “Sen-Chamon” та “Chadet” за своїми показниками нагадували не танки, а штурмові гармати.

Середина 20 сторіччя та його друга половина були періодом бурхливого розвитку самохідної артилерії у передових країнах світу.

Саме розвиток самохідної артилерії передував суттєвим досягненням воєнної науки у таких напрямках, як забезпечення впровадження високої точності вогню, електронних систем навігації, автоматизації визначення вихідних установок для стрільби та наведення гармат. Такі досягнення дали змогу самохідній артилерії зайняти провідну роль серед інших видів бронетанкової техніки. Раніше такі пріоритети, безумовно, належали танкам.

Аналіз участі різних видів зброї, що застосовується при проведенні Антитерористичної операції на Сході України свідчить про те, що артилерії належить лівова частка у вогневому ураженні противника. Масове застосування самохідної артилерії як з нашого, так і ворожого боку свідчить про необхідність удосконалення та розвитку самохідної артилерії.

Загалом прийнято класифікувати самохідні артилерійські установки (САУ) за п'ятьма ознаками, а саме: за типом гармати; за масою бойової машини; за компоновкою бойового відділення; за величиною броньового захисту та за призначенням.

У свою чергу така класифікація за кожною ознакою поділяється на види. Так класифікація за типом гармати ділиться на гармати, гаубиці, гаубиці-гармати, міномети.

За масою самохідні артилерійські установки діляться на легкі (маса до 20 тонн), середні (до 40 тонн), важкі (з масою більше 40 тонн).

За компоновкою бойової частини вони діляться на САУ з переднім розташуванням бойового відділення, з розташуванням бойового відділення посередині та з розташуванням бойового відділення позаду.

За величиною броньованого захисту САУ поділяються на повністю броньовані установки, частково броньовані установки (напівзакрытого типу, із захистом бойової обслуги).

За призначенням САУ поділяються на протитанкові самохідні установки (винищувачі танків), штурмові самохідні гармати (для знищення прямою наводкою цілей, що заважають просуванню своїх військ), самохідні артилерійські установки супроводу піхоти (самохідні гаубиці), спеціальні самохідні установки (мінометні, реактивні, а також польові ракетні пускові установки).

Сьогодні у провідних країнах світу під час створення самохідних гаубиць закладають такі вимоги, довжина ствола – 52 калібри, дальність стрільби – більше 50 км та роздільно-гільзове заряджання з так-званими “модульними” змінними металевими зарядами, що дозволяє набирати потрібний заряд у широких межах. Така модульність при збільшенні швидкострільності і точності наведення дає можливість реалізувати ураження цілі за кількома спряженими траєкторіями (починаючи з найбільшого кута прицілювання до найменшого), що забезпечує практично одночасний підхід кількох снарядів до цілі, а це, у свою чергу, забезпечує значне підвищення ефективності ураження.

Вказані вимоги сьогодні частково реалізовані у таких САУ, як: PzH-2000 (Німеччина), CEZAR (Франція), K9 THUNDER (Південна Корея), T155 FIRTINA (Туреччина), AS90 (Великобританія), KRAB (Польща), SSPH1 PRIMUS (Сінгапур), PLZ45 (Китай), M109A6 PALADIN (США), AGM (Німеччина), AGM-PIZZARRO (Німеччина/Іспанія), NLOS-C (США), 2C19M1, «Коаліція-СВ» (Росія). У колісних самохідних системах ZTS ZUZANA (Чехія), Denel G6 (ПАР), ARCHER Bofors (Швеція), SCG NORA B52 (Сербія), Nexter CAESAR (Франція), Soltam ATMOS (Ізраїль), STK LWSPH (Сінгапур) та SH2 (Китай), у причіпних гаубицях XM777A2 (Великобританія/США), Bofors FH77A/B (Швеція), STK FH2000 (Сінгапур), 155K83 (Фінляндія), PLL01 (Китай), Soltam ATMOS (Ізраїль), GDSBS SIAC (Іспанія), STK SLWH PEGAGUS (Сінгапур).

Таким чином, основними тенденціями щодо оснащення збройних сил провідних країн світу ствольними артилерійськими системами у першу чергу будуть модернізація і розробка самохідних установок, які можуть вести стрільбу на дальність до 50 км змінними модульними зарядами, і по друге більшість країн світу будуть мати на озброєнні артилерійські системи калібром 155 мм.

Тарасенко І.А.
НТУ “ХПІ”

РОЗВИТОК СТРЕЛЬЦЬКОЇ ЗБРОЇ: КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Розвиток військової справи кінця XIX ст. спирався на досягнення провідних галузей виробництва – металургії, машинобудування (особливо моторобудування) електротехніки, точного приладобудування, хімічної технології і т.д. У військовій техніці з’явилися тенденції до механізації та автоматизації. Однією з характерних рис військової техніки того періоду є автоматизація вогнепальної зброї. Від часів винаходу станкового кулемета Максима (Х. Мексима) у 1883 р. їх конструкція постійно удосконалюється.

Бурхливий розвиток авіації і танкових військ потребував створення кулеметів з високою скорострільністю і підвищеною бронепробивністю. Такі кулемети потрібні були не тільки для озброєння бойових машин, але і для боротьби піхоти з ворожою технікою. Швидке вирішення цих питань виявилось можливим завдяки новим методам конструювання, які знайшли широке застосування у нашій країні. Створення спеціальних проектно-конструкторських бюро і науково-дослідних інститутів перетворило проектування зброї у творчість цілих колективів.

Перша світова війна 1914-1918 рр. сприяла докорінній диференціації стрілецької зброї. З'явилися різноманітні зразки автоматичної стрілецької зброї, майбутнє якої визначало появою нових засобів озброєної боротьби та успішним застосуванням їх у всіх великих битвах. Значне місце у підвищенні вогневої моці піхоти посів ручний кулемет. Застосування авіації і танків зумовило появу спеціальних видів кулеметів – авіаційних і танкових, а також крупнокаліберних кулеметів і інших засобів протитанкової боротьби піхоти. Насичення армій моторизованими засобами збільшило маневреність бою і скоротило дистанцію стрільби, що виявилось однією з головних причин, яка викликала появу нового виду зброї – пістолета-кулемета, значення якого і місце в бою визначила тільки Друга світова війна.

Винахідники-зброярі досить успішно вирішували проблеми створення автоматичної зброї. Однак реалізація їх пропозицій систематично гальмувалася відсталістю вітчизняної промисловості та її залежністю від іноземних фірм. Так, з великими труднощами новаторам-зброярам П.П. Третьякову і І.А. Пастухову вдалося домогтися введення на озброєння станкового кулемета зразка 1910 р., якому був наданий більш зручний колісний станок зразка 1908 р. системи Соколова. У 1913 р. П.П. Третьяков модернізував легкий кулемет Віккерса, прийнятий потім на озброєння кінноти. Піхота в той час мала на озброєнні відому трилінійну магазинну гвинтівку системи С.І. Мосіна зразка 1891 р. Попри високі балістичні властивості і безвідмовність гвинтівки у процесі багаторічного досвіду виникла необхідність у деяких її конструктивних змінах, пов'язаних з покращенням пристрою і технології виробництва окремих деталей, підвищенням бойових і експлуатаційних якостей.

Спочатку В.Г. Федоров, як і багато інших винахідників, працював над автоматизацією гвинтівки Мосіна. Але задовольнити поставлені вимоги, здебільшого за вагою, виявилось неможливим без докорінної переробки конструкції. Доцільніше було переробити всю гвинтівку заново. Займаючись доведенням своєї гвинтівки, В.Г. Федоров виношував ідею створення автоматичної піхотної зброї наступного покоління. І вже у 1916 р. В.Г. Федоровим був вперше створений тип зброї, який сьогодні називається автоматом. Тоді ж почалася діяльність В.О. Дегтярева, який розробив власну конструкцію автоматичної зброї. Однак до 1917 р. ці винаходи не отримали розповсюдження. За кордоном до початку першої світової війни було створено декілька типів автоматичних гвинтівок. Проте їх масове введення не було здійснено жодною з воюючих країн. Автоматичні гвинтівки з'явилися у військах лише наприкінці війни.

Працювати над створенням нового зразка ручного кулемета під патрон 7,62 мм В.О. Дегтярев почав з власної ініціативи наприкінці 1923 року, а 22 липня 1924 року він вже представив дослідний зразок на випробування. Створений їм кулемет був прийнятий на озброєння у 1927 р. під назвою "7,62-мм ручної пулемет ДП (Дегтярев пехотный)".

Розроблені на його основі уніфіковані кулемети ДА (Дегтярев авиационный) і ДТ (Дегтярев танковый) для озброєння літаків і танків були великою творчою перемогою В. О. Дегтярева. Удосконалений варіант був готовий до кінця 1926 року, а вже у жовтні 1928 р. у частинах і підрозділах армії налічувалося більше 8000 кулеметів даної моделі. У 1931 році розроблена і прийнята на озброєння снайперська гвинтівка, яка відрізнялася від штатного зразка покращеною обробкою каналу ствола та інших деталей. Це була перша вітчизняна гвинтівка, спеціально призначена для влучної стрільби та знищення у першу чергу командного складу супротивника.

У роки Другої світової війни конструкція ДП неодноразово піддавалася перегляду з боку технологів, що дозволило дещо спростити її, переходячи на випуск деяких деталей методом штамповки. Колосальні потреби армії у цій простій та надійній зброї сприяли налагодженню її випуску з 1943 році. Завдяки простому пристрою, надійності дій, влучності стрільби і високій маневреності, ДП з гідністю служив солдатам більше двадцяти років, будучи основною автоматичною зброєю вогневої підтримки піхоти у взводній ланці.

Казмірчук Р.В. к.військ.н., с.н.с.

Хом'як К.М.

Ларіонов В.В.

НАСВ

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПАЛЮВАЛЬНОЇ ЗБРОЇ У СУЧАСНИХ БОЙОВИХ ДІЯХ

Командування армій провідних країн світу вважає, що при веденні бойових дій в умовах, коли ядерна та хімічна зброя застосовуватися не буде або буде застосовуватися в обмежених масштабах, а також у локальних війнах та збройних конфліктах основна роль в ураженні противника буде належати звичайним видам зброї. Важливе місце у системі звичайних озброєнь належить запалювальній зброї, яка являє собою комплекс засобів ураження, заснованих на використанні запалювальних речовин і сумішей. Не протиставляючи запалювальну зброю іншим засобам збройної боротьби, військові фахівці висувають цілий ряд доводів на перевагу розвитку та використання запалювальної зброї. Це пов'язано, насамперед, із тим, що запалювальна зброя спроможна наносити ефективне ураження живій силі противника, виводити із ладу озброєння та військову техніку, створювати пожежі та наносити військам противника сильний психологічний вплив.

Прийнято вважати, що вогнемети як вид зброї були винайдені під час Першої світової війни в Німеччині. Проте вогонь як засіб ураження противника в бою людство почало застосовувати з незапам'ятних часів. Відтоді вдосконалення цього виду зброї не припиняється.

Принципово новий етап у розвитку “вогнетання” припадає кінець XIX – початок XX ст. У 1893 р. російський винахідник Зигер-Корн створив ранцевий прилад – прототип вогнемета. Пізніше, в період Першої світової війни, німецький конструктор Фідлер створив струменевий фугасний вогнемет з пороховим генератором тиску. Уперше він був застосований у бою в 1915 р.

У період між війнами в багатьох арміях світу вогнемети почали встановлювати вже й на танки. З'явилися перші ранцеві вогнемети. Досвід війни в Іспанії, бойових дій на р. Халхін-Гол, а також досвід радянсько-фінської війни підтвердив велику значущість запалювальної зброї як зброї ближнього бою. На початку німецько-радянської війни у Червоної Армії склалися певні погляди щодо застосування вогнеметів у бою. Вогнемети призначалися для підтримання бою піхоти та танків. Під час німецько-радянської війни в складі Червоної Армії були спеціальні вогнеметні підрозділи, оснащені ранцевими і фугасними вогнеметами.

Значним кроком у розвитку запалювальної зброї стало створення в 1942 р. і прийняття на озброєння (спочатку в США, а пізніше й в інших країнах) напалму – нової горючої суміші на основі бензину зі згущувачем, що складається з алюмінієвих солей нафтової (naphthenic) і пальмітинової (palmitic) кислот. Треба відзначити, що саме завдяки високій уражаючій дії, напалм широко застосовувався США під час війни в Кореї (1950-1953) і у В'єтнамі (1962-1973), а також Ізраїлем – у близькосхідних війнах.

Для бойового застосування напалму використовувалися авіаційні бомби й баки, некеровані реактивні снаряди (НУРС) великого калібру й струменеві вогнемети різної конструкції (танкові, фугасні, ранцеві). Щодо струменевих вогнеметів, то поряд з високою уражаючою дією вони мали й істотні недоліки – по-перше, незначну дальність стрільби (50-200 м), по-друге – згорання частини вогнесуміші в повітрі ще до влучення у ціль. Саме тому наступним значним етапом у розвитку даної зброї стало створення реактивних піхотних вогнеметів.

Але, мабуть, різкий ривок у розвитку вогнеметних систем припадає на рубежі 70-80-х рр. XX ст.. у Радянському Союзі. На той час були досягнуті значні успіхи, здавалося б, у зовсім іншій області озброєння – реактивної артилерії. Створення в 70-х рр. нової реактивної системи залпового вогню великого калібру – 220-мм РСЗВ “Ураган” дозволило значно збільшити об'єм і масу бойових частин, що доставляються до цілі некерованими ракетами. Причому за рахунок конструктивних рішень вдалося істотно підвищити точність стрільби залпом. Ось, наприкінці 70-х виник задум розробки важкої реактивної вогнеметної системи залпового вогню на основі НУРСів, що запускають із багатоствольної пускової установки, з бойовими частинами, що наповнені запалювальними та термобаричними сумішами.

Саме тоді конструктори одного з Омських машинобудівних заводів запропонували на випробування військових виріб з позначенням “Об’єкт 634”. Це був гібрид танка й установки залпового вогню: тридцять стволів кріпилися на ходовій частині танка Т-72. Реактивні снаряди, які випускав “Об’єкт 634”, були особливими. Вони ніби являли собою аерозольні балончики. При зіткненні із ціллю вміст снаряда викидався в повітря та створював хмару вибухонебезпечної суміші й підривався.

Увага, що приділяється у світі розробці й виробництву вогнеметно-запалювальних засобів, свідчить про намір широко використати цю зброю при веденні майбутніх війн. Запалювальні засоби у перспективі знайдуть широке застосування в різних умовах ведення бойових дій у майбутніх війнах.

Відповідно до цього, на сьогоднішній день фронт науково-дослідних робіт зі створення нових, ще більш ефективних зразків вогнеметно-запалювальних засобів безупинно розширюється. На ці цілі в арміях провідних країн світу асигнуються значні суми, залучаються кращі наукові сили.

Роботи, проведені на цей час військовими фахівцями, спрямовані в основному на створення більш ефективних запалювальних речовин та нових засобів доставки їх до цілі. Вогонь – досить ефективна зброя навіть у наше атомне, лазерне, космічне й електронне століття. Будучи одним з найперших засобів збройної боротьби, його застосування і сьогодні актуально нарівні із суперсучасною військовою технікою. І його військово майбутнє – безмежно.

Фтемов Ю.О., к.т.н., с.н.с.

Колос Р.Л., к.і.н., доцент
НАСВ

РОЗВИТОК ЗАСОБІВ ІНЖЕНЕРНОГО ОЗБРОЄННЯ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Переозброєння інженерних військ Червоної Армії в кінці 40-х років ХХ ст. відбувалося шляхом надходження в частини та підрозділи нових зразків засобів інженерного озброєння, які поділялися на: машини для ведення інженерної розвідки, подолання руйнувань, подолання водних перешкод, подолання перешкод, влаштування мінно-вибухових загороджень, забезпечення військ водою та машин загального призначення.

Окрему групу складала електротехнічні засоби для військово-інженерних робіт. Одним з напрямів розвитку таких засобів стали електризовані загородження. В них застосовувався змінний струм для ураження живої сили противника напругою 1000-2000 Вт.

Електричні пересувні станції змінного струму були марок АЕС-1, АЕС-3, АЕС-4 та ТЕС-1 і призначалися для електрифікації мостових, лісозаготівельних, будівельних, гідротехнічних та інших робіт. Вони генерували змінний електричний струм потужністю 4,7-6,8 кВт.

Для забезпечення індивідуальної переправи військовослужбовців через водні перешкоди застосовували плавальні костюми. Для переправи візка кулеметів використовували малий надувний човен.

Переправу через річку танків, артилерійського майна, підрозділів тилового забезпечення міг здійснювати парк на човнах А-3. Він складався з 24 надувних човнів та дерев'яного комплексу верхнього настилу.

До більш перспективних переправних парків належав парк фанерних складних човнів-понтонів, який складався з 24 складних понтонів, козлових опор для облаштування пристані та верхньої будови. З човнів виготовляли пороми на 3,5; 9; 12 т. Влаштувалися мости легкої, нормальної та посиленої конструкції протяжністю 80-135 метрів.

Перед самим початком Другої світової війни був виготовлений перший роторний екскаватор з продуктивністю 30 кубічних метрів ґрунту.

Для маскуванню особового складу застосовували літній та зимовий маскувальний одяг. Він являв собою маскувальні халати та костюми.

Маскування шляхів руху техніки здійснювалось завдяки влаштуванню горизонтальних масок на висоті не менше 2 м з вплетеними в натягнутій на каркасі маскувальній сітці гіляками та травою.

Водопостачання у військах базувалося на створенні пунктів водопостачання. Для цього в пунктах постійної дислокації застосовувалися механічні чарунково-стрічкові водопідйомники. Іншими засобами були ручні та механічні насоси, які з глибини 6 м за 1 хв доставляли до 60 л води. Для підйому води з глибини до 10 м застосували мілкотрубчасті колодязі з продуктивністю 22 л води за хвилину.

У бойових діях з розширення плацдармів на Дніпрі в Київській наступальній операції 1-го Українського фронту брали участь уперше сформовані два інженерно-танкові полки, на озброєнні яких знаходилися танки Т-34 з тралами ПТ-3, призначення яких було влаштовувати проходи в мінних полях безпосередньо в ході атаки. Загальна вага трала складала 4,8 т. Він дозволяв рухатися танку з максимальною швидкістю до 25 км/год. Ширина смуги тралення складала 3,6 м.

Для влаштування вибухових загороджень застосовували вибухові речовини у вигляді піроксилінових шашок. Застосовувались толові шашки вагою 75, 200 та 400 гр.

Протитанкові міни ЕЗ, ТМ-35 і ТМ-35М призначалися для перебивання гусениці танка та руйнування його ходової частини. Вага спорядженої міни складала 5,2 кг, а вага заряду вибухової речовини могла досягати 2,8 кг. Для спрацьовування міни необхідно було докласти зусилля 200–700 кг.

Протитанкова міна ТМ-39М була прийнята на озброєння у 1939 р. Корпус виготовлявся із покрівельного не оцинкованого заліза, незважаючи на фарбування, швидко ржавів і руйнувався (6-8 місяців у сирих ґрунтах). Вага міни була 6,7 кг, а заряду вибухової речовини – 2,8 кг.

Протитанкова міна ЯМ-5 виготовлялася з 1942 по 1944 роки. Випускалася в декількох модифікаціях під індексами ЯМ-5, ЯМ-5ДО, ЯМ-5М, ЯМ-5У, ЯМ-10. Модифікаційні міни відрізнялися одна від одної розмірами і масою заряду вибухової речовини. Міна являла собою дерев'яну дощату коробку з відкидною кришкою. Як основний заряд для спорядження цієї серії мін використовувалися аміачно-селітерні вибухові речовини.

Протитанкова міна ТМ-41 надійшла на озброєння в 1941 році. Вона мала металевий штампований корпус циліндричної форми з ручкою для перенесення. Вибуховий заряд міни – плавлений або порошкоподібний тротил. Підривник типу МВ-5 із запалом вставлявся через верхній отвір у кришці, що щільно закривається пробкою.

Влітку 1942 р. у війська стали поступати варіанти протипіхотної міни ПМД-6. Це були ПМД-6ф, в якій порошкоподібна вибухова речовина розміщувалась у скляному флаконі.

Спрощений підривник гільзовий УВГ був аналогічний МУВ з тією лише різницею, що його корпус виготовлений з гільзи для рушниці.

Підривник МУВ застосовувався в мінах натискної дії ТМ-35, ТМ-35М, ТМД-40, ЯМ-5, ЯМ-10, ПМД-6, ПМД-7, ПМД-7Ці в мінах натяжної дії ПОМЗ-2.

Для пошуку мін найбільше розповсюдження отримали індукційні переносні міношукачі (шукачі феромагнітних тіл). Перші зразки, які почали масово надходити до радянських військ, були міношукачі серії “ВИМ”. До перших шукачів належав ВИМ-203 зразка 1941 р. та більш прості за устроєм ВИМ-695 та ВИМ-625 зразка 1942 р. ВИМ-625-В2, який надійшов в кінці 1939 р., ВИМ-210 в 1939-1940 рр. Сам пошуковий елемент міг кріпитися до ствола гвинтівки. Важив у робочому положенні – 6,95 кг, на одному джерелі живлення працював не менше 24 год. Дозволяв знаходити міну Т-35 у ґрунті на глибині 40-45 см, а протипіхотну міну S на глибині 25-30 см, підривник МУВ – 5-6 см.

Отже, в роки Другої світової війни важливе значення мали військово-інженерні засоби. За їх допомогою воюючі сторони створювали мінно-вибухові та невибухові загородження. Для подолання мінних полів вперше було застосовано мінні трали, що в подальшому дозволило більш ефективно долати мінні поля та окремі групи мін. Для очищення місцевості від мін у металевих корпусах активно використовували міношукачі індукційного принципу.

Платонов М.О., к.х.н.
Івахів О.С., к.політ.н,
Юркевич Р.М., к.т.н.
НАСВ

НАПАЛМ У ХХ СТОЛІТТІ

У 1941 р. група хіміків Гарвардського університету за активної підтримки вищих навчальних закладів і ряду промислових фірм виконала замовлення хімічного корпусу армії США на створення нового високоефективного запалювального засобу. Одержаний шляхом додавання до рідкого пального спеціального загусника, що складався з суміші алюмінієвих солей нафтенної, пальмітинової та інших органічних кислот, продукт одержав назву “напалм”. Залежно від відсоткового вмісту згущувача стосовно пального консистенція одержуваного напалму варіювалася від в'язкої рідини до гелю, що відкривало широкі можливості його застосування.

Одержана рецептура легко запалювалася і повільно горіла за температури 900–1100 °С, виділяючи при цьому густий їдкий чорний дим. Також досліджувалася можливість введення до її складу добавок різних металів. Так при введенні в напалм магнію і неорганічних окиснювачів температура горіння запалювальної суміші підвищувалася до 1600 °С. Якщо ж додавали сплави легких металів, суміш одержувала здатність до самозаймання при потраплянні у ціль, особливо коли вона була волога або вкрита снігом. Після закінчення Другої світової війни, на основі полістиролу було розроблено нову рецептуру – “напалм-Б”. У цьому вигляді напалму пальмітинова кислота більше не використовувалася. Нова суміш складалася з бензину, бензолу та полістиролу. Напалм-Б був набагато ефективнішим за попередню рецептуру. Він горів істотно довше, аж до 10 хвилин і прилипав навіть до вологих поверхонь.

Вперше напалм був прийнятий на озброєння в армії США в 1942 році. Відтоді ця назва поширилася і на ряд інших запалювальних сумішей.

Вперше напалмові бомби американська авіація використала проти японських військ на островах Тихого океану в 1942 р. З середини 1943 р. напалмом споряджалися підвісні баки ємністю понад 600 л. Такими засобами бомбардувалися великі міста Німеччини.

Після Другої світової війни в США велика увага приділялася вдосконаленню авіаційної запалювальної зброї. Американська армія масштабно використовувала її в локальних війнах, зокрема в Кореї 1950–1953 рр.

За два роки війни американська авіація застосувала близько 200000 напалмових бомб. Запалювальні боеприпаси застосовувалися в середньому в 25% вильотів з метою авіаційної підтримки наземних військ і 70% вильотів на бомбардування об'єктів. Досвід бойових дій в Кореї показав, що вона має високу ефективність не тільки як засіб створення пожеж у тилу, але й як потужний засіб для знищення живої сили і техніки на полі бою.

За безпосередньої підтримки сухопутних військ американська авіація застосовувала запалювальні боєприпаси по бойових порядках і районах зосередження військ противника та його оборонних спорудах, техніці, вогневих позиціях та інших об'єктах. З метою ізоляції районів бойових дій широко використовувався напад для знищення залізничних станцій та техніки, мостів, а також для створення великих пожеж у лісах. У всіх випадках враховувалися кліматичні і метеорологічні умови.

Не припинялося використання напалму і в подальшому. За весь час бойових дій у Південному В'єтнамі збройні сили США застосували більш 338000 т напалму. Тільки з 1963 по 1968 р. авіація США скинула близько 100000 т напалмових бомб.

Вивчаючи досвід використання цієї зброї у В'єтнамі, американське командування прийшло до висновку, що найбільша ефективність забезпечується при нанесенні масованих, зосереджених ударів великими групами авіації на малих висотах. Висока точність ураження дозволяє ефективно знищувати цілі на відстані до 150 м від своїх військ.

Цей досвід був широко використаний і Ізраїлем в ході військових дій на Близькому Сході, коли масоване застосування авіацією Ізраїлю напалмових бомб по живій силі та бойовій техніці ворога, що перебували на відкритій місцевості, дозволило завдати їм значних втрат. До 75% загального числа втрат арабських військ у війні 1967 склали уражені нападом.

Масштаби застосування найбільш ефективної запалювальної зброї постійно збільшуються. В останні роки війни у В'єтнамі запалювальні бомби становили майже 40% загальної кількості авіаційних боєприпасів, що використовувалися при безпосередній підтримці наземних військ, а в деяких операціях на їхню частку припадало до 70%.

Масове використання цього озброєння призупинив Протокол III (про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї) до прийнятої в 1980 р. Міжнародної конвенції ООН про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, що набув чинності 2 грудня 1983 року. Предметом заборони у вказаному документі виступало: застосування напалму та інших видів запалювальної зброї проти мирного населення.

Але попри розвиток і використання даного типу озброєння не припинено, оскільки оговорена заборона використання власне для мирного населення. Запалювальна зброя, добре зарекомендувала себе на полях битв попри заборону і появу нових видів сучасної зброї продовжує залишатися актуальною. Свідченням цього може виступати те, що сьогодні в США фронт науково-дослідних робіт зі створення нових, більш ефективних зразків вогнеметно-запалювальних засобів безперервно розширюється. З суми, виділеної Пентагоном у фінансовому році на розвиток хімічної зброї, близько 45% призначається для розробки і закупівлі вогнеметно-запалювальних засобів.

Відтак, з упевненістю можна стверджувати, що беззупинний і стрімкий розвиток вискоелективного озброєння, куди без сумніву входить і запалювальна зброя, продовжуватиметься і надалі.

СЕКЦІЯ 2

**РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА У БИТВАХ
СВІТОВИХ ВОЄН ХХ СТОЛІТТЯ**

Ткачук П.П., д.і.н., професор
НАСВ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ПІД ЧАС
ПРОВЕДЕННЯ АТО НА СХОДІ УКРАЇНИ**

Збройний напад Російської Федерації на Україну, анексія Криму та розв’язання війни на Сході Української держави наприкінці лютого 2014 р. стали важким випробуванням бойової готовності для Збройних Сил України.

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного оперативно відреагувала на нові виклики і вимоги щодо підготовки українських офіцерів. Вступні кампанії останніх двох років відрізнялися від попередніх тим, що державне замовлення на військових фахівців значно зросло. Серед нового набору курсантів – учасники АТО, які мають бойовий досвід і зі зброєю в руках захищали цілісність і недоторканність нашої держави.

Певних змін зазнав і сам підхід до вишколу майбутніх офіцерів. Сьогодні зміст навчання наповнений досвідом, отриманим як підрозділами, так і командирами в ході АТО. Забезпечується комплексність навчання шляхом організації спільних групових вправ, практичних польових занять із навчальними групами різних спеціальностей. Відбуваються практичні комплексні польові заняття, які сприяють відпрацюванню курсантами прикладів застосування підрозділів в АТО.

На Вченій раді Академії постановили, що для узагальнення досвіду АТО, який позитивно позначається на вишколі майбутніх офіцерів, а в подальшому з не меншим позитивом впливатиме на їхню якісну та швидку адаптацію до сучасних реалій військових підрозділів, потрібна обов’язкова присутність викладацького складу безпосередньо в зоні збройного протистояння. Науково-педагогічний склад, наукові працівники Наукового центру, ад’юнкти займають посади у штабах керівництва секторів та безпосередньо керівників підрозділів, які залучені для протидії терористам та російським найманцям. На польовій базі Академії проходять вишкіл мобілізовані військовослужбовці, які готуються до ротации в зону проведення АТО. Зокрема на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки для цього створені “блокпост”, “базовий табір”, “інженерне містечко”, “житловий квартал” та інші об’єкти.

В органах управління щодо планування вогневого ураження противника перебувають досвідчені офіцери вишу, які мають фах артилеристів та ракетників. Після ротації вони узагальнюють отриманий в зоні АТО матеріал, готують конкретні пропозиції щодо використання в процесі навчання курсантів.

Не менш ефективною є діяльність офіцерів первинної ланки. Вони відряджені на посади командирів взводів, рот і батарей та безпосередньо керують підлеглими під час збройного протистояння. Ці воїни неодноразово заохочувалися керівництвом АТО за відмінну службу.

Представники вишу виконують також завдання щодо евакуації пошкоджених озброєння та військової техніки. Достатньо зазначити, що для цього в регіон відряджені фахівці та спеціалізовані тягачі. Викладачі та курсанти Академії долучилися також до зведення інженерних споруд у зоні протистояння. Для курсантів це була своєрідна практика щодо обладнання смуги оборони.

Неодноразово науково-педагогічні та наукові працівники Академії відбували в зону АТО, на полігони, що розташовані поряд із зоною, для навчання офіцерів та солдатів застосуванню протитанкових ракетних комплексів. Фахівці Наукового центру Сухопутних військ долучилися до натурних випробувань взірців озброєння та військової техніки. Науковий центр розробив власну систему збору, вивчення та узагальнення бойового досвіду. З цією метою в район проведення АТО відряджаються дослідницькі групи, які працюють безпосередньо у військових підрозділах.

Змінилася постановка питання щодо підготовки офіцера первинної ланки. Нинішнього командира механізованого взводу в Академії готують виходячи з того, щоб він досконало оволодів порядком ведення бойових дій. Був і гранатометником, і снайпером, і кулеметником, і стрільцем, і командиром відділення тощо. На все це передбачені час і відповідна форма навчання. Проводяться заняття у вигляді вирішення бойових завдань, характерних для АТО.

З перших днів російської агресії до визволення української землі долучилися випускники Академії. Військовий виш підтримує з ними тісні зв'язки. Робота з випускниками дозволяє усунути певні недоліки в роботі, внести корективи у методичне супроводження занять, відкоригувати навчальні програми і плани. Узагальнення бойового досвіду в зоні АТО складає основу навчального матеріалу. В Академії по-новому розглядаються проблеми щодо застосування військ, питання виникнення "гібридної війни", яка знаходиться на перетині політичної і силової складових. Вивчаються науковцями питання інформаційної війни, продовження ресурсу озброєння і військової техніки в польових умовах, удосконалення методик проведення стрільб тощо.

Велика група офіцерів Академії вивчали рівень морально-психологічного стану особового складу, який бере участь в АТО. Вони виявляли військовиків, що потребували негайної психологічної допомоги або посиленої індивідуально-виховної роботи, проводили заходи зі стабілізації морально-психологічного стану окремих військово-службовців, надавали практичну допомогу заступникам командирів по роботі з особливим складом щодо профілактики негативного психоемоційного стану у підлеглих. За отриманими відгуками, з цим відповідальним завданням вони успішно впоралися. Їхні рекомендації будуть обов'язково враховані при підготовці майбутніх офіцерів.

Лосєв О.С.

ЛНУ ім. Івана Франка

АВСТРО-УГОРСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ЧАСТИНИ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК З УКРАЇНСЬКИМ КОНТИНГЕНТОМ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Уся територія Австро-Угорщини була поділена на 16 військових територіальних районів (*Militärterritorialbereiche*). У мирний час у такому районі дислокувався один армійський корпус. Нумерація цього корпусу здійснювалась римськими цифрами, а назва надавалась за назвою міста, де був розташований штаб цього корпусу (*Korpskommando*), що підпорядковувався військовому міністерству. У передвоєнний період, на 1914 рік, корпусні командування (*Korpskommandos*) розташовувалися наступним чином:

- I – у Кракові,
- II – у Відні,
- III – у Граці,
- IV – у Будапешті,
- V – у Прессбургзі (суч. Братислава),
- VI – у Кашау (суч. Кошице),
- VII – у Темешварі (суч. Темішоара),
- VIII – у Празі,
- IX – у Лейтмеріце (суч. Літомержице),
- X – у Перемишлі (суч. Пшемисль),
- XI – у Лемберзі (суч. Львів),
- XII – у Германнштаді (суч. Сибіу),
- XIII – в Аграмі (суч. Загреб),
- XIV – в Інсбруку,
- XV – у Сараєво,
- XVI – у Рагузі (суч. Дубровнік).

До складу кожного корпусу у середньому входило до двох піхотних дивізій, однієї – до двох артилерійських бригад та однієї кавалерійської дивізії чи бригади. На чолі кожного корпусу стояв командувач (*Korpskomandant*) у чині не меншому ніж генерал-лейтенант (*Feldmarschalleutnant*). На території корпусу відбувався призов у військові частини, які там розташовувалися. Для цього існували окружні призовні команди (*Ergänzungbezirkekommando*), які за місцем і охопленням території збігались з цивільними адміністративними одиницями – округами (*Bezirke*) у Цислейтанії та комитатами (*Komitat*) у Транслейтанії. Усього на 1914 рік для призову у збройні сили імперії, існувало 112 призовних команд, у 112 округах поповнення (*Ergänzungsbezirk*), з них 109 для сухопутних військ і 3 для флоту.

Піхотні полки спільної армії поповнювалися за рахунок свого округу поповнення, рідше декількох. Таким чином, особовий склад підрозділу переважно був однієї національності або з представників декількох національностей, що компактно проживали на території даного округу.

У зв'язку з багатонаціональним складом імперії, де титульні нації – німці а угорці – складали лише 46% населення в імперії офіційно було визнано 10 мов. Державні – німецька та угорська – для обох половин імперії та регіональні мови: чеська, словацька, сербохорватська, польська, русинська (українська), словенська, румунська та італійська. Ці мови були також представлені у збройних силах. Командною мовою у підрозділах загальної армії була німецька мова, кожен рекрут за час підготовки повинен був вивчити до 80-ти основних команд, понять і термінів німецькою мовою. Проте існувала практика “полкових мов” (*Regimentssprache*). Коли в особовому складі підрозділу переважала якась одна національність, або складала понад 20% підрозділу, мова якої входила у перелік визнаних, ця мова призначалася мовою підрозділу, і командному складу цього підрозділу, у разі неволодіння цією мовою, пропонувалося у 3-річний термін оволодіти цією мовою для здійснення командування. На практиці це означало вивчення основних команд і військових термінів визначеною мовою. Для цього військове міністерство готувало спеціальні термінологічні словники. У деяких підрозділах існувало одночасно декілька полкових мов.

Інші роди військ, такі як артилерія, кавалерія, інженерні і тилові частини поповнювалися, переважно, з декількох округів поповнення одразу.

Як правило, в адміністративному центрі округу поповнення розташовувався тільки один батальйон, так зване батальйонне депо або ерзац батальйон (*Ersatzbataillonskader*), або ерзац кадр (*Ersatzkader*) у кавалерії та артилерії, завданням якого була початкова підготовка рекрутів за місцем призову.

До Першої світової війни в Австро-Угорських сухопутних силах русинська (українська) мова була мовою підрозділу у наступних підрозділах.

Піхота:

З 102 **піхотних полків** спільної армії українська мова була представлена у 15-ти полках. Зокрема основною полковою у 12-ти полках :

1. 9-й полк графа Карла Йосипа Клерфо де Круа (73% особового складу – українці).
2. 10-й полк короля Швеції Густава V (47%).
3. 15-й полк генерала від інфантерії барона Фрідріха фон Георгі (62%).
4. 24-й генерала кавалерії Генріха Кюммера фон Фалькенфельда (79%).
5. 30-й полк генерала від інфантерії Франца Шодлера (59%).
6. 45-й полк фельдмаршал-лейтенанта ерцгерцога Йосипа Фердинанда (47%).
7. 55-й полк короля Чорногорії Миколая I Петровича Негоша (59%).
8. 58-й полк полковника ерцгерцога Людвіга Сальватора (72%).
9. 77-й полк герцога Вюртемберзького Пилиппа (69%).
10. 80-й полк великого герцога Саксен-Веймар-Айзенах, герцога Саксонського Вільгельма (68%).
11. 89-й полк генерала від інфантерії Євгенія барона фон Альборі (60%).
12. 95-й полк генерала від інфантерії Германа Кьовесс фон Кьовессгаза (70%).

Ще у 3-х полках спільної армії українська мова була однією з полкових:

1. 41-й полк генерала кавалерії ерцгерцога Євгенія (27% – українці, 54 % – румуни).
2. 66-й полк генерал-майора ерцгерцога Петера Фердинанда (22% – українці, 46 % – словаки, 25% – мадяри).
3. 85-й полк генерала кавалерії Йосипа фон Гаудернака фон Кіс (33% – українці, 29 % – румуни, 25% – мадяри).

З 26 **польових егерських батальйонів** спільної армії українська мова була представлена у 5-ти батальйонах. Зокрема основною батальйонною у 3-х батальйонах:

1. 14-й польовий егерський батальйон (47% особового складу – українці).
2. 18-й польовий егерський батальйон (59%).
3. 30-й польовий егерський батальйон (70%).

Ще у 2 польових егерських батальйонах спільної армії українська мова була однією з полкових:

1. 13-й польовий егерський батальйон (36% особового складу – українці, 47% – поляки).
2. 27-й польовий егерський батальйон (27% особового складу – українці, 54% – румуни).

Сьогодні чи не єдиним опублікованим джерелом з питання національної структури австро-угорських збройних сил, на який посилаються автори праць і численні військово-історичні електронні

джерела, є виданий у 1934 році додаток до багатотомнику з історії Австро-Угорщини у Першій світовій війні (*Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918*) за № 9 присвячений, у тому числі і, висвітленню національної структури австро-угорських збройних сил напередодні Першої світової війни. Автором цього додатку був історик, полковник, доктор Максимільян Енль (Maximilian Ehnl). Інформація, що містилася у цьому додатку, була отримана з військового архіву у Відні і являла собою статистичні довідки генерального штабу австро-угорської армії. На жаль, дані, які подаються у цьому виданні не є повними. Вірогідно, що автор ставив за мету показати тільки основний національний компонент сухопутних військ, залишаючи поза увагою повну національну картину.

Нашивочніков О.О.

Новікова В.Г.

НУОУ ім. Івана Черняховського

РОЗВИТОК КОРАБЕЛЬНОЇ АРТИЛЕРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

З'явившись на кораблях XIV–XV ст., артилерія аж до ХХ ст. була основною зброєю військово-морського флоту. Однак сьогодні вона не втратила свого значення.

У ХХ ст. першою війною, що дала новий поштовх у розвитку корабельної артилерії, була російсько-японська війна 1904–1905 рр. У броненосних флотах протиборчих сторін артилерійська зброя відіграла першорядну роль. Ця війна, де дистанція артилерійського бою зросла до 40–60 кабельтових (артилерійський кабельтов дорівнює 183 м), засвідчила особливе значення великих фугасних снарядів, максимально високої швидкострільності та централізованого управління вогнем не тільки окремого корабля, але і з'єднання в цілому.

Одразу після російсько-японської війни у світі почалися дослідження, спрямовані на кардинальне підвищення потужності корабельної артилерії: модернізація існуючих артилерійських гармат; прискорене створення нових зразків артилерійського озброєння; відпрацювання способів бойового застосування корабельної артилерії і впровадження методик підготовки особового складу, що визначалися керівними документами, складеними на основі досвіду війни.

Вже у 1906 р. на 12-дюймових (305-мм) гарматах з'явилися вдосконалені затвори, що разом із застосуванням автоматичних зарядних лотків дозволило підвищити швидкострільність з 0,5–0,75 до 1,2–1,5 пострілів на хвилину, а збільшення до + 35 ° замість прийнятих

раніше + 15 ° граничних кутів вертикального наведення 12-дюймових баштових артилерійських установок дозволило підвищити дальність стрільби з 80 до 110 кабельтових.

Створення лінійних кораблів дредноутного типу, які визначали міць військово-морських флотів після російсько-японської війни, зажадало розробки набагато потужніших, удвічі-втричі збільшених великокаліберних гармат та їх раціонального розміщення. Першими корабельними артилерійськими установками нового покоління стали 8-дюймові (203-мм) палубні та баштові двоствольні конструкції з новими гарматами довжиною ствола 50 калібрів. З 1909 р. кораблі стали озброюватися триствольними баштами, а калібр артилерійських установок збільшився до 12 дюймів (305 мм).

Також слід зазначити, що з досвіду російсько-японської війни був зроблений найважливіший висновок про необхідність удосконалення методів організації бойового використання та управління артвогнем. Досвід Першої світової війни показав, що попри на бурхливий розвиток авіації і підводних човнів, надводні кораблі, оснащені потужними артилерійськими установками, продовжували залишатися головною діючою силою на морських театрах військових дій.

У період між Першою і Другою світовими війнами при будівництві великих артилерійських кораблів збереглася тенденція доводити до максимально можливого число гармат головного калібру при зростанні дальності стрільби і швидкострільності. При цьому підвищувалася якість снарядів, удосконалювалися прилади управління вогнем і правила стрільби.

Слід зазначити, що Лондонською морською угодою 1936 р. було встановлено межу головного калібру корабельної артилерії в 406 мм. Однак, треба зауважити, що із 22 лінійних кораблів іноземних флотів, які будувалися в 1939 р., тільки в США дотримувалися цього правила.

По-різному вирішувалося питання з кількістю стволів в одній башті. Наприклад, французькі лінкори типу “Дюнкерк” (1932 р.) і “Рішельє” (1936 р.) були озброєні двома чотириствольними баштами, встановленими в носовій частині корабля, що не дозволяло вести вогонь на кормових курсових кутах. Цей недолік мали і англійські лінкори типу “Нельсон” (1922 р.), в яких триствольні башти головного калібру були також згруповані в носовій частині. Проблема була вирішена пізніше на лінкорах типу “Кінг Джордж V” (1939 р.), де дві чотириствольні башти були розміщені в носовій частині й у кормі. Це дозволяло вести стрільбу в носових і кормових секторах.

Італійські та американські лінійні кораблі мали однакове розташування головної артилерії: дві триствольні башти в носовій частині і одну башту в кормі.

Розміщення кількох гармат в одній башті давало значну економію ваги за рахунок скорочення загального числа башт і зменшення необхідної площі бронювання життєво важливих частин. Лобові плити башт мали, як правило, товщину броні, рівну калібру снаряда. Гармати великих калібрів заряджалися на постійних кутах наведення. Для заряджання застосовувалися поршневі і клинові затвори.

Поява авіації – найбільш грізного після субмарин противника надводних кораблів – призвело до необхідності створення нового виду корабельної артилерії – зенітної, яка почала розвиватися швидкими темпами. Калібри і зразки зенітних установок були різними. Спільним у конструкціях була відмова від гарматних щитів (за винятком італійського флоту). У червні 1914 р. було розроблено проект першої корабельної зенітної гармати калібром 76-мм, а вже в березні 1915 р. – налагоджено її виробництво. Одночасно почався випуск палубних установок для низки малокаліберних гармат (75-, 47-, 37-мм), що використовувалися як зенітні.

Втім, впровадження корабельної зенітної артилерії на флоті йшло досить повільно. Причина полягала у відсутності сильного спонукального мотиву – в першій чверті ХХ ст. авіація перебувала в стадії становлення і по кораблях діяла ще вкрай обмежено та малоактивно.

У цей час спостерігалися дві тенденції розвитку корабельних зенітних гармат: перша передбачала вирішення завдання протиповітряної оборони (ППО) великим калібром при меншій початковій швидкості снаряда, чим досягалося збільшення обсягу уражаючого простору; друга – вирішувала завдання ППО за допомогою зенітних установок меншого калібру, але з більш високою початковою швидкістю снаряда, що зменшувало час польоту та підвищувало ймовірність потрапляння одним із снарядів.

При створенні артилерійської техніки надавалося першорядне значення її надійності, а також уніфікації. Але до початку Другої світової війни питання уніфікації артилерійської техніки не було повністю вирішене. Зенітні засоби та запізнювання в оснащенні ними кораблів залишались слабким місцем в артилерійському озброєнні.

Можна зазначити, що перші зразки зенітних гармат промислового виробництва відносяться до періоду Першої світової війни, а подальше вдосконалення зенітної артилерії кораблів було самим безпосереднім чином пов'язано з інтенсивним розвитком і кількісним зростанням авіації. Чим більшу кількість літаків мав противник і чим краще ставали їх швидкісні якості, тим більша кількість зенітних гармат встановлювалася на палубах кораблів і тим більше швидкострільними вони ставали, дійшовши, зрештою, до декількох тисяч пострілів на хвилину.

Стрімке вдосконалення зенітної артилерії кораблів почалося в 30-і роки ХХ ст., коли стало зрозуміло, що флотам доведеться відбивати – як у базі, так і на переході морем – серйозні нальоти бомбардувальної, торпедоносної та й винищувальної авіації противника, оснащеної сучасними літаками з великими швидкостями польоту, яка застосовує зброю з малих, середніх і великих висот.

Артилерійські системи, які були на той час, вже не відповідали специфічним корабельним умовам: стрільбі під час сильної хитавиці, з урахуванням ходу свого корабля, великого розкиду висот, застосування авіації противником і високих швидкостей літаків та ін. Не було і надійних приладів, спеціально призначених для управління зенітної стрільбою. У підсумку корабельна зенітна артилерія стала розвиватися за двома напрямками. По-перше, створювалися зенітні кулемети і малокаліберна швидкострільна артилерія (калібри 25–37 мм для стрільби по невисоких цілях на висотах до 3000 м). По-друге, для боротьби з висотними (до 8000 метрів) цілями, почала створюватись універсальна артилерія, яка мала більший калібр та здатна була також вести вогонь і по морських, і по берегових цілях. З цього часу кількість корабельних артилерійських установок, спроможних вести вогонь по повітряних цілях, значно зростає.

Відтак, зенітна артилерія за своє коротке життя зазнала стрімку еволюцію, пройшовши складний шлях від звичайних морських гармат, пристосованих для стрільби по повітряних цілях, до технічно досконалих швидкострільних і багатоствольних артилерійських систем, створених спеціально для боротьби із засобами повітряного нападу і діючих ефективно в будь-який час доби і за будь-яких метеоумов.

З огляду на вищевказане можна стверджувати, що стрімкий розвиток авіації і підводних човнів сильно змінив призначення корабельної артилерії. Якщо в російсько-японську 1904–1905 рр. і Першу світову війни основу корабельної артилерії складала артилерія головного калібру, основним завданням якої було ураження морських (надводних) цілей, а також обстріл берегових цілей, то напередодні Другої світової війни вона є універсальною артилерією, яка вже може застосовуватися по повітряних цілях. При цьому її головне завдання – саме повітряні цілі, а морські і берегові цілі – другорядні.

Але корабельна артилерія, увібравши в себе передовий науково-технічний потенціал, не вичерпала своїх можливостей з удосконалення, розширення існуючих і появи якісно нових систем зброї, здатних виконувати завдання за призначенням. З аналізу воєнних дій ХХ ст. відомо, що й досі неможливо обійтись без застосування артилерії, особливо під час ураження берегових цілей на невеликих дистанціях (до 15–20 км) та проти повітряних цілей. Зо оцінкою військових фахівців, головною тенденцією в розвитку корабельної артилерії є те, що її значення в бойових діях на морі буде зростати.

dr Tomasz Grzegorzczak

Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Wł. St. Reymonta
w Sokołowie Podlaskim

DOŚWIADCZENIA OPERACYJNE I TAKTYCZNE ORAZ UZBROJENIE Z OKRESU WIELKIEJ WOJNY W POLSKIEJ KAMPANII NA UKRAINIE WIOSNĄ I LATEM 1920 R.

Artykuł odnosi się do działań wojny polsko-ukraińsko-rosyjskiej. Wojsko Polskie w okresie od jesieni 1919 r. do lata 1920 r. nie tylko prowadziło operacje wojenne, ale także był to okres jego rozbudowy liczebnej i strukturalnej.

Doświadczenia działań wojennych lat 1914-1918 oraz tradycje wojskowości państw zaborczych legły u podstaw organizacji ówczesnego WP oraz sposobu prowadzenia działań na szczeblu operacyjnym i taktycznym. Prawie wszyscy oficerowie (za wyjątkiem tych najmłodszych stopniem i stażem w armii, którzy zostali wcieleni do armii i awansowali po listopadzie 1918 r.) mieli za sobą doświadczenia frontowe zdobyte w trakcie Wielkiej Wojny, często także, szczególnie wyżsi oficerowie, swoją wiedzę fachową zawdzięczali szkołom i kursom oficerskim organizowanym przez armię zaborcze, przed i w trakcie wojny światowej.

W rezultacie kadra oficerska WP składała się z oficerów z byłej armii austriackiej, rosyjskiej, niemieckiej, oczywiście nie można zapomnieć o prężnej grupie oficerów z grupy legionowej. Wszyscy oni do armii polskiej wnosili wiedzę, doktrynę oraz dobre i złe nawyki ze swoich poprzednich armii. Warto podkreślić także, że po przybyciu do kraju armii gen. J. Hallera, wzory wypracowane przez wojskowość francuską poczęły także silnie oddziaływać na polską myśl, organizację i praktykę wojskową.

Sztuka operacyjna i taktyka WP była więc swojego rodzaju wypadkową wiedzy teoretycznej i doświadczeń frontowych oficerów byłych armii zaborczych i legionistów wyniesionych z Wielkiej Wojny, z silnym piętnem odcisniętym przez Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego, który z punktu widzenia oficerów zawodowych byłych armii rosyjskiej, austriackiej i niemieckiej był wprawdzie utalentowanym samoukiem, ale wielokroć okazało się, że współpracując z zawodowymi oficerami Sztabu Generalnego, marszałek Piłsudski był w stanie podejmować decyzje operacyjne śmiało i skuteczne, zapewne mniej szablonowe niż byłby to w stanie czynić absolwent Akademii Sztabu Generalnego.

Trzeba także podkreślić, że J. Piłsudski wywarł znaczący wpływ na wojskowość polską omawianego okresu nie tylko jako Naczelnny Wódz, ale także poprzez oficerów legionowych, którzy znaczną część swojej teoretycznej i praktycznej wiedzy zdobywali w szkołach ZWC (Związku Walki Czynnej) i Związków Strzeleckich, praktyce bojowej Legionów i służbie w POW (Polskiej Organizacji Wojskowej). Oficerowie ci wyszli więc ze szkoły Józefa Piłsudskiego.

Generałowie i oficerowie polscy, począwszy od szczebla Naczelnego Wodza, a na dowódcy plutonu kończąc, musieli wiedzę, doświadczenia i

умієтності wyniesione z pól bitewnych wojny światowej skonfrontować ze specyfiką zaplecza i teatru wojny polsko-rosyjskiej. Pierwszym czynnikiem była liczebność wojsk. Na froncie przebiegającym od Dyneburga na północy, przez Kijów i opierającym się prawym skrzydłem o Dniestr na południu, operowało np. w styczniu 1920 r. 9656 oficerów i 307580 żołnierzy i podoficerów (w stanach żywienia), a w maju tegoż roku 10496 oficerów i 364245 żołnierzy i podoficerów. Oznaczało to, w porównaniu do większości operacji w trakcie wojny światowej, zdecydowanie niższą liczebność na linii frontu i wymagało zmian w planowaniu operacji, sposobie ich przeprowadzania oraz w taktyce na niższych szczeblach dowodzenia.

Podobnie ilość luf artyleryjskich i innych środków ogniowych oraz poziom i dostępność dla wojsk środków i materiałów technicznych była zdecydowanie niższa od tej występującej na frontach w wojnie lat 1914-1918. NDWP przed rozpoczęciem ofensywy na Ukrainie, wiosną 1920 r. zakładało, że ogółem WP będzie dysponowało 272 bateriami art. polowej (780 szt. armat polowych), 77 bateriami art. ciężkiej (308 ciężkich dział). Planowano, że armia polska zostanie do dn. 1 maja 1920 r. rozwinięta do 21 DP (tj. 252 baony) i 7 Brygad Jazdy (21 pułków jazdy). Polska dysponowała bronią w zasadzie w całości produkowaną poza krajem. W broni strzeleckiej 49% stanowiły kb produkcji francuskiej, 32% kb niemieckie oraz 19% kb produkcji austriackiej. Ta różnorodność dodatkowo wpływała na planowanie operacji militarnych – komplikując je.

Na intensywność działań wpływało także zaopatrzenie walczących jednostek w amunicję. W maju 1920 r. Oddział IV NDWP rachował, że na początku maja polska armia dysponować będzie na każdy karabin i działo następującymi zasobami amunicji: kb – 780 naboji, ckm – 39000 szt. naboji, lkm i rkm – 10000 szt., armata polowa – 1200 strzałów, działo ciężkie – 450 strzałów.

Ogromna przestrzeń teatru wojny, małe nasycenie siłami i środkami ogniowymi umożliwiły kawalerii odegranie znacznie większej roli w wojnie polsko-rosyjskiej w r. 1920 w porównaniu do osiągnięć i znaczenia jazdy w wojnie światowej. Walczące strony doceniały, wykorzystywały oraz rozbudowywały swoje jednostki kawalerii.

Praca oparta jest na materiałach archiwalnych (głównie Centralnego Archiwum Wojskowego i Archiwum Akt Nowych) oraz literaturze przedmiotu.

Виздик В.С., к.і.н., доцент
НАСВ

УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКІЙ ВІЙНІ 1939 РОКУ

Малодослідженою сторінкою Другої світової війни є участь українців у складі польської армії під час нападу Німеччини на Польшу та радянсько-польської війни 1939 року. Багато етнічних українців, що проходили строкову військову службу у Війську Польським, були родом з Галичини, Холмщини, Підляшшя, Західної Волині, Західного Полісся, Посяння та Лемківщини.

За оцінками українських та польських істориків у польському війську на вересень 1939 року знаходилося приблизно від 150 до 200 тисяч українців. Здебільшого офіцерські посади у Війську Польським займали етнічні поляки, українці були рядовими солдатами. Ті ж офіцери-українці, що перебували на службі у польських збройних силах, мали бойовий досвід військових формуваннях УНР та УГА. Багато з них приховували власне українське походження для того, щоб досягнути підвищення по службі. Так за твердженням українського історика А. Руккаса, на вересень 1938 року у складі польської армії перебувало 38 офіцерів-українців. Вони проходили військову службу у різних родах війська: піхоті, кавалерії, артилерії, авіації, зв'язку. Серед військових чинів було: 2 підполковники, 17 майорів, 8 капітанів та 11 поручиків українського походження.

З початком воєнних дій на території Польщі розпочався масовий призов населення, в тому числі й українців. Так у 30-й піхотній дивізії польської армії 80–90% вояків були вихідцями з Поділля та Полісся; 13-та дивізія в переважній більшості укомплектована уродженцями Рівного, Клевані, Дубного, Костополя; до 27-ї – входили жителі Ковеля, Луцька, Володимира-Волинського; 14-та складалася із призовників Львова, Коломиї, Калуша, Станіслава, Рави-Руської, Кам'янки Струмилової; 17-та була сформована в основному мешканцями Бережан, Чорткова, Калуша; 25-та переважно із Тернополя та Золочева. Волиняни становили близько 40% складу кавалерійської бригади.

Польське Командування здебільшого з підозрою ставилося до українських вояків, яких звинувачувало у небажанні воювати за Польську державу. Українці мали надію, що поразка польської армії дасть поштовх до створення власного національного військового формування.

Вже до середини вересня 1939 р. польська армія фактично була розгромлена Німеччиною. Водночас розпочалася агресія радянської армії, яка 17 вересня 1939 р. перейшла річку Збруч та вступила на західноукраїнські землі. Відбулось кілька сутічок на польських прикордонних заставах, але масштабних воєнних дій не було. Польський міністр закордонних справ Ю. Бек висловив протест проти вступу радянських військ на польську територію. В переважній більшості українці Другої Речі Посполитої, які пам'ятали про штучний голодомор, влаштований радянською владою у 1932-1933 рр., негативно ставилися до наступу Червоної Армії та радянської влади загалом, хоча були такі, хто підтримував її.

Після захоплення радянськими військами Луцька, Рівного, Дубно, Тернополя та Львова солдати й офіцери регулярної польської армії добровільно здалися радянським військам. Серед полонених було близько 20 тисяч рядових українців.

Більшість польських солдатів було взято в полон на території північно-східних воєводств Польщі, де були зоблізовані резервісти останньої хвилі, які не отримали амуніції та зброї. Десятки тисяч польських військових (серед них і українці) були захоплені в полон поблизу Сарн, Шацька, Ковеля, Рівного, Дубно, Тернополя, Барановичів, Новгорода, Ліди, Вільно.

За різними оцінками дослідників у вересні 1939 р. війська Українського і Білоруського фронтів могли взяти в полон від 125 000 до 400 000 тисяч польських вояків. За радянськими джерелами в середині жовтня 1939 р. 5-та і 6-та радянські армії полонили 190 584 та 116 981 полонених, а 12-та армія також в цих межах.

Так, за підрахунками польського Міністерства оборони у Лондоні, зроблених у жовтні 1944 р., у радянському полоні знаходилося лише 181 000 польських військовослужбовців. Така розбіжність полягає у різниці між загальною кількістю узятих у полон в період бойових дій, що включало не лише військових, а й поліцію. Була також амністія від 12 серпня 1941 р., проведена після підписання радянсько-польської угоди між Й. Сталіним та головою польського еміграційного уряду генералом В. Сікорським у серпні 1941 р. На основі амністованих польських військовослужбовців, що перебували на території СРСР, згодом постане армія генерала Андерса (2-й Польський Корпус), до якого входили представники різних національностей. Основна маса рядових солдатів Війська Польського, в тому числі й українці та білоруси, які перебували у радянському полоні та були звільнені незабаром після завершення вересневої кампанії 1939 р. Однією з причин такого поспішного звільнення рядових військовополонених була гостра нестача продуктів харчування.

Отже, попри негативне ставлення до українців польської влади переважна більшість українців у складі Війська Польського достойно виконала свій військовий обов'язок у вересневій кампанії 1939 року. Питання участі українців у складі польської армії та дослідження їх подальшої долі потребують детального вивчення.

dr Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk

Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Warszawie

TECHNIKI WALKI NIEREGULARNEJ STOSOWANE W KOBIECYCH ODDZIAŁACH SABOTAŻOWO-DYWERSYJNYCH ZWZ-AK W LATACH 1940-1945

Wybuch II wojny światowej rozpoczął nowy etap w działalności wojskowej Polek. We wrześniu 1939 r., zgodnie z ustawą "O powszechnym obowiązku wojskowym", kobiece organizacje paramilitarne włączyły się do działań obronnych, a po klęsce kampanii wrześniowej większość ich członkiń zgłosiła się do wojskowych ośrodków walki konspiracyjnej.

Zadanie zorganizowania w strukturach Dowództwa Głównego Służby Zwycięstwu Polski specjalnej komórki kobiecej, w październiku 1939 r., zlecono płk Marii Wittek "Pani Marii", która była komendantką Organizacji Przynależenia Wojskowego Kobiet przed wojną. Powstała wówczas, w ramach Oddziału I (Organizacyjnego) DG SZP, komórka o kryptonimie "Spółdzielnia" zajmująca się rekrutacją do niej byłych członkiń PWK oraz ich szkoleniem.

Zasadniczy rozwój organizacyjny Wojskowej Służby Kobiet nastąpił jednak w 1942 r. Po przemianowaniu Związku Walki Zbrojnej na Armię Krajową, Komendant Główny AK w dniu 25 lutego 1942 r. wydał rozkaz – nr 59, w którym oficjalnie powołał WSK i zamieścił szczegółowe wytyczne dotyczące jej funkcjonowania. Określono również zakres zadań kobiet podkreślając, że mogą one nie tylko być sanitariuszkami, łączniczkami, pracować w administracji, propagandzie czy opiekować się żołnierzami, ale również pełnić służbę w dywersji, wywiadzie, a nawet uczestniczyć w akcjach bojowych.

W latach 1940-1942 w "Kedywie" funkcjonującym w strukturach ZWZ/AK powołano dwa kobiece oddziały sabotażowo-dywersyjne – Kobiety Patrole Minerskie oraz Oddział Dywersji i Sabotażu Kobiet krypt. "Dysk". Pierwszy z wymienionych był dowodzony przez dr Zofię Franio, a drugi przez por./mjr Wandę Gertz.

Techniki walki stosowane w kobiecych oddziałach sabotażowo-dywersyjnych były w zasadzie takie same jak w oddziałach męskich. Należy przy tym zaznaczyć, że ZWZ/AK był armią podziemną, a więc stosowane tam techniki walki z wrogiem były całkowicie odmienne od tych, które wykorzystywano w wojsku regularnym. W latach 1940-1945 sposób walki sabotażowo-dywersyjnej zmieniał się, gdyż dostosowywano go do aktualnych potrzeb.

Członkinie obydwu wymienionych oddziałów uczestniczyły w akcjach dywersyjnych wysadzając tory kolejowe, niszcząc sprzęt telekomunikacyjny oraz uczestnicząc w produkcji materiałów wybuchowych. Brak wystarczającej ilości sprzętu, a także nie zawsze najlepsza jakość środków walki, które pozostawały do ich dyspozycji powodowały, że aby wykonać przydzielone im zadania często musiały wykazywać się nie tylko umiejętnościami, ale także niezwykłą pomysłowością.

Warto przy tym podkreślić, że akcje, w których brały udział miały miejsce na terenie zajęтым przez wroga co stanowiło dla poważne obciążenie psychiczne, gdyż w każdej chwili mogły zostać zdekonspirowane. Wykonywanie przez nie takich, a nie innych zadań wymagało więc nieustannego kontrolowania swoich emocji i zachowania. Prowadzona przez nie walka sabotażowo-dywersyjna miała określone konsekwencje. Niejednokrotnie, następstwem akcji, w których brały udział były represje wroga wobec ludności cywilnej. Z tego względu, wykonywane przez nie zadania niewątpliwie nie tylko obciążały ich psychikę, ale również kształtowały określone postawy.

Кривизюк Л.П., к.і.н., доцент
Федоров О.Ю.
НАСВ

РОЛЬ БРОНЕТАНКОВИХ І МЕХАНІЗОВАНИХ ВІЙСЬК З ВИЗВОЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Наступ радянських військ на Правобережній Україні – одна з найбільших стратегічних операцій, здійснених військами Червоної Армії у 1944 р., яка пізніше отримала назву Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція (24.12.1943 – 17.4.1944) та об'єднує 10 самостійних наступальних операцій і поділяється на два етапи. Житомирсько-Бердичівська операція (24.12.1943 – 15.01.1944 рр.) була першою. Операцію здійснював 1 УФ. Головний удар передбачалося завдати з метою розгрому противника в районі Брусилова і вийти на рубіж Любар, Вінниця, Липовець), а допоміжні удари – на Шепетівку і Христинівку, з'єднатися з 2 УФ, оточити угруповання 4 ТА противника на канівському виступі і розгромити. Вперше в одній фронтівій операції було задіяно дві танкові армії і три окремі танкові корпуси.

Використовуючи успіх 1 УФ, Ставка ВГК ввела в бій 2 УФ. Операція отримала назву – Кіровоградська наступальна операція (5 – 16.01.1944 р.). Замисел операції – основними силами обійти Кіровоград, оточити і знищити кіровоградське угруповання противника. А допоміжний – на Христинівку та у взаємодії з 1 УФ розгромити ворога у районі Звенигородка, Канів. Але виконати це завдання не вдалося. Ворог перекинув до району дії крупні резерви, зупинивши війська 2 УФ. До операції були долучені 5 ТА і два механізовані корпуси. Кіровоградська операція характеризується вмілим використанням і широким обхідним маневром танкових військ.

Під час попередніх операцій дії військ створили передумови для проведення Корсунь-Шевченківської операції (24.01. – 17.02. 1944 р.), а де-факто фінальної частини незавершеної Житомирсько-Кіровоградської операції. Замислом Ставки ВГК передбачалося нанести військами 1 УФ і 2 УФ зустрічні удари і з'єднатися в районах Шпола, Звенигородка, оточити і знищити угруповання противника. Удар із району Білої Церкви наносився лівим крилом 1 УФ, другий – із району Кіровограда військами правого крила 2 УФ. Була сформована 6 ТА, яку вперше під час війни планувалося використати у першому ешелоні фронту. 5 гв. ТА складала рухому групу 2 УФ. Операція була проведена в короткі терміни, у важких метеорологічних умовах і ввійшла в історію як операція щодо оточення крупного угруповання противника. До проведення операції було задіяно три танкові армії (5 гв. ТА, 6 ТА і 2 ТА).

Вперше танкові армії застосовувалися для вирішення двох завдань: спочатку для прориву оборони противника і завершення його оточення, а після для відбиття контрударів ворога на зовнішньому фронті.

1 УФ одночасно з проведенням Корсунь-Шевченківської операції здійснював Рівненсько-Луцьку наступальну операцію (27.01 – 11.02.1944). Війська 13 А і 60 А, у складі яких діяли 25 ТК і 4 гв. ТК, прорвали оборону противника, а 1 гв. КК і 6 гв. КК проникли в його тил та взаємодіючи з військами, що діяли з фронту, оволоділи Луцьком і Рівне та виходом на рубіж Маневичи, Луцьк, Млинів, Шепетівка створили загрозу оточення групі армій “Південь”.

Одночасно з проведенням операцій 1 УФ і 2 УФ війська 3 УФ і 4 УФ здійснили Нікопольсько-Криворізьку наступальну операцію (30.01 – 29.02.1944). До операції були задіяні 2 МК і 4 МК. В ході операції був ліквідований важливий плацдарм противника на лівому березі Дніпра. Завершився перший етап з визволення Правобережної України.

Для завершення розгрому противника на Правобережній Україні планувалося нанести декілька одночасних ударів силами військ 1 УФ, 2 УФ і 3 УФ. До проведення наступних двох операцій 1 УФ і 2 УФ було залучено по три танкові армії. Замисел Проскурівсько-Чернівецької операції (04.03 – 17.04.1944) 1 УФ передбачав вихід до Карпат, відрізати шляхи відходу німецьким військам на захід. За кількістю танків ця операція належить до числа найбільших танкових битв: з радянського боку 1 гв. ТА, 3 гв. ТА і 4 ТА (1400 танків та САУ), з німецького – 1 ТА і 4ТА (1100 танків та штурмових гармат). У перший день операції у прорив були введені 3 гв. ТА і 4 ТА. Вийшовши на рубіж Тернопіль-Проскурів, війська фронту майже завершили оточення групи армій “Південь”, відрізавши шляхи відходу, але розгромити противника не вдалося із-за прорахунків Г.К. Жукова. 1 ТА противника вдалося вирватися з оточення. Втрати радянських танкістів були значні, тільки в 1 гв. ТА – 1317 підбитих танків, що складало 240% від штатної чисельності (549 одиниць). Попри те., що військам 1 УФ не вдалося повністю досягти мети, радянські війська вийшли у передгір’я Карпат, розчленувавши стратегічний фронт угруповання противника на дві частини. Особливої уваги заслуговують дії танкових армій. Вони завдали потужні охоплюючі удари, розсікаючи територію на глибину до 250 км.

Успішним діям Проскурівсько-Чернівецької операції значно сприяли війська 2 УФ в Умансько-Ботошанській операції (5.03 – 6.04.1944). Згідно із замислом операції передбачалося розгромити 8 А, роздробити війська групи армій “Південь” і відрізати шляхи відходу 1 ТА німців у південному напрямку, сприяючи 1 УФ в її розгромі. Головний удар завдавався в напрямку на Умань, а допоміжний удар – на Новоукраїнку.

Під час Умансько-Ботошанської операції розвиток отримала практика застосування бронетанкових і механізованих військ. Масоване застосування танкових військ сприяло швидкому нищівному розгрому противника. Танкові армії отримали практику послідовного форсування з ходу великих водних перешкод: Гірський Тікич, Південний Буг, Дністер і Прут.

Значних успіхів з визволення Правобережної України досягли і війська 3 УФ при проведенні двох послідовних операцій. В ході здійснення Березнегувато-Снігурівської операції (6 – 18.03.1944) прорвали оборону 6 А противника і, розвиваючи наступ загально-військовими і рухомими з'єднаннями, вийшли до Південного Бугу, перерізавши шляхи відходу її головних сил і завдали ворогу важких втрат. Березнегувато-Снігурівська операція може бути прикладом оточення крупного угруповання противника силами одного фронту.

Головною особливістю Одеської операції (26.03 – 14.04.1944) стала незавершеність фронтових операцій на оточення великих угруповань противника. Під час проведення операції заслуговує уваги застосування рухомих військ (КМГ і 23 ТК) 3 УФ, які відіграли відповідальну роль при розвитку успіху і виході в тил 6 А противника, перерізавши залізницю між Одесою і Тирасполем. В результаті угруповання противника було розсічене на дві частини. Але 3 УФ не зміг повністю виконати завдання і противнику вдалося відвести частину військ на західний берег Дністра. В середині квітня війська 1 УФ, 2 УФ, 3 УФ перейшли до оборони.

Успішне проведення Рівненсько-Луцької операції створило сприятливі умови для розвитку наступу в напрямку Ковеля. Для цього був створений 2 БФ, на стикі 1 УФ і БФ. Для проведення (Поліської наступальної операції (15.03.44 – 5.04.44), із завданням завдати головний удар на Ковель, розвиваючи наступ на Брест, вийти до р. Західний Буг. Противник вжив термінових заходів для укріплення оборони та здійснивши декілька контрударів, війська 2 БФ вимушені були перейти до оборони. 5 квітня 1944 р. 2 БФ було ліквідовано.

Отже, Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція характеризується проведенням великої кількості послідовних фронтових операцій. Наступна операція готувалася в короткі терміни. Було застосовано велику кількість танкових і механізованих військ, в тому числі всі шість танкових армій, всього 23 танкові і механізовані корпуси. Вперше під час війни окремі фронти мали по три танкові армії. В більшості випадків танкові армії брали участь у завершенні прориву тактичної зони оборони. Після прориву оборони вони переходили до стрімкого переслідування противника.

ZNACZENIE GÓRNEGO ŚLĄSKA DLA NIEMIECKIEGO PRZEMYSŁU ZBROJENIOWEGO 1939-1945: TRENDY, ASORTYMENT, WSKAŹNIKI PRODUKCYJNE

W 1939 r. po pokonaniu Polski, III Rzesza przystąpiła do scalania górnośląskiego okręgu przemysłowego, podzielonego w okresie międzywojennym pomiędzy oba sąsiadujące kraje. Jesienią 1939 r. pod naciskiem środowisk wojskowych i gospodarczych do okręgu tego włączono też tzw. uprzemysłowione obrzeża wschodnie – Zagłębie Dąbrowskie i Jaworznicko-Chrzanowskie. Uformowana w ten sposób prowincja górnośląska stała się obok zagłębi Ruhry i Saary oraz kontrolowanego przez III Rzeszę przejściowo (1941-1943) Zagłębia Donieckiego, głównym dostawcą węgla kamiennego w niemieckiej strefie wpływów. Niezależność energetyczna przemysłu metalurgicznego i maszynowego Górnego Śląskiego nie szła w parze z autonomią surowcową. Rudę żelaza sprowadzano ze Szwecji, zaś w perspektywie administracja niemiecka planowała uzupełniać niedobory importem z zagłębia krzyworskiego oraz z Bałkanów.

Zagarnięte na polskim Górnym Śląsku fabryki były integrowane z niemieckim systemem kierowania zbrojeniami i dystrybucji środków produkcji (obrabiarki, narzędzia), surowców i mediów oraz siły roboczej. Począwszy od 1942 r. w coraz większym stopniu na realizację zleceń dla armii wpływać zaczęło Ministerstwo Uzbrojenia i Amunicji, kierowane przez Alberta Speera. Zaostrzająca się pomiędzy Wehrmachtem a instancjami cywilnym rywalizacja daje się zaobserwować również w okręgu górnośląskim.

Najważniejsze polskie zakłady metalurgiczne (w niektórych z nich przed wojną obecny był kapitał francuski, belgijski i amerykański) zostały przejęte przez dwa super-koncerny Oberhütten i Berghütte. Ten drugi, posiadający jeszcze austrowęgierskie korzenie, zaliczał się pod względem kapitału i infrastruktury produkcyjnej do kilku największych producentów asortymentu hutniczego w Niemczech. Z kolei Oberhütten, posiadający siedzibę w Gliwicach, zdołał – przy wsparciu finansowym Luftwaffe - zrealizować w trakcie wojny potężną inwestycję w Łąbedach. Wybudowane tam wówczas obiekty fabryczne kontynuowały produkcję po wojnie. Współcześnie zaś BUMAR Łąbedy jest flagowym przedsiębiorstwem polskiego przemysłu obronnego.

Wytwarzane na Górnym Śląsku w latach II wojny światowej komponenty odkuwane, prasowane, odlewane i walcowane, trafiały do wszystkich trzech rodzajów sił zbrojnych (Heer, Kriegsmarine, Luftwaffe). Z uwagi na brak wyspecjalizowanego parku maszynowego, górnośląskie fabryki w bardzo ograniczonym stopniu zajmowały się montażem uzbrojenia. Było tak wprawdzie w przypadku armat przeciwlotniczych kal. 88 mm FLAK wz. 37/41, gdzie wiodącą rolę pełniły hale montażowe spółki Ostmaschinenbau GmbH w Świętochłowicach. Na ogół jednak wytworzone na Górnym Śląsku

пółprodukty transportowano w głąb Rzeszy, jak w przypadku Panther-Programm, w ramach którego w Hucie Bankowej w Dąbrowie, kompletowano podwozie, kadłub oraz wieżę (bez armaty) czołgu PzKpfw V, a następnie zestawy takie wysyłano do zakładów MAN w Norymberdze.

Zgodnie z ogólnoniemieckim trendem, wskaźniki produkcyjne około 200 zakładów zbrojeniowych Górnego Śląska wzrastały w l. 1943-44 dużo szybciej niż w okresie poprzednim. Realizowane dla Wehrmachtu zlecenia obejmowały szerokie spektrum: od amunicji różnych typów (pociski kal. od 20 do 400 mm; bomby o wadze od 10 kg do 1 tony), przez pociski kierowane (Henschel 293 A-1/C) oraz lufy karabinowe i armatnie, po kadłuby pojazdów pancernych, blachy samolotowe (m. in. dla Messerschmitt 109, 110 i 210; Focke-Wulf 190 i TA 154) oraz sekcje okrętów podwodnych (dla typu VII i XXI).

W niektórych segmentach (kadłuby transporterów opancerzonych SdKfz 250 oraz dział samobieżnych s.I.G. 33; lufy armat kal. 37 i 128 mm) Górny Śląsk pokrywał niemal całość zapotrzebowania Rzeszy; w innych połowę (armaty plot. kal. 88 mm; lufy do ciężkiej haubicy połowej kal. 150 mm; lufy karabinów maszynowych MG 42 i MG 131); w jeszcze innych granicach jednej trzeciej (pociski kal. 7,5 mm Pz.Gr., 12,2 mm, 12,8 mm, czy 21 mm; lufy do armaty plot. kal. 20 mm).

Wzrost produkcji szedł w parze z jej dywersyfikacją, gdy począwszy od 1942 r. na teren Górnego Śląska zaczęto ewakuować zakłady (łącznie stokilkadziesiąt) zagrożone bombardowaniami w Niemczech zachodnich i środkowych. Reprezentowały one m.in. zaawansowane technologicznie branże elektrotechniki i mechaniki precyzyjnej, dotychczas słabo tutaj rozwinięte. Równocześnie, podobnie jak na pozostałych obszarach Rzeszy, także na Górnym Śląsku obserwujemy proces przestawiania fabryk sektora cywilnego na potrzeby produkcji dla Wehrmachtu w warunkach narastającej wojny totalnej.

Konkludując, znaczenie Górnego Śląska dla III Rzeszy rosło wraz z każdym kolejnym rokiem wojny osiągając apogeum latem 1944 r., kiedy to na skutek podejścia Armii Czerwonej na linię Wisły, region ten utracił status bezpiecznej prowincji. Intencją przyświecającą autorowi jest zaprezentowanie wyników badań nad górnośląskim przemysłem zbrojeniowym, prowadzonych w ramach IPN w latach 2005-2014, w oparciu o archiwa polskie, niemieckie i czeskie.

Годій М.В.
Антонов Г.А.
НАСВ

ТИЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ОПЕРАЦІЇ НА ОТОЧЕННЯ (ЗА ДОСВІДОМ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ 1944 р.)

У наступальних операціях Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни важливе місце мали операції на оточення та розгром оточеного угруповання противника. Серед операцій 1944 р. особливе місце за своїми масштабами і результатами належить Корсунь-Шевченківській наступальній операції. Проте здійснене науковцями до цього часу

воєнно-історичне дослідження операції військ 1-го та 2-го Українських фронтів з оточення та знищення угруповання ворога у січні – лютому 1944 р. не можна вважати всебічним, достатньо повним і завершеним. Залишаються недостатньо вивченими, систематизованими та проаналізованими вирішення завдань всебічного забезпечення бойових дій. Проведення воєнно-історичного дослідження Корсунь-Шевченківської операції є актуальним і має певну теоретичну та практичну значущість, попри ситуацію, яка на даний момент склалась на території східного Донбасу.

Умови підготовки тилу до забезпечення військ були дуже важкими. В результаті попередніх операцій частини тилів фронтів розтяглися в глибину до 500 км. Матеріально-технічні засоби, що відпускалися країною для безперервного забезпечення військ, спочатку надходили на фронтові склади через фронтову розподільну станцію, а потім на армійські.

На початку операції війська двох фронтів мали 1-2 фронтових норми боекомплекту. Проте в деяких з'єднаннях та частинах положення із запасами матеріальних засобів було складне. Так станом на 16 січня 1944 р. в з'єднаннях 40-ї А було 0,2– 0,5 бк. На початок операції забезпеченість артилерійських частин бензином складала 0,6–1,3 заправки, а стрілецьких з'єднань 27-ї А – 0,4 заправки. У військах фронтів було накопичено продовольства на 5–10 добових видач. При підготовці інших операцій 1944 р. запаси продовольства, як правило, складали до 20–30 добових видач.

На час підготовки до Корсунь-Шевченківської операції медичні органи мали достатню кількість сил і засобів та були укомплектовані досвідченими кадрами. Але медичне забезпечення операції сплановано не було. Загальна кількість госпіталів 1-го Українського фронту сягала 156 (96 550 штатних ліжок), 2-го – 109 (55 000 штатних ліжок). Крім того, на забезпечення операції було залучено 99 армійських госпіталів (близько 33 000 штатних ліжок). Проте більшість фронтових госпіталів дислокувалися на лівому березі р. Дніпро. Всього санітарні втрати 1-го Українського фронту за операцію склали 55 900 чол.

Управлінню тилу 2-го Українського фронту на Дніпрі довелося організувати переправу великого потоку вантажів і техніки, поранених і хворих (міст між Кременчуком і Крюковим німці підірвали). Доводилося розвантажувати транспорти, доставляти матеріальні засоби до понтонів, порому і човнів, переправляти їх на правий берег, де розташовувалося відділення армійських баз.

У кращому стані був 1-й Український фронт, тили якого надійно обслуговувались мостами в районі м. Києва, що були відбудовані ще в кінці листопада 1943 р. На південній ділянці від переправи вантажів на Дніпрі вдалося позбутися після відновлення залізничного моста між Кременчуком і Крюковим. Але 12 лютого внаслідок аварії міст вийшов з ладу і до 2 березня переправа функціонувала тільки з використанням плавзасобів.

Для доставки вантажів автомобільним підрозділам додавались тягачі, що супроводжували колони. Щоб забезпечити рух автотранспорту був застосований своєрідний спосіб підготовки доріг. Грейдери знімали розріджений верхній шар ґрунту. По твердому пропускали машини доти поки дозволяв стан дороги. А у цей час грейдери прокладали поряд ще одну колію. Розбиту автотранспортом дорогу покидали і переходили на наступну. До постачання військ залучалася і авіація.

На доставку вантажів було задіяне місцеве населення. В радянській історіографії ці дії висвітлюються виключно як трудовий героїзм, архівні документи свідчать, що ентузіазм підкріплювався суворими заходами з боку воєнно-адміністративного апарату. За вимогами командувача 2-го Українського фронту генерала армії І.С. Конєва ті, хто ухилявся від робіт, не пізніше дводенного терміну підлягали суду військовими трибуналами. Боеприпаси, продовольство й інші матеріальні засоби доставлялися на в'юках і вручну. Застосовувались не тільки коні та воли, а навіть і корови. Сформовані з місцевого населення групи до 100 чоловік переносили на плечах ящики з патронами, снарядами та міни етапами від села до села, а іноді прямо на вогневі позиції.

У ході операції безперерйне харчування забезпечувалося переважно з місцевих резервів. У дні боїв солдат одержував гарячу їжу, зазвичай, два рази на день – ранком і ввечері, а вдень йому видавали хліб з олією чи салом. У деяких випадках війська забезпечувалися продовольством за рахунок трофеїв.

Велика увага приділялася своєчасній доставці пального. Танкові підрозділи, що йшли до фронту чи в райони зосередження, заправлялися безпосередньо на армійських складах, у їх відділеннях. Крім того, на кожен танк вантажилися бочки з дизельним паливом. До автомобільних колон з паливом додавали тягачі. Щоб уникнути перебоїв з доставкою окремих видів ПММ, кожен танк завантажували декількома сортами пального й мастила. У ході боїв танкові частини неодноразово заправлялися бойові і транспортні машини трофейним паливом.

Одним із найважливіших завдань служби тилу в наступальній операції – евакуація з поля бою підбитої матеріальної частини, трофейного озброєння і майна. Цим у дивізіях та корпусах займалися спеціальні трофейні роти.

Велике значення приділялось управлінню тилами. У перший період операції, використовувалися усі види зв'язку, здебільшого начальники тилу об'єднань та з'єднань підтримували особистий контакт із підлеглими, виїжджаючи у військові частини. В окремих випадках зв'язок підтримувався літаками.

В організації тилу та діяльності органів управління мали місце також суттєві труднощі та недоліки. Багато нарікань на діяльність штабу тилу залишилось у звітних документах об'єднань і з'єднань. В них зазначається, що тил працював погано, оперативної обстановки не знав. Штаб тилу керівництва не здійснював, завдань не ставив, наказів не видавав. Тили з'єднань не тільки не забезпечили операцію матеріально, але навіть не змогли організовано розподілити трофейні продовольство, фураж, боєприпаси.

Отже, діяльність тилу в Корсунь-Шевченківській операції мала ряд характерних особливостей:

підготовка до проведення операції здійснювалась у надзвичайно стислі терміни;

надзвичайно складні метеорологічні умови ускладнювали, а то й унеможлилювали доставку матеріальних засобів до військ.

Про складність матеріального забезпечення в Корсунь-Шевченківській операції свідчать значно нижчі, ніж в інших операціях показники витрат боєприпасів. Від запланованих на операцію двох боєкомплектів фронтів було використано всього 0,7-0,8 бк.

Позитивну роль відіграло те, що робота тилів з підготовки та в ході операції відбувалась в умовах панування в повітрі радянської авіації.

Госпіталі першої лінії були розгорнуті на рубежах дивізійних медико-санітарних батальйонів. Відсутність належного планування медичного забезпечення операції відіграла негативну роль. Прорахунки вдалося значною мірою нейтралізувати завдяки спроможності медичних служб фронтів та армій здійснювати швидке перегрупування своїх сил.

Dariusz Materniak

magister stosunków międzynarodowych
Portal Polsko-Ukraiński polukr.net

BATALION PARASOL – JEDNOSTKA SPECJALNA ARMII KRAJOWEJ

Batalion "Parasol" wchodzący w czasie II wojny światowej w skład siły zbrojnej Polskiego Państwa Podziemnego – Armii Krajowej to formacja unikalna w skali europejskiej, a być może nawet światowej. Batalion w okresie swojego istnienia wypełniał zadania, jakie dzisiaj przypisane są dla najbardziej elitarnych pododdziałów sił specjalnych w różnych armiach świata.

Koncepcja funkcjonowania Armii Krajowej zakładała przygotowywanie się do walki w okresie okupacyjnym i podjęcie otwartych akcji zbrojnych w momencie dogodnym i dającym szansę na zwycięstwo, a więc w chwili, gdy III Rzesza Niemiecka będzie już poważnie osłabiona toczącym się konfliktem. Jednak naciski ze strony aliantów zachodnich, a także oskarżenia

władz ZSRR o rzekomą bierność władz polskich w walce z Niemcami w kraju, a także fala terroru wobec polskiego społeczeństwa skłoniły władze polskie do zorganizowania oddziałów, które miały toczyć na bieżąco walkę z okupantem. Właśnie dlatego w styczniu 1943 powstał Kedyw (Kierownictwo Dywersji) – struktura, która zastąpiła wcześniej funkcjonujące, i która miała zarządzać i dowodzić bieżącymi operacjami zbrojnymi, realizowanymi przez wydzielone oddziały sabotażowo-dywersyjne.

W skład Kedywu weszły m.in. Grupy Szturmowe “Szarych Szeregów” – konspiracyjnej organizacji Związku Harcerstwa Polskiego. To właśnie w wyniku ich reorganizacji i na bazie kadr wywodzących się spośród harcerzy sformowano latem 1943 roku oddział dywersyjny pod dowództwem “Cichociemnego”, kapitana Adam Borysa (przerzuconego w tym celu drogą lotniczą z Wielkiej Brytanii), który przyjął nazwę “Agat” (skrót od “Anty-Gestapo”). W styczniu 1944 roku zmienił on swoją nazwę na “Pegaz” (“Przeciw-Gestapo”), a ostatecznie w maju 1944 roku, po rozbudowie i reorganizacji, otrzymał nazwę “Parasol”.

Działania “Parasola” w okresie od jego powstania do wybuchu Powstania Warszawskiego (1 sierpnia 1944 roku) polegały przede wszystkim na wykonywaniu wyroków sądów Polskiego Państwa Podziemnego, wydanych wobec osób – funkcjonariuszy władz okupacyjnych i aparatu bezpieczeństwa, odpowiedzialnych za zbrodnie popełniane na mieszkańcach terenów okupowanych. Można uznać je, w dzisiejszym rozumieniu tego pojęcia, za ówczesne operacje specjalne tzw. akcje bezpośrednie. Głównym obszarem działania jednostki była Warszawa.

Pierwsza operacja zbrojna została przeprowadzona 7 września 1943 roku, a jej celem był komendant więzienia Gestapo na Pawiaku, Franz Bruckl, gdzie przesłuchiwano i torturowano oraz zabijano osoby podejrzane o działalność konspiracyjną – a wspomniany komendant był znany ze szczególnego okrucieństwa. Akcja zakończyła się sukcesem, a do 1 sierpnia 1944 roku przeprowadzono także kilkanaście innych podobnych operacji likwidacji szczególnie niebezpiecznych przedstawicieli władz okupacyjnych.

Najważniejszą z nich była przeprowadzona 1 lutego 1944 roku operacja likwidacji dowódcy SS i Policji niemieckiej w dystrykcie warszawskim, Franza Kutschery. Był to odwet za trwające od listopada 1943 roku akcje terrorystyczne wymierzone w mieszkańców Warszawy (publiczne egzekucje, łapanki i transporty do obozów koncentracyjnych), które doprowadziły do śmierci od 2 do 5 tysięcy osób. Operacja ta zasługuje na szczególną uwagę, ze względu na jej skalę i wagę, a także na poziom skomplikowania – należy pamiętać, że jej przygotowanie i wykonanie miało miejsce w warunkach głębokiej konspiracji oddziału, w skrajnie nieprzyjazznych dla podobnych działań warunkach okupacyjnego terroru. Po zidentyfikowaniu odpowiedzialnego za te działania Kutschery, przez kilka tygodni prowadzone były działania polegające na obserwacji i planowaniu akcji wymierzonej w komendanta SS

(poprzedzające zresztą każdą z realizowanych przez oddział operacji). Ostateczny termin akcji został wyznaczony na 1 lutego 1944 roku. Tego dnia w godzinach porannych samochód wiozący Franza Kutscherę z jego miejsca zamieszkania do miejsca urzędowania w tzw. dzielnicy niemieckiej w centrum Warszawy został zablokowany i zatrzymany przez pojazd kierowany przez członka oddziału, a następnie ostrzelany przez wcześniej rozstawioną tam grupę szturmową. W wyniku ostrzału zginął sam Kutschera oraz kilku innych Niemców, a członkowie oddziału, pomimo strat, zdołali w większości przetrwać akcję i wzięli udział w dalszych działaniach.

Batalion Parasol odegrał ważną rolę także w Powstaniu Warszawskim, trwającym przez 63 dni od 1 sierpnia do 2 października 1944 roku. W tym czasie, jako jednostka elitarna i posiadająca przygotowanie do działań bojowych na poziomie wykraczający daleko poza przeciętną, walczył w składzie Zgrupowania "Radosław" na wszystkich najważniejszych dla losów powstania odcinkach: na Woli, w rejonie cmentarzy, ważnych ze względu na dogodne możliwości otrzymywania pomocy w postaci zrzutów zaopatrzenia, realizowanych przez lotnictwo alianckie, na Starym Mieście – które dawało możliwość połączenia się z oddziałami powstańcami walczącymi na Żoliborzu i w Puszczy Kampinoskiej – a więc potencjalnej szansy otrzymania pomocy (ostatecznie nieudanej), a także na położonym na Wisłę Czerniakowie, skąd przez pewien czas napływała (niewystarczająca) pomoc w postaci żołnierzy i zaopatrzenia ze wschodniego brzegu Wisły, zajętego wówczas przez Armię Czerwoną i wchodzące w jej skład oddziały Ludowego Wojska Polskiego. We wszystkich tych miejscach toczyły się zacięte walki, w których batalion stracił ponad połowę stanu osobowego.

Dzisiaj tradycje bojowe batalionu "Parasol", będącego w czasach swojego funkcjonowania formacją charakterem i sposobami działania zbliżoną do współczesnych jednostek sił specjalnych, kontynuuje Zespół Bojowy C Jednostki Wojskowej Komandosów, będącej jedną z pięciu polskich jednostek specjalnych, przeznaczoną do realizacji szerokiego spektrum działań specjalnych, głównie jednak w ramach tzw. taktyki zielonej (w tym m.in. działań rozpoznawczych, dywersyjnych i nieregularnych).

Robert Pietrygała
Uniwersytet Wrocławski

ZABEZPIECZENIE INŻYNIERYJNE DZIAŁAŃ BOJOWYCH WALK 2 KORPUSU POLSKIEGO W LATACH 1943-1945

1. Krótki rys historyczny sformowania 2 Korpusu Polskiego pod dowództwem gen. W. Andersa z ogólnym zarysem szlaku bojowego jednostki w latach 1943-1945.

2. Ordre de Bataille 2 Korpusu Polskiego ze szczegółowym uwzględnieniem wchodzących w jego skład jednostek saperskich:

Grupa Saperów Armii 2 Korpusu (*Army Group Polish Engineers*):

a/ z okresu prowadzenia działań wojennych:

- 10 batalion Saperów
- 10 Kompania Mostowa
- 301 Kompania Saperów Etapowych
- 304 Pluton Sprzętu Mechanicznego
- 306 Składnica Saperska 2 Korpusu
- 10 Pluton Rozbrajania Bomb

b/ z okresu organizacyjnego:

- Dowództwo Grupy Saperów
- 20 batalion Saperów

A także saperów korpuśnych od momentu przebycia szkolenia w bazach na Bliskim Wschodzie do chwili wylądowania na Półwyspie Apenińskim w 1943 roku i wejścia do akcji bojowych. Ponadto tabele ze spisem poległych, mapy szlaków bojowych i działań operacyjnych wojsk saperskich na Półwyspie Apenińskim.

3. Analiza zabezpieczenia inżynieryjnego działań bojowych walk 2 Korpusu Polskiego, począwszy od wylądowania pierwszych oddziałów w grudniu 1943 roku w Tarenzie, a następnie włączeniu ich do działań bojowych na początku 1944 roku w rejonie Anuria, Barletta, Canosa oraz nad rzeką Sangro. Poprzez decydujące starcie w drodze na Rzym, a jak się później okaże kluczowe w całej kampanii włoskiej, której jeden słup stanowiło Monte Cassino, a drugi masyw gór Aurunci, dodatkowo zamknięte dwoma doskonale umocnionymi skośnymi do siebie pasami umocnień: linią Gustawa i linią Hitlera. Kolejny etap to działania nad rzeką Chienti i bitwa o Loreto. Ostatnim etapem walk 2 Korpusu była bitwa o Ankonę, walki w Apeninie Emiliańskim oraz ostatnia stoczona bitwa- bitwa o Bolonię.

4. Krotka charakterystyka wyposażenia i uzbrojenia oddziałów inżynieryjnych.

5. Podsumowanie wkładu wojsk inżynieryjne w działania bojowe 2 Korpusu Polskiego.

mgr Maciej Roman Hubka

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

“ANLAGE MITTE” – “PILIZA STELLUNG”.

IDEA, BUDOWA I WYKORZYSTANIE NIEMIECKICH UMOCNIEŃ Z LAT II WOJNY ŚWIATOWEJ W REJONIE TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO

Mimo znacznego upływu lat od zakończenia obu wojen światowych, ich świadectwa materialne widoczne są do dziś. Cechują się one najróżniejszymi formami, będącymi pozostałościami po ówczesnej myśli technicznej, projektowanymi i tworzonymi z myślą o wykorzystaniu w trakcie prowadzonych walk. Jednym z wielu przykładów relikwów militarnych minionych wojen są fortyfikacje. W niniejszym artykule przedstawione są ich

przykłady, znajdujące się obecnie w Tomaszowie Mazowieckim oraz w jego najbliższych okolicach. Pochodzą one z okresu II Wojny Światowej. Wybudowane w wyniku prac prowadzonych przez Niemców, stanowią do dziś stały element krajobrazu powiatu tomaszowskiego.

Tomaszów Mazowiecki u progu II Wojny Światowej był miastem fabrycznym, ujętym w ramy administracyjne powiatu brzezińskiego w województwie łódzkim. W połowie lat 30. XX w. zrealizowano w mieście znaczną inwestycję o charakterze wojskowym – budowę nowoczesnego kompleksu koszarowego dla II dywizjonu 4. Pułku Artylerii Ciężkiej Wojska Polskiego. W trakcie walk z okresu Kampanii Polskiej 1939 r. pod Tomaszowem Mazowieckim z wojskami niemieckimi walczyła 13. Dywizja Piechoty odwodowej Armii “Prusy”. Jej opór został przełamany w dniu 6 września 1939 r. W wyniku klęski wrześniowej ziemie II Rzeczypospolitej znalazły się pod okupacją niemiecko-radziecką. Tomaszów Mazowiecki w strukturze administracji okupacyjnej stał się siedzibą jednego z powiatów dystryktu radomskiego Generalnego Gubernatorstwa.

Jeszcze w czasie Kampanii Polskiej 1939 r. w okolicach Tomaszowa Mazowieckiego Niemcy ulokowali istotne struktury swego systemu dowodzenia. W pobliskiej Spale – nadpilickiej miejscowości lotniskowej, dawnej rezydencji carskiej, jak również rezydencji prezydenckiej doby II RP – ulokowano siedzibę niemieckiego Naczelnego Dowództwa na Wschodzie (Ober-Ost). Już wówczas Niemcy zwrócili uwagę na dogodne położenie geograficzne okolic Tomaszowa Mazowieckiego. Prowadzone przez nich inwestycje budowlane z lat 1940-1945 na omawianym terenie, w znacznej mierze skupiały się na przygotowaniu stałych centrów dowodzenia wysokiego szczebla. Dodatkowym czynnikiem warunkującym prowadzenie prac budowlanych w regionie była istniejąca tu naturalna baza surowcowa w postaci drewna pozyskiwanego z lasów nadpilickich, surowców kopalnych (żwirów i kruszców budowlanych) oraz dogodnego dostępu do wody (rozlewisko rzeki Pilicy). Kolejnym udogodnieniem było wykorzystywanie lokalnej ludności polskiej w charakterze taniej siły roboczej.

W ramach prac inżynierskich, związanych z zabezpieczeniem dowodzenia wyszczególnić należy niewielki kompleks schronów biernych typu Regelbau 102v w miejscowości Skrzynki (1940 r.), a także znacznie większy zespół schronów i bunkrów o kryptonimie “Anlage Mitte”, wybudowany w latach 1940-1941 w rejonie Jeleń-Konewka. Kompleks ten składał się z dwóch schronów kolejowych dla pociągów sztabowych, wraz z budynkami pomocniczymi (m.in. elektrownie, kotłownie, stacje filtrowentylacyjne, oczyszczalnie wody, itp.). Jego przeznaczeniem było zapewnienie zaplecza dla wojsk niemieckich na wypadek wojny z ZSRR. Ostatecznie zabudowania kompleksu “Anlage Mitte” wykorzystywane były przez Niemców w celach fabryczno-remontowych, nie pełniąc pierwotnie zakładanej roli jednej z siedzib dowództwa, pomimo znacznych nakładów sił i środków przeznaczonych na ich powstanie.

Zgoła innych charakter cechowały umocnienia niemieckie z typowo bojowym przeznaczeniem. Latem 1944 r. niemieckie dowództwo planowało rozbudowę umocnień, mających zagrozić drogę wojskom radzieckim w ich marszu na Berlin. “Linia Pilicy” (“Piliza Stellung”), rozbudowywana od sierpnia 1944 r. do stycznia 1945 r., była elementem umocnień niemieckich na o wiele większą skalę. W wyniku prac nad nią na lewym brzegu rz. Pilicy (Lubocz-Inowłódz-Tomaszów-Sulejów), rozbudowano system umocnień składający się z żelbetonowych bunkrów, umocnień ziemnych oraz pól minowych. Linia ta składała się z szeregu punktów umocnionych, w ramach których wybudowano łącznie ok. 100 schronów biernych i bojowych różnych typów. Zgodnie z założeniem niemieckiego dowództwa, wojska mające bronić się w oparciu o “Linie Pilicy”, miały otrzymać zaopatrzenie pozwalające na trzy miesiące oporu, jednak zostały one pokonane przez nacierające oddziały radzieckie w trakcie walk z 18/19 stycznia 1945 r. Umocnienia te wykonane nierzadko ze znacznymi odstępstwami do norm przyjętych w regulaminach (braki materiałowe), częściowo pozostały nieukończone.

Wszelkie wojskowe prace inżynierskie, prowadzone przez okupantów niemieckich na terenie Polski, częstokroć wykonywane były w znacznym stopniu polskimi rękoma. Przedstawienie idei tych przedsięwzięć, sposobów ich realizacji i wykorzystania w praktyce – rozpatrywane w wymiarze regionalnym – stanowi szkic do ogólnego obrazu techniki wojennej z lat 1939-1945, jak również wpływu wojny na życie codzienne ludności pod okupacją niemiecką.

Веденєєв Д.В., д.і.н., професор
НАКККіМ Міністерства культури України

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНИХ НАСЛІДКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ДОЛЮ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

Під час справедливої оборонної війни народів СРСР та Об'єднаних Націй проти гітлеризму та його спільників український народ був врятований від знищення або поневолення III рейхом, ставши водночас одним із головних творців перемоги. У 1945 р. в цілому завершилося об'єднання етнічних українських земель у складі одного державного утворення. Радянська Україна стала членом Організації Об'єднаних Націй з моменту її створення 24 жовтня 1945 р.

Попри відсутність реальної самостійності України на міжнародній арені її присутність та діяльність у міжнародних організаціях, участь в обстоюванні прав народів на визволення від колоніальної залежності, боротьбі за мир надавали Україні відповідного міжнародного реноме, закладали політико-інформаційні засади для швидкого визнання України іноземними державами після 24 серпня 1991 р. Нігілістичне

ставлення до геополітичних здобутків України радянського періоду (насамперед – досягнення де-факто соборності українських земель) може ускладнити обстоювання того статус-кво, який Україна отримала на основі наріжного для сучасного світоустрою принципу непорушності післявоєнних кордонів.

Разом з тим українська радянська державність не позбулася формального статусу у фактично унітарному СРСР. До Західної України перенесли вже апробовану на решті населення СРСР модель модернізації, неодмінною рисою якої ставало карально-репресивне “супроводження”. По суті, форсованими методами здійснювалася уніфікація життя регіону відповідно до стандартів всього СРСР. Головними рисами такої уніфікації виступали усунення плюралізму громадсько-політичних форм життя (ліквідація багатопартійності, широкого кола некомуністичних громадських організацій тощо), націоналізація промисловості й природних багатств, ліквідація приватновласницького сектора як такого й суцільна колективізація як найбільш масова форма одержавлення продуктивних сил, насадження єдиної офіційної ідеології та пов’язана з цим політика державного атеїзму, директивне втручання держави у сферу освіти та культури.

Водночас у міру стабілізації обстановки все більше і більше мешканців регіону – за власним усвідомленим бажанням, в силу конформізму або примусу – інтегрувалися у нову політичну й соціально-економічну систему, користувалися багатьма її безперечними благами. Неупереджені історики неодноразово відзначали історичну справедливість вилучення земель Західної України зі складу іноземних держав, в тому числі – розцінюючи це як ліквідацію наслідків агресії Польщі та інших країн за умов розпаду і переподілу земель Російської та Австро-Угорської імперій.

Дії радянської влади в Західноукраїнському регіоні доцільно розглядати і через призму формування нових доктринальних основ зовнішньої політики СРСР. Доктрина геополітичної експансії “до дідичних кордонів” у вищих керівників СРСР оформилася ще до того, як СРСР перетворився у велику державу після перемоги над нацизмом. Історичним рубежем остаточного утвердження доктрини геополітичної експансії можна умовно розглядати 1943 р., коли Тегеранська конференція за участю керівників провідних держав антигітлерівської коаліції почала розгляд проблеми післявоєнних кордонів та розмежування сфер впливу в Європі після перемоги над нацизмом.

Ялтинська й Потсдамська конференції закріпили прагматичний великодержавний курс “збирання земель”, що входили до складу “імперії Рюриковичей” та Російської імперії, створення геополітичного щита або ланцюгу з так званих “країн народної демократії” на Сході Європи та Балканах, закріплення радянського впливу на ці країни, в

тому числі – методами військової присутності й таємної дипломатії. Марксистсько-ленінська ідеологія та риторика в даному випадку виступала лише флером для зовнішньої політики, притаманної великій державі, яка демонструє готовність утверджувати свої територіальні претензії або забезпечувати власні інтереси, не рахуючись із локальними інтересами місцевої людності (як це і сталося в Західній Україні).

Прискорене поглинення Західної України радянською державою й системою неможливе без жорсткого придушення руху опору під політичним проводом самостійницькі орієнтованої ОУН, з геополітичного погляду диктувалося міркуваннями закріплення СРСР своїх здобутків як держави-переможниці, утримання стратегічно важливого регіону. Регіон цей мав безпосередній вихід до території нових прокремлівських східноєвропейських країн, був наближений до Балкан і розглядався на Заході як один із плацдармів у можливій війні з СРСР, а також мав значні нафтогазові ресурси.

Нарешті, початок “холодної війни” з ядерними шантажем проти СРСР, котрий поки що не мав атомної зброї, актуалізував для Й.Сталіна завдання усунення вогнища збройного опору в Західній Україні як потенційної п’ятої колони зовнішніх противників на випадок глобальної війни з Заходом. Неупереджені західні аналітики, включаючи Д. Кеннана, зазначають, що за тих умов об’єктивно знесилений війною СРСР виступав стороною, яка ставала в оборону і не мала реальних можливостей для дальшої геополітичної експансії. Наведені обставини часів ескалації “холодної війни” та формування двох потужних воєнно-політичних блоків робили неминучими термінові збройні санкції радянської сторони з придушення антирадянського руху опору в Західній Україні.

Землі Західної України у 1939–1950-х рр. стали ареною запеклого протиборства між радянським режимом й озброєним підпіллям під політичним керівництвом ОУН (Б). Події в Західній Україні являли собою складне переплетення національно-визвольних змагань із громадянською війною, причому глибинними причинами цієї “неоголошеної війни” було небажання правлячих кіл СРСР давати реальний суверенітет суб’єктам федерації.

Безсумнівно, це був і конфлікт на грані цивілізаційних анклавів, що формувалися століттями, і конфлікт між традиційним укладом господарювання, духовно-культурного життя та новою моделлю розвитку, яка виникла після перемоги радянської влади та енергійно насаджувалася на нових приєднаних територіях. Протистояння в Західній Україні у післявоєнний період доцільно розглядати в контексті боротьби між двома глобальними цивілізаційними векторами – капіталістичним та комуністичним світом, кожен з яких мав свої вади й докорінні переваги і намагався виграти змагання на арені історії.

Особливого драматизму додавало і те, що збройний конфлікт в Західній Україні потрапив в орбіту катаклізмів світової історії ХХ ст., які безпосередньо охопили територію України або мали до неї безпосереднє відношення як до суб'єкта радянської федерації: Другої світової війни 1939–1945 рр. та “холодної війни” 1945–1991 рр.

Пилявець Р.І., к.і.н., доцент
Сидоров С.В., д.і.н., професор
НУОУ ім. Івана Черняховського

ПІДЗЕМНИЙ ПРОСТІР ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Природне середовище складається з кількох фізичних сфер: космічної, повітряної, наземної, надводної, підводної та підземної. Остання за низкою критеріїв є найбільш складною та специфічною. Водночас історичний досвід показав, що підземний простір незважаючи на його виражену специфіку й обмеженість, був є та залишатиметься важливою складовою “поля бою”.

Підземним простором визнається частина надр, які використовуються в якості середовища для перебування людей, розміщення об'єктів виробничої, наукової чи іншої діяльності, а також в якості середовища для протікання процесів життєзабезпечення. Характерними ознаками підземного середовища є його замкненість, можливість виходу з нього лише на поверхню землі (або на поверхню дна водних об'єктів і акваторій), суттєва відмінність дії різних фізичних факторів під землею від їх дії в інших природних середовищах.

Підземні пустоти мають природне або штучне походження. Так, внаслідок впливу різних природних явищ у земній корі утворюються розколини, глибокі щілини, печери, гроти тощо. До штучних об'єктів належать підземні порожнини та споруди, створені людьми. Це об'єкти видобувної промисловості та результати такої діяльності у надрах (шахти, копальні, рудники, катакомби, штольні), комунікаційні лінії, підземні споруди міст, об'єкти та системи життєзабезпечення (підземні лінії метрополітену, транспортні тунелі, підземні сховища, підземні комплекси різного призначення, тепломережі, комунікаційні лінії, каналізаційні галереї, дренажні труби, підземні гідротехнічні системи, водопроводи та системи зрошення), промислові та військові об'єкти (заводи, аеродроми, сховища техніки, арсенали озброєння, бункери), а також інші захисні підземні оборонні споруди різного призначення, які будуються спеціально для ведення бойових дій.

Упродовж століть існує термін “підземна війна” як узагальнена назва для воєнних (бойових) дій, що ведуться в тунелях та інших підземних порожнинах. Такі дії пов’язані з будівництвом підземних об’єктів для оборони чи нападу та використанням наявних підземель природного та штучного походження для воєнних цілей. Підземні споруди та природні пустоти використовувалися для вирішення різних завдань: для підвищення живучості своїх сил і засобів в якості укриттів і сховищ тимчасового та тривалого перебування військ, зберігання боєприпасів і матеріальних засобів; для наступальних, диверсійних та інших дій – прихованого переміщення особового складу, зближення з противником і раптового виходу на його фланги та тиллові райони, для виходу з оточення, руйнування інженерних споруд, фортець, опорних пунктів на поверхні та знищення особового складу, введення противника в оману, а також для контрзаходів діям противника під землею.

У бойових умовах використання підземних порожнин, об’єктів і комунікацій та дії в них пов’язані з низкою труднощів технологічного, фізичного, фізіологічного та морально-психологічного характеру.

Підземний простір у воєнних цілях почали використовувати зі стародавніх часів. Так, укриттями від ворога слугували печери, печерні міста і печерні фортеці. З іншого боку, при штурмі ворожих міст і укріплень часто використовувалися підкопи та підпал галерей для руйнування стін міст-фортець.

У середні віки особливо поширилося будівництво фортець і підземних споруд, які використовувалися у якості укриттів, ходів сполучень, складів та арсеналів. У відповідь на це, разом зі штурмом та облогою фортець як основними прийомами боротьби з ними, удосконалювалася тактика проникнення у ці споруди шляхом улаштування таємних підземних ходів і галерей, закладення вибухівки для руйнування стін фортець та здійснення проломів.

У новий час удосконалення вогнепальної та артилерійської зброї та використання вибухових речовин розширило арсенал прийомів і способів дій під землею. Зародилася підземна збройна боротьба як двосторонній процес, сформувалися певні способи протидії сторін у ній. Про це свідчить, зокрема, досвід Кримської війни (1853–1856 рр.), який надав чисельні приклади використання підземного простору для збройної боротьби у приміських і міських умовах шляхом створення довгих підкопів і встановлення мін у підземних галереях з метою знищення складів та арсеналів противника.

У період Першої світової війни в умовах домінування позиційної оборони підземна боротьба набула нової якості. Одним із шляхів вирішення проблеми зближення з противником у таких умовах, досягнення раптовості наступу, збереження сил та засобів під шквальними вогнем

противника стало влаштування підземних сап та інженерних плацдармів. Широкого розповсюдження отримало влаштування довгих, рознесених на великі відстані один від одного та пророблених на глибинах від 10 до 50 метрів галерей під опорні пункти противника для закладення камуфлетів і одночасного підриву зарядів великої потужності. Але результати такої форми дій не завжди досягали поставленої мети та часто не відповідали докладним зусиллям і витраченим матеріальним засобам.

Неадекватна оцінка й абсолютизація набутого у війні досвіду позиційної оборони спонукали окремі країни до спорудження на небезпечних прикордонних напрямках великих оборонних комплексів, де ключову роль відігравали підземні споруди і комунікації різного призначення (“Лінія Мажино” у Франції, “лінія Манергейма” у Фінляндії), мережі укріплених районів (СРСР), на які було витрачено великі кошти. Проте досвід Другої світової війни, де дії сторін мали переважно активний і маневрений характер з рішучими цілями, виявив хибність означеної стратегії – такі оборонні об’єкти не відіграли тієї ролі, на яку розраховувало військово-політичне керівництво цих країн.

Разом з тим у ході Другої світової війни широко використовувався підземний простір міст і фортець, а також підземні укріплення та комунікації. Метою таких дій було: надійне і безпечне управління військами (підземні захищені командні пункти, секретні бункери), оборона і прикриття вогнем морського узбережжя (німецькі підземні укріплення на норманському узбережжі, японські – на острові Окінава, 30-а та 35-а радянські артилерійські батареї Севастополя), раптові удари по позиціях противника при обороні міст (Сталінград – радянськими військами, Берлін – німецькими), переховування та переміщення особового складу, зберігання матеріальних засобів (Брестська фортеця, Одеські, Керченські та Інкерманські катакомби, мінування підземних комунікацій та здійснення підривів і диверсій у містах (Краків, Варшава, Кенігсберг, Берлін), приховування та забезпечення безпеки місць базування підводних човнів, літаків, ракет та інших цілей, об’єктів виробництва воєнного призначення, зокрема виробництв зброї масового ураження (підземні заводи) тощо.

У повоєнний час практика використання підземного простору у воєнних цілях збагатилася новими формами. Це, передусім, бойове випробування боезарядів великої потужності, підземні ядерні вибухи. Іншими напрямками використання підземного простору стали створення мережі шахтних комплексів для міжконтинентальних балістичних ракет і підземних баз для зберігання зброї масового ураження та ядерних могильників. Для надійного управління військами та зброєю будувалися мережі заглиблених командних пунктів. З метою захисту населення від ракетних і бомбових ударів противника та зброї масового ураження було побудовано й обладнано десятки тисяч бомбосховищ і сховищ від ядерної зброї (протиатомних бункерів) тощо.

Досвід локальних війн та збройних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. надав приклади використання підземного простору передусім як елемента надійного захисту та прихованого переміщення особового складу, а також в якості баз зберігання озброєння, боєприпасів, їжі та води. Особливо слід відзначити широкий розмах тунельної оборони під час війни в Кореї, де підземні укріплення окремих підрозділів поступово були з'єднані в єдину систему – на 1 км фронту припадало 2 км підземних тунелів. Під час війни у В'єтнамі широко використовувалися підземні мережі нір, ходів сполучень і замаскованих підземних баз, що забезпечували партизанів усім необхідним упродовж тривалого часу. Для боротьби з партизанами у підземеллях американці застосовували спеціально створені підрозділи “тунельних шурів”. Досвід використання підземного простору у війнах 80-х років ХХ – початку ХХІ ст. в Афганістані пов'язаний передусім із діями у печерах (зокрема, у системі печер та ходів Тора-Бора) та кязирах (підземних водопроводах і системах зрошування). У ході війн афганці використовували їх для втечі від переслідування та раптової появи в тилу противника. Для зачистки кязирів радянські війська використовували вибухівку та бензин. У наш час тактику підземної війни використовують бойовики ХАМАС у секторі Газа та збройні формування невизнаної Ісламської держави.

В сучасних умовах найбільшу суспільну небезпеку становить міжнародний тероризм і неконтрольовані дії незаконних збройних формувань, які широко використовують диверсії, зокрема і в підземному просторі. Зважаючи на це і враховуючи, що подальша урбанізація має тенденцію широкого освоєння підземного середовища та перенесення під землю об'єктів життєзабезпечення, особливої ваги набуває проблема їх безпеки. Слід мати на увазі, що підземний простір досить складний, з одного боку – захищений, а з іншого – вразливий і небезпечний, тому підземні міські комунікації являють собою потенційно привабливі об'єкти для терористично-диверсійної діяльності. Це вимагає не лише вирішувати питання контролю та постійної охорони, попередження проникнення противника на ці об'єкти, а й підготовки військ, насамперед особового складу спецпідрозділів, у якості елемента бойової підготовки для дій в умовах міста.

Таким чином, історичний досвід і сучасні реалії показують, що значення підземного простору як середовища збройної боротьби не втрачається. Навпаки, у наш час виявилась тенденція його збільшення, і, зважаючи на низку вище означених об'єктивних чинників, в перспективі воно зростатиме. Це робить актуальним висновок про те, що всебічному вивченню, освоєнню, використанню та захисту підземного простору, а також формуванню умінь і навичок ведення бойових дій у ньому слід приділити підвищену увагу.

Феденко О.В., к.політ.н., доцент
Панасюк В.В., к.політ.н.
НАСВ

ХАРАКТЕРНІ РИСИ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

Війна – складне суспільне явище, що є продовженням політичної боротьби держав, націй, класів засобами збройного насильства.

Основний зміст війни складає організована збройна боротьба. Разом з тим в ній широко застосовуються й інші форми боротьби (політичні, економічні, ідеологічні), які в умовах війни набувають найбільш різкого характеру і специфічні особливості (розрив дипломатичних відносин, блокада, диверсії, особливі прийоми розвалу армії і тилу противника тощо).

Створення принципово нових видів зброї в минулому столітті зумовило корінну зміну колишніх уявлень про війну і модифікацію форм, способів і методів ведення військових дій.

Так, наприклад, під час війни в Кореї (1950–1953) було застосовано 9 раніше невідомих видів зброї. У В'єтнамі (1964–1975) – 25 видів, у зоні Перської затоки в 1991 році – понад 100.

Корінним переломом стала “Буря в пустелі” – операція, в ході якої класична війна перетворилася на високотехнологічну.

Воєнні дії наступного покоління ймовірно будуть надзвичайно розосередженими і здебільшого невизначеними; межа поділу між миром і війною буде розмита аж до повного зникнення.

Війна буде нелінійною в такому ступені, що, цілком можливо, в ній будуть відсутні ідентифікації стосовно поля бою та лінії фронту.

Відмінності між “цивільним” і “військовим”, ймовірно, зникнуть.

Дії будуть одночасно спрямовані на всю “глибину” сторін, що беруть участь в цих діях, включаючи все їх суспільство, що розуміється не тільки в його фізичному, але і в культурному аспекті.

Війна сьогодні розв'язуються не для захоплення національних багатств і ресурсів, поневолення народу або окупації чужих земель. Метою агресії стає повне підпорядкування противника своїй волі.

Про це говорив ще класик військової думки Карл Клаузевіц: “Війна – це акт насильства, що має на меті змусити супротивника виконати нашу волю”.

Якщо можливо нав'язати свою волю супротивникові, змусити його “добровільно” і слухняно слідувати вашим інтересам, то і цілі війни можуть бути досягнуті без єдиного пострілу.

Кардинальні зміни, які відбуваються в світі, виникнення складних, а деколи і важкопрогнозованих ситуацій зажадало від керівництва провідних зарубіжних країн світу перегляду національних воєнних доктрин, стратегічних концепцій і пов'язаних з ними поглядів на військове будівництво і застосування збройних сил.

Сучасні війни і збройні конфлікти відрізняються:
хаотичністю;
залученням широкого спектра учасників;
дією регулярних і іррегулярних формувань, що застосовують нестандартні форми і способи ведення збройної боротьби;
зростанням ролі і значення невоєнних засобів в арсеналі війни (диверсій і провокацій, інформаційних операцій, операцій в кіберпросторі, фінансово-економічних інструментів, операцій когнітивної дії тощо);
надзвичайною жорстокістю і масовими злочинами проти людяності.

Не випадково в цьому контексті політологи і військові експерти говорять про такі феномени, як війна керованого хаосу або гібридна війна.

Останнім часом вся світова спільнота спостерігає за подіями, що відбуваються в Україні. При цьому визначено, що проти України здійснюється агресія шляхом розв'язання війни принципово нового типу. Тобто противник здійснює свою агресію не тільки у військовому відношенні, а й у інших сферах – інформаційній, економічній, фінансово-торговельній.

Дійсно, сучасна війна починається непомітно і набуває таких різноманітних форм, що часто буває важко усвідомити сам факт її початку.

В сучасну епоху ми все частіше є свідками асиметричних конфліктів, коли збройним силам країни протистоять партизани, повстанці, бойовики, а то і зовсім якісь озброєні кримінальні банди.

Бойова практика останніх конфліктів фактично стерла відмінності між діями диверсійних груп регулярної армії і партизанських підрозділів. Якщо говорити про ефективність цього виду збройної боротьби, то корисно оцінити досвід на південному сході України.

Історія останніх десятиліть свідчить про небезпечну тенденцію: внутрідержавний конфлікт, що вибухнув в країні, стає своєрідним “полем тяжіння” для зовнішніх ворожих сил.

Це може бути неявне зовнішнє вторгнення, в якому беруть участь загони бойовиків зарубіжних екстремістських організацій, антиурядові емігрантські структури, іноземні найманці і формування приватних військових компаній, сили спеціальних операцій і розвідки різних країн, кримінальні банди – патологічні вбивці і насильники.

В результаті стає важко зрозуміти, хто і за що бореться, де правда і де брехня. І країна поступово скачується в стан повного хаосу, внутрішньополітичної плутанини і економічного колапсу.

Характерною особливістю війн нового типу стає те, що політичні еліти і населення держави не відразу усвідомлюють, що відбувається. Невпевнені спроби політичного керівництва стабілізувати обстановку в країні найчастіше виявляються невдалими.

Фізичними лініями фронту стають, за класифікацією Семюела Хантінгтона, лінії розлому між цивілізаціями, кордони між державами, прикордонні зони між районами мешкання різних етносів і племен, проміжні зони між містами і селами, між районами усередині самих міст.

Кількість жертв у війнах нового типу не йде в порівняння з винищуванням мільйонів людей в світових війнах ХХ століття, проте слід особливо підкреслити: сьогодні насильство у війнах направлене головним чином проти цивільного населення.

Кримінально-насильницька реальність сучасних війн стала важливою характерною рисою військових конфліктів нового типу.

Специфікою війн сучасної епохи є і те, що вони не завжди є крайньою формою вирішення протиріч між протиборчими сторонами.

Досвід показує, що напередодні війни між сторонами може і не бути ворожості, але якесь третє сили ззовні або зсередини штучно формують і роздувають суперечності, а потім провокують сторони на військовий конфлікт в своїх інтересах. Провокації можуть бути різноманітні, але, як показує досвід, найефективнішим способом є використання снайперів.

Так хто ж ці третє сили, а фактично – “замовники” війни? Це можуть бути окремі країни або блоки держав, впливові міжнародні актори, транснаціональні компанії, певні політичні сили усередині держав, міжнародні кримінальні і екстремістські організації – все ті, кому війна “цікава”.

Досвід війни в Україні, Сирії показує, що тоді в бій кидаються банди і найманці, як правило, з числа одноплеменників або єдиновірців. У конфлікт вступають сили спецоперацій країни-“замовника”, а при необхідності і регулярні війська, введення яких в “роздерту” війною країну обставляється формальним закликком “врятувати націю від геноциду”.

Постконфліктне врегулювання таких конфліктів, якщо на те не буде схвалення “замовників”, можливо тільки у форматі тимчасового вирішення проблем. Поки не буде відповідного сигналу від дійсного “замовника”, конфлікт тлітиме і кровоточитиме далі.

Отже, парадокс сучасних війн полягає в тому, що в них не завжди застосовуються збройні сили. Ці війни або псевдовійни можуть починатися з провокацій, які вводять країну в стан колапсу і повної плутанини.

Наміри можуть бути змінними, а потенціал залишається постійним, і він може бути реалізований безконтактним способом проти будь-якої держави світу.

Очевидна необхідність радикального перегляду планів захисту країни, стратегічних об'єктів і виділених територіальних зон, де застосування диверсійних підрозділів на основних напрямках дій противника можна передбачити з високою вірогідністю.

Слід пам'ятати слова фельдмаршала Бернарда Монтгомері: “Кінець кінцем, надзвичайно важливо пам'ятати, що справжня сила країни – не в її збройних силах, не в її золотих і доларових резервах. Вона в національному характері, в її народі”.

Дєдик О.В.

Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти та науки**ТУРИНКА І ЯРОСЛАВИЧІ – ДВА РІЗНІ РЕЗУЛЬТАТИ ОДНІЄЇ ТАКТИКИ**

На початку 1828 року загострення протиріч між Австрійською та Російською імперіями спонукало стратегів обох держав уперше опрацювати плани можливої війни між ними. Вже тоді відомий австрійський полководець фельдмаршал Й. Радецький вказував на загрозу вторгнення козаків, які можуть перешкодити збору резервів і завдати чималих збитків інфраструктурі прикордонних областей. З часом ступінь цієї загрози лише збільшувався.

В останній чверті XIX століття російський генеральний штаб розраховував уповільнити мобілізацію та розгортання австро-угорської армії шляхом рейдів кінноти вглиб території двоєдиної монархії. Опрацьовуючи досвід громадянської війни у США 1861–1865 років, яка, власне, впровадила у лексикон військових термін “рейд”, тогочасні аналітики не сумнівалися, що на початку війни такі дії не забаряться позначитися на мобілізації та зосередженні супротивника.

Для протидії цій загрозі чисельність австро-угорської кавалерії, дислокованої в мирний час у королівстві Галіції та Лодомерії, постійно зростала. 1873 р. в королівстві перебували 14% імперської кінноти, 1888 р. – 25%, 1894 р. – 31%, а 1900 р. – 40%. Однак чисельність російської кавалерії перевищувала кількість вершників, яких могли виставити Австро-Угорщина, Німеччина й Італія разом узяті.

Відню слід було шукати асиметричну відповідь. Її частиною стало будівництво оборонних споруд на найважливіших комунікаціях. Такий підхід дещо зменшував гостроту проблеми, але не вирішував її. Слід було компенсувати чисельну слабкість австрійської кавалерії за рахунок підтримки піхотою й артилерією. Проблема полягала лише у тому, щоб останні могли надати цю допомогу своєчасно.

Ця заснована на взаємодії родів військ ідея лягла в основу тактики боротьби австро-угорської армії з рейдами російської кавалерії на початку Першої світової війни. 13 серпня 1914 року російська Зведена козача дивізія під командуванням генерал-майора Сергія Ванновського вирушила з Грубешова в рейд на австрійську територію. 17 серпня козаки вдерлися до Рави-Руської, після чого вирушили в напрямку Кам'янки-Струмилової (сучасне м. Кам'янка-Бузька), знищуючи залізничне сполучення, лінії зв'язку, склади тощо. Рейд загрожував планованому розгортанню частин 3-ї австро-угорської армії, а звістки про нього швидко дісталися Перемишля, де розташувалося верховне командування.

Для боротьби з козаками командир 3-ї армії генерал кавалерії Рудольф Брудерман призначив 2-у кавалерійську дивізію, яка оперувала в районі Сокаля, зміцнена посадженою на вози піхотою 30-го батальйону польових стрільців (фельдгерів), а також невеликий окремих загін (дві

роти піхоти, один ескадрон кавалерії та взвод артилерії), дислокований у Жовкві. 21 серпня головні сили дивізії генерала Ванновського атакували Кам'янку-Струмилову, висадили у повітря залізничний міст через Західний Буг, однак марно намагалися подолати опір місцевого гарнізону.

У цей час зміцнений взводом артилерії 30-й батальйон польових стрільців возами дістався до Туринки, куди з Жовкви підійшов також окремий загін. Разом вони перехопили найімовірніший шлях відступу супротивника. Водночас головні сили 2-ї кавалерійської дивізії наближались до Кам'янки-Струмилової з північного заходу.

Довідавшись про підхід австрійської кавалерії, козаки пополудні 21 серпня перервали штурм і вирушили до Туринки. Тут їх очікувала засідка, прориваючись через яку Зведена дивізія зазнала чималих втрат. Зокрема, пораним потрапив у полон і незабаром помер у львівському шпиталі її командир генерал Ванновський.

Успіх австрійської сторони значною мірою пояснюється єдиним командуванням з боку штабу 3-ї армії та надійним зв'язком, який дозволив оперативно одержувати інформацію й координувати дії залучених до операції підрозділів. За відсутності обох цих складових результатом тієї ж тактики стала поразка під Ярославичами.

20 серпня 1914 р. в районі Залізці – Зборів на стику австрійських 3-ї армії та операційної групи генерала піхоти Германа Кевеша просувалися вперед 9-а і 10-а кавалерійські дивізії 3-ї російської армії. Австрійське командування вирішило знищити супротивника концентричним ударом. З цією метою 4-а дивізія кавалерії зі складу 3-ї армії повинна була завдати удару з боку Підкаменя. Операційна група Кевеша планувала атакувати ворога силами 11-ї дивізії піхоти з боку Бережан і 8-ї дивізії кавалерії з боку Тернополя. Удосвіта 21 серпня всі три з'єднання розпочали операцію.

Вранці 4-а дивізія кавалерії генерал-майора Едмунда Заремби, не очікуючи підходу інших з'єднань, передчасно вступила під Ярославичами у бій з 10-ю кавалерійською дивізією генерал-лейтенанта Федора Келлера. “Останній кавалерійський бій у світовій історії”, як його згодом охрестили, завершився поразкою австрійського з'єднання. Коли пополудні надійшла 11-а дивізія піхоти, переможці без жодних труднощів ухилилися від бою. 8-а дивізія кавалерії з'явилася щойно надвечір, коли операція вже була безнадійно провалена.

Такий результат у першу чергу обумовлений відсутністю єдиного командування. Ні штаб 3-ї армії, ні штаб генерала Кевеша не взяли на себе завдання координувати дії трьох наступаючих з різних напрямків з'єднань. Не отримав таких повноважень й жоден з командирів залучених до операції дивізій. Нарешті, брак засобів зв'язку не дозволив їм безпосередньо порозумітися між собою.

Аналіз боїв під Туринкою й Ярославичами свідчить, що вірно обрана тактика сама по собі не є запорукою успіху на полі бою. Необхідні ще доцільна організація командування та надійний зв'язок, які дозволять втілити задум у перемогу.

Яким'як С.В., к.військ.н., доцент
НУОУ ім. І. Черняховського

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Важливе значення для розвитку сучасного українського військово-морського мистецтва, ефективного будівництва Військово-Морських Сил Збройних Сил України, їх застосування в Антитерористичній операції і під час відсічі агресії має, безперечно, дослідження досвіду застосування військових флотів та розвитку військово-морської стратегії у ХХ – на початку ХХІ ст.

По закінченні Першої світової війни, в ході якої флоти провідних світових держав відіграли важливу роль у досягненні стратегічних цілей, наступив етап інтенсивного розвитку військово-морської стратегії. У більшості провідних морських держав світу з'являються військово-історичні та військово-теоретичні праці, в яких на підставі аналізу досвіду застосування флотів у Першій світовій війні розробляються основні положення нової військово-морської стратегії для використання у майбутніх війнах. Так, англійський військово-морський теоретик Д. Кресуелл у праці “Війна на морі” (1935 р.), на підставі аналізу виконаних флотами завдань у Першій світовій війні зробив висновки щодо доцільності концепцій морської сили відомих теоретиків Махена та Коломба. Його співвітчизник Б. Екуорт у праці “Флот сьогоднішнього і завтрашнього дня” (1931 р.) зробив висновки щодо стратегічних завдань флоту у війні на морі та ролі родів сил у їх виконанні, зокрема щодо зниження ролі лінкорів і зростання значення авіаносців для досягнення перемоги на морі. Офіцер флоту Еріх Рьодер (1876–1960 рр.), майбутній головнокомандувач ВМС Німеччини (1935-1943 рр.), у двох виконаних ним томах тритомної праці “Крейсерська війна в іноземних водах” (1922–1923 рр.) зробив висновки щодо доцільності використання концепції ведення крейсерської війни на морі, яку він успішно реалізував у Другій світовій війні. Німецький офіцер, доктор філософії капітан 1 рангу (згодом контр-адмірал) Отто Гроос у праці “Вчення про морську війну у світлі досвіду світової війни” (1928 р.) виклав концепцію “володіння морем”, яка передбачала нерозривність сухопутної і морської стратегій. Французький адмірал Р. Кастекс у низці статей та праці “Стратегічні теорії” (1929–1935 рр.) наголошував на важливості завоювання флотами панування на морі для досягнення загальної стратегічної мети у війні. Італійський військово-морський теоретик віце-адмірал О. Джамберарді у праці “Мистецтво ведення війни на морі” (1937 р.) відстоював точку зору, за якої перемога у війні вирішальною мірою залежить від досягнення панування на морі. Проте, його співвітчизник, професор Військово-морської академії капітан 2 рангу Дж. Фіорованцо (згодом адмірал, начальник історичного

відділу італійського флоту) у своїх працях, зокрема у праці “Інтегральна війна і війна на морі” (1930–1931 рр.) розглядав збройну боротьбу на морі без відриву від дій на суші та наголошував на необхідності забезпечення збалансованості у розвитку флоту. У радянському флоті теорію військово-морської стратегії розвивали генерал-майор по адміралтейству М.Л. Кладо (1862–1919 рр.), капітан 1 рангу Б.Б. Жерве (1874–1934 рр.), капітан 2 рангу (згодом у 1940 р. контр-адмірал) В.О. Беллі (1887–1981 рр.). Напередодні Другої світової війни радянською теорією передбачалось, що головними завданнями флоту мають бути прикриття стратегічних флангів Сухопутних військ від ударів противника і сприяння військам в операціях на приморських напрямках. Таким чином, аналіз розвитку військово-морської стратегії напередодні Другої світової війни засвідчує, що двома основними концепціями були “панування на морі” та “сприяння діям на суші”. Ці погляди обумовили особливості у методах ведення війни на морі та у будівництві флотів різних держав.

У ході Другої світової війни продовжився розвиток військово-морської стратегії, проте уже у відповідності до отриманого досвіду та розвитку нового озброєння. Зважаючи на склад, стан та можливості своїх флотів, кожна з держав та коаліцій реалізували власні військово-морські стратегії. Так, головною метою застосування ВМС Німеччини було зниження економічної могутності противників діями на морі (послідовно – Великобританії, США, СРСР) та сковування дій переважаючих флотів противника. Метою ВМС Великобританії був захист життєво важливих морських економічних перевезень (в Атлантичному, Індійському та Північному льодовитому океанах), сприяння діям з оборони метрополії з морського напрямку. Метою ВМС Японії в початковий період війни було завоювання панування на Тихому океані та захоплення з моря островів та територій. Метою ВМС США у ході війни став захист морських перевезень (на Атлантиці), звільнення захоплених Японією островів та сприяння діям Сухопутних угруповань з проведенням морських десантних операцій (Нормандська операція). Флоти ВМФ СРСР мали головною метою сприяння діям сухопутних угруповань, захист морських комунікацій, евакуацію військ та матеріальних засобів морем та порушення морських перевезень противника. На річках та закритих морях діяли військові флотилії з метою сприяння діям сухопутних угруповань.

Як висновок, слід зазначити наступне. Аналіз застосування флотів у Другій світовій війні засвідчив, що у держав, що мають різні військово-географічні умови, повинні бути відповідні військово-морські стратегії, які враховують ці чинники, а також вони повинні бути повністю узгоджені й інтегровані у воєнну стратегію та спрямовані на досягнення воєнно-політичних та воєнно-економічних цілей держави у війні. Розвиток військово-морської стратегії напередодні та у ході Другої світової війни сприяв більш ефективному використанню власних ресурсів держав для досягнення визначених цілей у війні.

Andrzej Olejko
Uniwersytet Rzeszowski

**BALKAŃSKI PRZEŁOM WIELKIEJ WOJNY. DZIAŁANIA
LOTNICTWA C. K. AUSTRO-WĘGIER I KRÓLESTWA SERBII W
KAMPANII BALKAŃSKIEJ 1915 R. WŚWIEŹLE ARCHIWALIÓW
WIEDEŃSKIEGO STAATSARCHIV-KRIEGSARCHIV, RELACJI I
WSPOMNIEN**

Przełamanie gorlickie z 1915 r. uznane zostało za przełomowe w działaniach wojennych Wielkiej Wojny na Froncie Wschodnim. Czy jednak było to wydarzenie jedyne w swoim rodzaju? Wskutek przełamania gorlickiego najdłuższy front pierwszego konfliktu XX wieku został rozłamany, a wskutek operacji tarnowsko-gorlickiej armia carska zmuszona została do gwałtownego odwrotu na wschód. Wskutek tego wydarzenia w historiografii Wielkiej Wojny pojawił się zwrot o przełomowym znaczeniu ww zdarzeń w 1915 r.

W przypadku Frontu Wschodniego nie da się tej opinii zaprzeczyć lecz w znaczeniu rozważań na temat Wielkiej Wojny było to jedyne tego rodzaju wydarzenie. Cóż wiemy na temat wydarzeń na Froncie Bałkańskim w 1915?

Działania wojenne na Frontach Wschodnim (Nord-Ostfront) i Serbskim (Süd-Ostfront) w 1914 r. są stale w cieniu wydarzeń znad Marny czy z Flandrii na Froncie Zachodnim, gdzie ważyły się losy Paryża oraz dostępu do Kanału La Manche w tej samej kampanii, a niebawem nadszedł czas maszynek do mielenia mięsa. Jednak w odniesieniu do historii techniki wojennej, jakimi były zdobycze technologii przełomu XIX/XX wieku, takie jak telefon i radio często zawodziły i walczące strony odwoływały się do sprawdzonych w XIX w starych i sprawdzonych środków takich jak trąbki i flagi sygnałowe, które uzupełniał animusz bojowy, w początkowym okresie Wielkiej Wojny jednostki piechoty wszystkich armii atakowały tradycyjnie wrogie pozycje, w zwartych szeregach idąc wprost na działa i stanowiska broni maszynowej przeciwnika i ponosząc przerażające straty. Jednak równie szybko jak czas frontowej rzezi nadszedł czas ww i innych wynalazków "czasu wojny", które zdominowały wszystkie trzy "wymiaru wojny" – ląd, wodę i powietrze. W dniach 26-30 VIII 1914 r. niemieckiemu Naczelnemu Dowództwu (OHL) udało się zatrzymać wojska rosyjskie w walnej dla Frontu Wschodniego bitwie pod Tannenbergiem. Wtedy to rozpoznanie lotnicze odegrało tak wyjątkową rolę, że po tej bitwie słowa dowódcy 8. Armii gen. Paula von Hindenburga Bez lotnika nie byłoby Tannenbergu były najlepszą oceną załóg niemieckiego lotnictwa (niem. Die Fliegertruppen des deutschen Kaiserreiches, po 1916 r. Deutsche Luftstreitkräfte).

Dla francuskiego dowództwa kluczem do przełomowego zwycięstwa na Froncie Zachodnim, bitwy nad Marną w dniach 5-9 IX 1914 r., były meldunki

lotników lotnictwa francuskiego (fr. Aviation Militaire), o rozpoznaniu sił niemieckich i sama bitwa pokazała, że rozpoznanie lotnicze było nieocenioną pomocą w planowaniu francuskiego kontruderzenia. O wydarzeniach tych powszechnie wiadomo, zapominając, że po raz pierwszy rozpoznanie lotnicze wpłynęło na sukces armii lądowej na Bałkanach!

W decydującej dla losów Frontu Serbskiego bitwie pod górą Cer stoczonej w dniach 15-29 VIII 1914 r., która zakończyła się przegraną armii austro-węgierskiej i była zarazem pierwszym poważnym sukcesem wojsk Ententy nad armiami Państw Centralnych w Wielkiej Wojnie to właśnie meldunki lotnicze zadecydowały o serbskim sukcesie. Dominuje nadal punkt widzenia o wyjątkowym wkładzie lotnictwa w wydarzenia na Froncie Zachodnim, z potraktowaniem „po macoszemu” wkładu lotnictwa w bitwy Wielkiej Wojny na Frontach Wschodnim i Serbskim.

Wielka Wojna była okresem po którym do dziś przetrwał, głównie wśród mieszkańców Europy Zachodniej mit użycia gazów bojowych spod Ypres, a przecież użyto ich także na Froncie Wschodnim. Podobnie ma się sprawa z mitem tzw. „Grubej Berty” czyli niemieckiego moździerza kal. 42 cm, który swoimi pociskami kruszył tam europejskie twierdze (mogła ona pociskami o wadze 920 kg ostrzeliwać cele odległe o 14 km). Jednak mało kto wie, że inżynierowie zakładu Emila Škody w Czechach, nazywanego c.k. zbrojownią, zaprojektowali i wykonali w c.k. Austro-Węgrzech lepsze technicznie 42 cm (w c.k. armii kalibry w artylerii podawano w centymetrach, nie zaś jak powszechnie to występowało w milimetrach - przyp. A.O.) działo, które swój chrzest bojowy w kooperacji z samolotem przeszło na ziemiach polskich!

W grudniu 1914 r. przeprowadzono na galicyjskim odcinku Frontu Wschodniego pierwsze prace zainstalowaniem na samolocie K.u.K. Luftschifferabteilung niemieckiemu naczelnemu dowództwu żyto jej do korygowania ostrzału przez najcięższą artylerię opanowanego przez armię rosyjską Tarnowa. We wrześniu 1914 r. nad Galicją miał miejsce pierwszy w historii taran powietrzny przeprowadzony przez rosyjskiego lotnika, o którym mało się mówi w zachodniej części kontynentu jak i o jego skutkach. W wojsku podczas oblężenia [Twierdzy Przemyśl - niem. Festung Przemyśl - o której mówiono Wspaniała twierdza, trudno ją zdobyć, a jeszcze trudniej wyżywić rozróżniano pilotów latających z twierdzy i do twierdzy jak wspominał korespondent wojenny c.k. armii, Węgier Ferenc Molnár. W okresie pierwszego (17 IX –10 X 1914 r.) i drugiego oblężenia (od 5 XI 1914 r. – 22 III 1915 r.) tej najsłynniejszej twierdzy habsburskiej monarchii strzegącej „bramy Węgier”, mającej za zadanie odeprzeć natarcie rosyjskich połowych 3. I 8. Armii i zabezpieczyć odwrót c.k. armii połowych, załogi lotnictwa c.k. Austro-Węgier (K.u.K. Luftschifferabteilung) oddały AOK, dowództwom ww c.k. armii połowych oraz oblężonym (Festungskommando Przemyśl) spore usługi. Nastąpiło wówczas wyjątkowo duże zaktywizowanie

działalności c.k. sił powietrznych, związane min. z wykonywaniem lotów bojowych, kuriersko-łącznikowych oraz po raz pierwszy na świecie lotów pocztowych. Rola lotnictwa w walkach na Froncie Wschodnim nie jest eksponowana w badaniach i opracowaniach autorów zajmujących się problematyką działań wojennych na wschodnio-europejskim teatrze działań wojennych, jak też nie jest najczęściej w ogóle zauważana zarówno w najnowszej jak i w starszej literaturze przedmiotu.

Przykładem niech będzie tu rola i znaczenie najważniejszej bitwy kampanii 1914 r. na Froncie Wschodnim, bitwy pod Limanową w grudniu 1914 r., kluczowego starcia operacji łapanowsko-limanowskiej nazywanego również „Marną Frontu Wschodniego”, w którym zatriumfowało węgierskie dowództwo i węgierskie bohaterstwo, w której opisujący ją autorzy nie podejmują problematyki „powietrznych oczu c.k. armii”, stawiając jedynie na jej waleczność jak i na talenty jej planowania przez gen. Franza Conrada von Hötendorfa i dowodzenia w polu kadry oficerskiej c.k. armii. Na bałkańskim Froncie Serbskim już 3 VIII 1914 r. załoga Fliegerkompanie (Flik.) 5. Wykonała pierwszy lot bojowy nad Belgradem, rozpoczynając cykliczne loty rozpoznawczo-bombowe nad terytorium Królestwa Serbii, zaś pierwsze „starcie powietrzne” nad Bałkanami miało miejsce już 14 (27) VIII 1914 r. (obserwator c.k. lotnictwa z... służbowego pistoletu próbował wówczas zestrzelić nieuzbrojony samolot serbskiego lotnictwa).

Niepisana zasada obowiązująca wówczas w „trzecim wymiarze” brzmiała: Pozwalam ci żyć, pozwól i ty mnie jednak wyjątkowo szybko pojawił się inny „model pilota”, który nie miał najmniejszego zamiaru wykonywać rycerskich gestów, oznajmiać przeciwnikowi, iż wyzywa go na pojedynek. Atakował by zabić. A co wiemy o kampanii 1915 r. O przełomowych zdarzeniach na Froncie Serbskim w 1915 r. w wyniku których ustabilizowane zostało wojenne status quo do 1918 r.? Kampania serbska 1915 r. spowodowała załamanie się serbskiego sojusznika Ententy i tym samym zmianę sytuacji wojennej na bałkańskim teatrze działań wojennych. Nie byłoby tak wielkiego sukcesu połączonych armii Państw Centralnych - niemieckiej i austro-węgierskiej - gdyby nie zastosowanie najnowszej techniki wojennej, w tym głównie lotnictwa.

Kampania bałkańska 1915 r. pokazała że bez lotnictwa odniesienie wielkiego sukcesu operacyjnego w tej kampanii Wielkiej Wojny byłoby niemożliwa i wpłynęła ona na zdarzenia bałkańskie XX wielu na następne lata i kampanie Wielkiej Wojny. Nie tylko zatem przełamanie gorlickie 1915 r. zadecydowało o przebiegu Wielkiej Wojny na Froncie Wschodnim ale również przełom serbski, który zapomniany został w historiografii, bo próżno szukać dowodów na to w historiografii zachodnioeuropejskiej, wpływając na skutki światowego konfliktu w latach 1916–1918 co warte jest przybliżenia, szczególnie w trzecim wymiarze.

Васильев А.Н.
Атрохов А.В., к.т.н., с.н.с.
ДВОИ МОУ

РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ИСКУССТВА В ХОДЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Первая мировая война, длившаяся более четырех лет (с 1 августа 1914 г. по 11 ноября 1918 г.), затрагивала интересы большинства стран мирового сообщества, вооружённая борьба велась на территории трёх континентов – Европы, Азии и Африки. Война принесла человечеству невиданные лишения и страдания. Было убито и умерло от ран 9,5 млн человек, ранено 20 млн человек, из них 3,5 млн остались калеками.

Опыт Первой мировой войны показал, что прежние задачи стратегии, заключавшиеся, главным образом, в подготовке к войне только вооруженных сил и планировании лишь первых сражений, оказались недостаточными. Развитие технических средств борьбы, изменение форм и способов ведения боевых действий поставили перед стратегией ряд других важных задач, расширили ее содержание и функции.

Первый, маневренный, период войны показал, что старые способы ведения стратегического наступления отдельными армиями уже не приносят успеха. Операции, проводимые с целью разгромить оперативно-стратегическую группировку противника, требовали объединения усилий нескольких армий. В кампании 1915 г. четко оформились два вида операций – наступательные и оборонительные, а по масштабам – армейские и операции групп армий (в России – операции фронтов). Фронтные операции (групп армий) проводились для решения стратегических задач, армейские – для выполнения части такой задачи, имеющей самостоятельное оперативное значение.

Размах вооруженной борьбы потребовал изменения способов стратегического руководства. Управлять многомиллионными армиями по старой схеме “главнокомандующий – армия” стало невозможно. Поэтому в ходе войны сложилась новая структура управления: “Ставка – фронт (группа армий) – армия”.

Создание сплошного фронта боевого соприкосновения вытянутых в линию армий логически завершило процесс развития линейной стратегии. Рост оборонительных возможностей войск позволял создавать на всем фронте достаточно устойчивую оборону.

В целом на Западно-Европейском театре военных действий (ТВД) маневренный период войны закончился в 1914 году. На Восточно-Европейском ТВД маневренные действия прекратились осенью 1915 года. С этого периода и до 1918 года вооруженная борьба на всех решающих фронтах Первой мировой войны приобрела позиционный характер.

Образование сплошных фронтов и связанное с этим отсутствие у противника открытых флангов вынуждало начинать наступательные действия фронтальным ударом, имевшим целью вскрыть оборону. Прорыв позиционного фронта являлся основной проблемой военного искусства в этой войне. Необходимость решения проблемы привела к широкому использованию в наступательных операциях артиллерии, танков, авиации, автоматического оружия и химических средств.

В ходе войны стороны применяли различные формы и способы прорыва обороны. Наиболее характерными были: удар на узком участке фронта на одном направлении и удар на широком фронте на нескольких направлениях. При этом с задачей прорыва позиционного фронта относительно успешно справилось только российское командование в 1916 году (Брусилковский прорыв) и отчасти германское – в ходе наступления в Пикардии в 1918 году. Однако главную задачу – глубокий прорыв и развитие тактического успеха в оперативный (с дальнейшим переходом к маневренным действиям) – не удалось решить ни одной стороне. Вследствие низкого темпа продвижения войск противник успевал подводить резервы и наращивать оборону быстрее, чем развивался прорыв.

Опыт войны показал, что позиционная оборона может быть прорвана лишь при условии создания значительного превосходства над противником на направлении главного удара, надежного ее огневого подавления, достижения оперативной внезапности, нанесения мощного первоначального удара, непрерывного наращивания усилий из глубины, организации тесного взаимодействия всех родов войск и специальных войск.

В конце войны стала применяться так называемая эластичная оборона. Сущность ее заключалась в том, что обороняющаяся сторона, учитывая мощь первоначального удара противника, оставляла на первой позиции только охранение, а главные силы отводила в глубину. Проведя артиллерийскую подготовку по пустому месту, противник занимал оставленные позиции, но затем оборонявшаяся сторона сильным контрударом отбрасывала его на исходный рубеж.

В ходе Первой мировой войны нашли широкое применение как усовершенствованные, так и новые боевые средства: самолеты, танки, подводные лодки, зенитные и противотанковые пушки, минометы, химические и дымовые снаряды, зажигательные средства, выпуск которых постоянно возрастал. Применение на полях сражений новых средств борьбы расширило содержание задач по обеспечению боевых действий войск. Оно стало включать не только разведку, охранение, маскировку, инженерное обеспечение, но и противохимическую защиту, противотанковую, противовоздушную оборону.

Возрастание огневой мощи войск вызвало изменения и в тактике, прежде всего в формах боевых построений. На смену густым стрелковым цепям и “волнам цепей”, при действиях в которых пехота несла значительные и неоправданные потери, пришел групповой боевой порядок, состоявший из небольших групп пехотинцев, которые наступали при поддержке танка, орудия сопровождения или пулемета. Оснащение действующих армий различными видами оружия и боевой техники привели к изменению к концу войны основ тактики общевойскового боя. Важнейшей проблемой стала необходимость тесного взаимодействия всех сил и средств родов войск, участвующих в бою.

В наступлении основное внимание уделялось огневому подавлению обороны и разрушению позиций артиллерийским огнем. Значительное развитие получили принципы массирования артиллерии в целях создания высоких плотностей на участках прорыва. В конце войны наметился переход от многодневной артподготовки к коротким, но мощным огневым ударам, что позволяло добиваться внезапности при переходе в наступление. Начиная с 1916 г., артиллерия не только подготавливала своим огнем атаку пехоты, но и сопровождала ее наступление на глубину до 3-4 км. Война дала первый опыт проведения артиллерийской контрподготовки (оборонительные операции российской армии в 1916–1917 гг., оборонительная операция французов на реке Марна в июле 1918 г.). Применение авиации и танков вызвало появление зенитной и противотанковой артиллерии.

Появление на поле боя танков при условии массированного их применения создавало реальные предпосылки для организации и осуществления глубокой операции. Однако отсутствия научно обоснованной теории организации и боевого применения танковых войск, а также недостаточный опыт их использования не позволили решить эту проблему в годы войны.

Таким образом, не все новые проблемы, вставшие перед военным искусством в ходе Первой мировой войны, были исследованы военной наукой. Над решением многих из них работали военные теоретики крупнейших стран мира в послевоенный период.

Кавун А.А., к.і.н., доцент
ЖВІ

ПОРАЗКА КРИМСЬКОГО ФРОНТУ У 1942 р.

Хід бойових дій на Сході України показав, що командування сил АТО не завжди використовує позитивний досвід, уже набутий військами, і, очевидно, не використовує досвід локальних війн та Другої світової війни. Для нас досить цікавим є досвід бойових дій Кримського фронту у 1942 р.

Німецькі війська окупували Крим та блокували м. Севастополь, які мали стратегічне значення для радянського командування, тому воно приймає рішення про звільнення Криму. Планується проведення силами 44-ї та 51-ї армій Керченсько-Феодосійської десантної операції (26.12.41 – 02.01.42) з метою оточення та знищення керченського угруповання противника, яке складалось з 25 тис. чол., 180 гармат, 118 танків, 110 літаків, та подальшого наступу в глибину Криму і деблокади Севастополя. До складу радянських військ входило 82500 чол., 198 гармат, 256 мінометів, близько 660 літаків фронтової та флотської авіації та кораблі для десантування та його забезпечення. В результаті операції, уникаючи оточення, противник залишив Керченський п-ів. Безповоротні втрати радянських військ склали близько 32 тис. чол., 35 танків, 133 гармати та міномети. Проте радянське командування не скористалось можливістю переслідування відступаючих та завдання їм поразки в Криму, переважаючи його в силах та засобах, що за меуарами Е. Манштейна, було цілком можливим, а зупинили війська на Ак-Монайському перешийку. Така нерішучість дозволила противнику перегрупувати сили, перекинути підкріплення та завдати удару в стик армій, відкинувши радянські війська на 10–20 км на Парпачський перешийок та зайнявши Феодосію.

З метою забезпечення подальших бойових дій у Криму 28.01.42 р. було створено Кримський фронт (командувач – ген.-л-т Д.Т. Козлов) у складі 44-ї, 47-ї та 51-ї армій. Радянські війська мали значну перевагу у силах та засобах і могли виконати задачу по звільненню Криму та деблокаді Севастополя. До складу радянських військ входили 259,6 тис. чол., 347 танків, 3577 гармат та мінометів, 400 літаків. Їм протистояли 150 тис. чол., 2472 гармат та мінометів, 180 танків, 700 літаків. Таким чином, радянські війська мали значну перевагу у силах та засобах, крім літаків. Було проведено три спроби наступу: 27.02, 13–19.03 та 24–26.03, остання спроба наступу була 9–11 квітня. В ході наступу отримані незначні успіхи, які істотно не вплинули на хід бойових дій, тому в середині квітня Ставка приймає рішення про тимчасове припинення наступу.

Основними причинами невдачі стали: погана розвідка системи оборони противника, що не дозволило вчасно придушити вогневі засоби; погана організація взаємодії піхоти, артилерії та танків; перехід піхоти в атаку з вихідного положення, без наближення до позицій противника; атака противника в лоб без застосування маневру та обходів; на захоплених рубежах піхота не закріплювалась, що дозволяло противнику досить легко її вибивати з цих позицій; артилерія та авіація не надавали достатньої підтримки піхоті. Організація управління була поганою, особливо в ланці дивізії – полк – батальйон – рота, на що негативно вплинула погана організація зв'язку, адже досить часто не було прокладено навіть телефонних ліній, зв'язок забезпечувався посильними, а радіозв'язок не використовувався.

Перейшовши до оборони після невдалих наступів, війська зберігали бойові порядки, які призначались для наступу. Бойовий порядок фронту був одношелонним, що різко знижувало оборонні можливості, армії займали смуги 8–10 км, оперативні щільності 2 км, а інколи й до 500 м на сд, резерви сд зосереджувались не в глибині а поблизу від передових частин. Протитанкові резерви не були створені. Основні сили армій розташовувались на головній смузі, а армійську смугу на всьому фронті займали всього дві сд та частини 151-го укріпрайону, перед нею було споруджено протитанковий рів. В смузі оборони 44-ї армії вона була в 2–5 км, фактично головна смуга та армійська зливались в тактичній зоні оборони, а це значить, що оборона армії була неглибокою. Ні армійські, ні тиллові рубежі до оборони не готувались. Головна смуга оборони знову не була обладнана в інженерному відношенні, як і раніше, вона складалась з окремих окопів та окопів на одного, траншеї та ходи сполучення не прокладались, недостатньо використовувались дротяні загородження та мінування. Погано було організовано маскування, що дозволило противнику завчасно, до початку свого наступу, виявити основні об'єкти оборони, штаби та командні пункти. Управління, як і раніше, будувалось на телефонному зв'язку, радіозв'язок майже не застосовувався. Резерви фронту були незначними: одна сд, три бригади та один полк, які розташовувались на віддалі 15–20 км від фронту, в районі Керчі знаходилась 72-га кавдивізія та 156-та сд. Друга смуга оборони фронту фактично проходила по Турецькому валу, але там не було військ та інженерного обладнання, проміжних укріплень між першою та другою смугою фронту побудовано не було. Не були збудовані й укріплення біля Керчі. Таке зухвале ставлення до противника, в кінцевому результаті, і призвело до катастрофи.

З метою розгрому радянських військ, які готувались до наступу, німецьке командування запланувало проведення операції “Охота на дроф”. Використовуючи дані розвідки, які виявили, що 2/3 радянських військ зосереджені на північній ділянці фронту, де радянське командування очікувало можливий наступ противника, приймається рішення про завдання удару на південній ділянці уздовж узбережжя, а для підсилення військ висадка морського десанту силами до батальйону піхоти у тил. Крім цього, були проведені успішні заходи з уведення противника в оману відносно напрямку наступу. Операція розпочалась 8 травня з завдання авіаційних та артилерійських ударів по виявлених штабах, КП, вузлах зв'язку, що повністю паралізувало систему управління, особливо 44-ї армії. Командувач фронту запланував 9 травня завдати контрудару по німецьких військах з метою недопущення прориву, але організувати і провести його не вдалось із-за неправильної оцінки обстановки та несвоєчасно відданого наказу на перегруповання. Такі дії командування фронту призвели до некерованого відступу радянських військ та створення загрози тилу фронту. Оцінивши обстановку, Ставка в ніч на 10 травня дає вказівку на відведення військ на рубіж Турецького вала

та організацію там оборони. Втративши управління військами, комфронту не зміг організувати відхід військ. 11 травня німці продовжили наступ і на кінець дня вийшли на узбережжя Азовського моря. В результаті в котел потрапило 8 радянських дивізій.

Організувати оборону на Турецькому валу радянському командуванню також не вдалось. Німецькі війська підійшли до нього 13 травня, раніше 156 сд, яка була у резерві Кримфронту, і прорвали його оборону. Кримфронт пав, його командування остаточно перестало впливати на хід бойових дій. На кінець дня 14 травня німці вийшли на околиці Керчі та узбережжя Керченської протоки. 15 травня, під авіаційними та артилерійськими ударами розпочалась евакуація залишків радянських військ на Таманський п-ів. 18 травня бойові дії остаточно припинились, радянські війська зазнали значних втрат у живій силі та техніці. За офіційними джерелами, втрати Кримфронту сягали 176,5 тис. чол., 347 танків, 3476 гармат та мінометів, 400 літаків, 170 тис. полонених; німецькі втрати – 7,5 тис. чол. За оцінками деяких дослідників втрати радянських військ, особливо полоненими перебільшені, а німецькі втрати зменшені.

Бойові дії Кримфронту показали, що командування недооцінювало досвід Першої світової війни з організації позиційної оборони, особливо починаючи з 1916 р. Не використовувався досвід другої половини 30-х років, коли було розроблено теоретично та в ході навчань, практично підтверджено необхідність побудови багатосмугової оборони в оперативній та тактичній ланках. В наступі не використовувались напрацювання теорії глибокої наступальної операції та бою. Зовсім не було використано ні в обороні, ні в наступі досвіду побудови оборони та ведення наступальних дій під Москвою. Все це досить дивно з огляду на те, що комфронту Козлов Д.Т. перед війною певний час був викладачем оперативного мистецтва. Крім того, було недооцінено можливості противника, недооцінена роль розвідки, інженерного облаштування позицій, погано організувалась взаємодія родів військ в наступі та обороні, погано було організовано зв'язок, було втрачено управління військами, а такі дії командування завжди призводять до поразки навіть за умови чисельної переваги над противником.

Купрієнко Д.А., к.т.н., доцент
НАДПСУ

ПРИКОРДОННІ ВІЙСЬКА СРСР В БОЯХ ІЗ ЗАГАРБНИКАМИ У ЧЕРВНІ 1941 РОКУ

Історія свідчить, що територіальні суперечки, прикордонні конфлікти протягом тисячоліть призводили до численних воєн. Територіальні претензії, що супроводжуються збройними конфліктами, переслідують людство протягом всієї його історії. І в сучасний період міжнародні відносини не гарантують абсолютного спокою на кордонах.

На світанку 22 червня 1941 р. нацистська Німеччина із союзниками здійснили напад на СРСР. Першими взяли на себе удар воїни прикордонних застав західного кордону. Разом з військами Робітничо-Селянської Червоної Армії ворогу протистояв особовий склад 47 сухопутних і 6 морських прикордонних загонів, 9 окремих прикордонних комендатур і 11 полків оперативних військ НКВС загальною чисельністю біля 100 тис. чол.

З початком війни прикордонникам довелося вирішувати такі основні завдання: вести бойові дії з передовими частинами ворога безпосередньо на лінії державного кордону;

здійснювати бойову охорону частин першого ешелону армій прикриття;

брати участь у бойових діях у складі частин військ прикриття при відступі;

проводити розвідувально-диверсійну діяльність в тилу і на маршрутах руху противника;

виявляти і знищувати диверсійно-розвідувальні групи ворога.

У зоні наступу ворожих військ групи армій “Південь” державний кордон захищався військами Українського прикордонного округу. До складу округу входили 98-й Любомльський, 90-й Володимир-Волинський, 91-й Рава-Руський, 92-й Перемишльський, 93-й Ліськовський, 94-й Сколівський, 95-й Надвірненський, 97-й Чернівецький прикордонні загони і Коломийська окрема прикордонна комендатура. На старому кордоні стояли 20-й і 22-й прикордонні загони і кілька окремих комендатур.

Більшість частин і підрозділів округу взяли участь у боях на державному кордоні вже на світанку 22 червня. Особливо жорстокий характер мали бої на ділянках 90–94-х та 98-го загонів.

Серед об’єктів військ прикриття, котрі першочергово підпали під шквальний вогонь артилерії та авіації нападників, були прикордонні застави, управління прикордонних комендатур і загонів, вузли зв’язку. Через це прикордонники зазнали значних втрат. Ускладнило оборону ще й несвоечасність постановки наказу про зайняття захисних споруд, адже незважаючи на конкретні дані про можливість агресії, майже ніхто з командування не взяв на себе відповідальність віддати такий наказ без вказівки згори. Лише о 2 год. 30 хв 22 червня у штаб Київського особливого військового округу надійшов Наказ народного комісара оборони СРСР, яким передбачалось проведення заходів із підготовки до відбиття можливої агресії. Але вживати ці заходи було вже запізно.

Про те, що завчасна підготовка, ймовірно, дала б зовсім інші, позитивні, результати, свідчить факт оборонних дій 91-го прикордонного загону, підрозділи якого одними з перших вступили у бій. Начальник цього загону майор Я.Д. Малий ще 20 червня, проаналізувавши обстановку, віддав наказ про підготовку застав до оборони, посиливши деякі з них стрілецькими підрозділами. У результаті підготовлені та вмілі дії прикордонників стримали ворога, а частини 41-ї стрілецької дивізії

встигли зайняти смугу оборони, і вони разом з уцілілими підрозділами прикордонників та бійців Рава-Руського укріпрайону протягом шести діб відбивали натиск 24, 71, 262, 295 і 296-ї німецьких піхотних дивізій 4-го армійського корпусу.

На заставах 98-го загону були попередньо побудовані блокгаузи, з'єднані ходами сполучення, відриті глибокі окопи. Попереду була природна перепона – ріка Буг. Це дозволило стримати перші спроби вторгнення до десятиох німецьких дивізій, хоча застави й боролись ізольовано, в оточенні. Але і в цих умовах воїни протримались на кордоні від дев'яти годин до двох діб.

Одинадцять діб стримувала ворога 13-та застава лейтенанта О.В. Лопатіна біля с. Скоморохи. Ні вогонь артилерії прямою наводкою, ні численні атаки не могли зламати прикордонників. Тоді німецькі сапери підірвали казарму, під уламками якої й загинули майже всі захисники застави. Лише троє із 60 залишились живими, але ворог теж зазнав важких втрат.

Отже, всупереч планам командування загарбників щодо знищення прикордонних застав протягом перших 30 хв бою, прикордонники виявили небачений героїзм, прийнявши на себе перший удар. Проявлена відвага бійців, які закріпилися на підготовлених ділянках західного кордону, не дозволила переважаючим силам ворога швидко подолати рубіж державного кордону.

Крім того, з початком бойових дій прикордонні частини розпочали диверсійно-розвідувальні дії в тилу ворога. Для цього спеціально формувались диверсійно-розвідувальні бригади і групи. Особливо така діяльність посилилась з часом стабілізації фронту й організацією партизанського руху. Ураховуючи фронтові, природні та інші особливості, масштабні розвідувально-диверсійні дії проводились, в основному, на північних ділянках Західного фронту, але дрібні диверсійно-розвідувальні групи засилялись в тил ворога й на Південно-Західному фронті.

Таким чином, аналізуючи службово-бойову діяльність прикордонних військ того часу, можна дійти висновку, що в результаті особливої підготовки та специфіки діяльності в мирний час вони були таким родом військ, який спроможний і у воєнних умовах вирішувати широкий спектр специфічних завдань. Так, у роки війни прикордонники брали участь у бойових діях на кордоні; охороняли тил діючої армії; були учасниками бойових дій частин, з'єднань, оперативних об'єднань, сформованих з прикордонних військ, у складі Червоної Армії; боролись з диверсійно-розвідувальними підрозділами ворога та самі проводили диверсійно-розвідувальні дії в його тилу; входили до складу винищувальних батальйонів, партизанських загонів та підпільних організацій.

Службово-бойовий досвід, накопичений прикордонниками в той час, не втратив своєї практичної значущості й у сучасних умовах загострення військово-політичної обстановки, а тому у проєкт Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2020 рр. закладена диференційована модель системи інтегрованого управління безпекою Державного кордону. Сутність її полягає в адаптації стратегії оперативно-службової (службово-бойової) діяльності з суміжними державами залежно від фактичного стану та прогнозу розвитку транскордонних відносин. Тобто, чим гіршими є такі відносини, тим більшою має бути бар'єрність кордону, ступінь його мілітаризації. У свою чергу, такий підхід передбачає потребу у ранній ідентифікації викликів та прогнозуванні ескалації загрози, проведення завчасної підготовки.

Фурман І.І., к.і.н., доцент
НУОУ ім. Івана Черняховського

РОЗВИТОК СИЛ І ЗАСОБІВ МІННОЇ ВІЙНИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ЧОРНОМУ МОРІ (1922–1953): УРОКИ ТА ВИСНОВКИ

У період між світовими війнами основними напрямками розвитку мінної зброї у країнах, чії військові флоти протистояли на Чорному морі під час Другої світової війни, були: розвиток і вдосконалення якірних контактних мін для постановки з різних носіїв (надводних, підводних, авіаційних) і у різних умовах ТВД; створення донних неконтактних мін, що реагують на різні види фізичних полів; створення та удосконалення мінних захисників як засобів захисту якірних мін від витралення контактними тралами.

Пріоритет у мінній справі належав СРСР, де була створена достатня різноманітна база для розробки нових зразків мінної зброї та її випробування. Однак основним напрямом робіт було удосконалення різних типів якірних контактних мін, призначених для постановки як надводними кораблями, так підводними човнами й авіацією. Хоча в СРСР і проводилися роботи зі створення донних неконтактних мін, але цьому напрямку не приділялося певної уваги. Тому на початок війни Чорноморський флот значно поступався німецькому флоту, який мав різноманітні типи донних неконтактних мін (магнітних, електромагнітних, акустичних та ін.).

З розвитком мінної зброї у міжвоєнний період одночасно швидкими темпами удосконалювалися засоби боротьби з нею. У розвитку трального озброєння в СРСР, якому також належить пріоритет серед причорноморських країн, можна виділити *три напрями*: створення та удосконалення морських і річкових контактних тралів для боротьби з якірними контактними мінами (головний напрям); створення та удосконалення індивідуальних засобів захисту кораблів (суден) від якірних мін (каравани-охоронителі); створення неконтактних тралів.

Але останньому напряму не приділялося значної уваги, тому на початок війни з Німеччиною радянський Чорноморський флот мав лише засоби для тралення звичайних якірних контактних мін. Будь-яких засобів для боротьби з неконтактними мінами противника не було. Відповідно, не були опрацьовані способи тралення донних неконтактних мін, з якими на початку війни намагалися боротися звичайними контактними тралами.

На початок війни надводних мінних загороджувачів спеціальної побудови у складі радянського Чорноморського флоту не було. Керівництво радянського флоту мінним постановкам на Чорному морі відводило незначну роль, вважаючи, що у Чорноморського флоту практично немає серйозного противника. У міжвоєнний період основна увага робилася на створення багатофункціонального корабля. Тому мінні постановки могли здійснювати військові кораблі різних класів – крейсери, лідери, есмінці та ін. Однак з початком війни залучення цих кораблів до виконання основних бойових завдань за призначенням зумовило нестачу мінних загороджувачів.

Значний розвиток у СРСР у міжвоєнний період отримали мінно-тральні кораблі. На перших порах становлення Чорноморського флоту відбувалася модернізація тральників, що залишилися від царського Чорноморського флоту, а також роботами з мобілізаційної підготовки та переобладнання цивільних суден і дрібних плавзасобів для використання їх як тральники.

Головним з напрямів вирішення проблеми поповнення радянського Чорноморського флоту мінно-тральними кораблями було їх спорудження на вітчизняних верфях за вітчизняними розробками. По суті, це були універсальні кораблі, здатні окрім боротьби з мінами так само здійснювати і мінні постановки, маючи для цього значний запас мін, що, як засвідчив досвід війни і післявоєнного бойового тралення, цілком себе виправдало.

Поряд з цим досвід війни свідчить про те, що використання невеликих плавзасобів, зокрема моторних катерів і суден як тральників, не втратив своєї актуальності, а навпаки, мало широке поширення в усіх військових флотах протиборчих сторін. Малі моторні катери, озброєні катерними тралами, виконували роль тральників у мілководних районах Чорного моря і на річках повсюдно. Особливо розвинутим напрям будівництва катерів-тральників був у Німеччині, яка під час війни постачала їх у флоти Румунії і Болгарії, а трофейні використовувалися Чорноморським флотом у роки післявоєнного бойового тралення.

Слід відмітити, що недостатня кількість спеціальних кораблів для постановки і тралення морських мін зумовила мобілізувати та переобладнувати для цих цілей у перші ж місяці війни судна цивільних міністерств і відомств, зокрема риболовецькі та торгові. Це підтверджується як досвідом радянського Чорноморського флоту, так і його противників – флотів Румунії і Болгарії.

Як встановлено, усі мінні постановки, виконані на Чорному морі румунським і болгарським військовими флотами під час Другої світової війни, носили виключно оборонний характер. Вони встановлювалися перед прибережними мілководними суднохідними шляхами, які контролювалися береговими постами спостереження противника і захищалися береговими артилерійськими батареями й авіацією. Це скоувало будь-які дії сил радянського Чорноморського флоту та призводило до загибелі надводних кораблів і підводних човнів при спробі їх подолання. Було ще раз підтверджено, що мінно-артилерійська позиція може бути досить результативною.

У той же час досвід радянського Чорноморського флоту з постановки оборонних мінних загороджень, що були виставлені вздовж усього узбережжя, засвідчив, що неврахування керівництвом флоту реальної воєнно-політичної обстановки на ТВД, реальних сил противника і його бойових спроможностей призводить до великих втрат передусім своїх бойових кораблів і транспортів на своїх же мінах, не завдаючи шкоди противнику.

Досвід використання у мінній війні на Чорному морі надводних сил флоту засвідчив, що великі надводні кораблі (крейсери, лідери, есмінці та ін.) до активних мінних постановок не залучалися через їх уразливість від далекобійних засобів ураження і, передусім, авіації. Під час війни вони здійснювали виключно оборонні мінні постановки біля свого узбережжя. На відміну від них “легкі” сили флоту, зокрема торпедні та сторожові катери як німецького, так і радянського флоту, завдяки своїм характеристикам (велика швидкість, мале осідання тощо), результативно використовувалися для активних мінних постановок на мілководних морських комунікаціях противника.

Досвід німецьких і радянських активних мінних постановок вже у перші місяці війни підкреслили роль і значення авіації у мінній війні, зокрема, у діях на віддалених морських комунікаціях і вглибині оборони противника.

У СРСР у міжвоєнний період сформувався окремий рід морської авіації – мінно-торпедна авіація. На Чорному морі під час війни вона, як і авіація Німеччини, завдяки таким властивостям як швидкість, маневреність тощо, застосовувалася для постановки виключно активних мінних загороджень в районах, зовсім не доступних для дій надводних і підводних мінних загороджувачів. Але, на відміну від свого противника, командування Чорноморського флоту не враховувало можливості авіації щодо мінних постановок і взагалі не приділяло їм належної уваги.

Під час війни постійно розвивалася тактика авіаційної постановки мін. На початку війни літаки-міноносці діяли поодинокі або невеликими однорідними авіаційними групами без прикриття. У міру кількісного зростання, зміни обстановки на фронтах, а також для досягнення скритності вильоти на мінні постановки почали здійснюватися

переважно різнорідними авіаційними групами, до складу яких, окрім літаків-міноносців для відволікання ППО противника, включалися бомбардувальники, що одночасно завдали відволікаючих бомбових ударів по ворожих об'єктах і діяли з різних напрямів.

Авіація також знайшла своє місце й у протимінній боротьбі. З літаків з висоти оглядалися великі райони моря, що дозволяло вести пошук мін і мінних загороджень на певних глибинах. Створення літаків-тральників і спеціальних тралів дозволяло швидко й успішно здійснювати дистанційне тралення магнітно-акустичних мін, чого не могли робити інші роди сил флоту.

У Радянському Союзі, на відміну від інших країн Чорноморського регіону, до початку Другої світової війни значна увага приділялася розвитку підводних носіїв мінної зброї – підводних мінних загороджувачів. З перших днів війни вони приступили до виконання одного з головних завдань Чорноморського флоту – порушення морських перевезень противника.

Однак результативне протимінне забезпечення противника, віддаленість пунктів базування до районів мінних постановок, малі глибини у північно-західній частині Чорного моря, недостатній рівень оперативнотактичної підготовки штабів, командирів і екіпажів підводних човнів, недоліки у забезпеченні розвідувальними даними та відсутність або низький рівень взаємодії з авіацією та іншими підводними човнами, недостатній рівень бойової підготовки сил та інші фактори значно обмежили дії радянських підводних мінних загороджувачів і їх результативність у мінній війні.

Напружена мінна війна, що велася на Чорноморському ТВД у роки німецько-радянської війни, зумовила сторони вести активні протимінні дії. Найбільш показовим є досвід радянського Чорноморського флоту, який на початку війни не був готовим боротися з німецькими донними неконтактними мінами через недостатню кількість протимінних сил, а також відсутність відповідних засобів і практичного досвіду. Це вимагало удосконалення існуючих зразків протимінного озброєння і, відповідно, пошуку нових “нетрадиційних” засобів і найбільш результативних способів боротьби з морськими мінами. При цьому відбувалася активна взаємодія з науковцями і представниками промисловості.

Основними напрямками боротьби Чорноморського флоту з мінною небезпекою у 1941–1945 рр. були: точне визначення місця падіння мін і їх огороження; підняття мін, їх роззброєння і розкриття механізму дії; створення “примітивних” засобів тралення (металевий артилерійський щит, залізна баржа та ін.); знищення мін глибинним бомбометанням і підлив вибухівкою; безпосередній захист кораблів шляхом нейтралізації магнітного поля корабля (розмагнічування кораблів); організація військово-лоцманської служби та лоцманська проводка суден через небезпечні від мін райони тощо.

Досвід післявоєнного бойового тралення на Чорному морі 1945-1953 рр. засвідчив, що мінна загроза не зникає і о закінченні воєнних дій, вона буде даватися взнаки ще довгі повоєнні роки та потребувати повсякденної уваги і напруження мінно-тральних сил і особового складу. Масове застосування на Чорному морі морських мін різних типів потребувало створення для боротьби з ними значної кількості мінно-тральних з'єднань, значно більшої, ніж припускалося довоєнними поглядами.

Горєлов В.І., к.і.н.
НУОУ ім. Івана Черняхівського

БОЙОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ КІННО-МЕХАНІЗОВАНИХ ГРУП У ПЕРІОД 1943–1945 рр.

Оскільки влітку і восени 1941 р. радянські танкові з'єднання втратили багато бойової техніки, то наприкінці року в Червоній Армії для підвищення маневреності військ було створено 82 кавалерійських дивізії (у червні 1941 р. у Червоній Армії нараховувалось 9 кавалерійських і 4 гірські кавалерійські дивізії). Однак через уразливість кавалерії від артилерійського вогню, ударів авіації і танків, а також у зв'язку з труднощами щодо поповнення кіньми до кінця 1943 р. кількість кавалерійських дивізій скоротилася до 26. Вони, здебільшого, входили до складу кавалерійських корпусів. Якщо до початку лютого 1942 р. на фронті діяло 17 кавалерійських корпусів, то на початку 1945 р. їх нараховувалося лише 7.

Кавалерійські корпуси й дивізії в перший період Великої Вітчизняної війни (як складової частини Другої світової війни) часто використовувалися для проведення глибоких рейдів тилами гітлерівців, іноді за 200–300 км від лінії фронту. Завдання рейдових груп полягали в тому, щоб дезорганізувати противника, вибити з рук німецьких командуючих і штабів важелі управління військами; громити з'єднання ворога, що відходив з фронту під ударами радянських військ; знищувати резерви, які він підтягував на виручку; захоплювати опорні пункти й вузли доріг. Сила рейдової групи була у стрімкості й ширині маневру, в допоміжному озброєнні артилерією і танками. Це визначало тактичні прийоми її використання під час виконання завдань рейду: раптова поява там, де ворог не чекає; напад на штаби у тилу розташування військ противника; нічна атака; зустрічний бій; напад на ворожі колони, що перебували на марші; удари по з'єднаннях із флангів і тилу.

Пізніше у складі фронтів почали створюватися й активно використовуватися високорухомі оперативні групи. Це було викликано різноманітним і надзвичайно напруженим характером бойових дій, складною, іноді важкою обстановкою, в якій радянське командування різних рівнів

намагалося успішно й своєчасно реагувати на маневри ворога, що нерідко мав перевагу в силах; бажанням збільшити оперативну й тактичну самостійність військ на полі бою, а також тим, що організаційна структура підрозділів Червоної Армії не повністю відповідала вимогам бойової практики. Крім того, використання оперативних груп зменшувало кількість інстанцій, поліпшуючи управління військами.

З 1943 р. у зв'язку з посиленням Сухопутних військ танковими з'єднаннями частина кавалерійських корпусів діяла в складі кінно-механізованих груп (далі – КМГ). Ці мобільні групи входили до складу фронту й використовувалися при прориві оборони противника для розвитку тактичного успіху в оперативній. Зазвичай КМГ складалися з кавалерійського й танкового (механізованого) корпусів, посилювалися протитанковою і зенітною артилерією, інженерними частинами; в ході операцій підтримувалися авіацією.

Наявність кінноти, артилерії, танкових і механізованих з'єднань у складі КМГ давала змогу командуванню фронтів ставити перед цими групами завдання, які стрілецьким з'єднанням були не під силу. КМГ могли діяти в оперативних розривах, що часто утворювалися між загальновійськовими арміями, а також в умовах, коли, переходячи до стрімкого переслідування противника, вони відривалися на значну відстань від основних сил загальновійськових армій.

Застосування КМГ сприяло збереженню високих темпів наступу військ, особливо в умовах зростання опору й поглиблення оборони противника (до 100–200 км з ешелонуванням і завчасною підготовкою оборонних рубежів, вузлів опору тощо) під час другого й третього періодів війни; випередженню маневру ворога на загрозливих напрямках великими мобільними резервами, насамперед, танковими; забезпеченню взаємодії між рухомими з'єднаннями (танковими, механізованими й кавалерійськими); поліпшенню керованості ними; самостійності їхніх дій в оперативній глибині противника. Фронтіві КМГ, як правило, вводилися в бій на 2–3-й день операції. Виконуючи завдання рухомої групи, вони глибоко проникали в розташування ворога, вели активні бойові дії в його тилу, сприяючи успішному наступу головних сил фронту. Після завершення операції (виконання поставлених завдань) КМГ зазвичай розформовувалися.

При проведенні операцій виявилась можливість кількісного й якісного посилення ударних угруповань фронтів за рахунок рухомих військ танкових армій і кінно-механізованих груп. Наприклад, при плануванні і проведенні Львівсько-Сандомирської наступальної операції 1944 р. наявність у складі військ 1-го Українського фронту двох КМГ дала змогу його командуванню використати їхні маневрені й вогневі можливості для того, щоб при тісній взаємодії кінноти з танками, піхотою, артилерією і при підтримці авіації досягти високих результатів у ході першого етапу цієї наступальної операції.

У ході першого етапу Львівсько-Сандомирської операції війська 1-го Українського фронту здійснили сміливі перегрупування і маневри з одного напрямку на інші або з глибини у тил угруповання противника. Найстрімкіші перегрупування і маневри провели танкові армії і корпуси, а також дві КМГ. Ці перегрупування і маневри рухомих з'єднань та об'єднань забезпечили переслідування гітлерівців і швидкий підхід до рік Західний Буг, Сан і Вісла, а потім форсування їх з ходу й розширення плацдармів на протилежному березі.

Приблизно у такому алгоритмі оперативного мистецтва діяли КМГ у інших бойових операціях.

У період Другої світової війни використання кінноти у боротьбі з піхотою, танками та артилерією, підтриманих авіацією і озброєних новітніми зразками військової техніки, з погляду світового воєнного мистецтва було нонсенсом і анахронізмом.

Проте Ставка ВГК по-новому розв'язала цю проблему воєнного мистецтва щодо грамотного використання кавалерії в оперативній реальності. Радянські Збройні Сили в третьому періоді Великої Вітчизняної війни отримали від працівників тилу усе необхідне для розгрому ворога. Незважаючи на постійно зростаючу оснащеність Червоної Армії автобронетанковою технікою, зростання числа танкових і механізованих з'єднань, радянська кавалерія, оснащена танками, зенітними і протитанковими засобами та посилена танковими і механізованими корпусами, успішно вирішувала бойові завдання в основних операціях війни.

По закінченні війни кавалерія, як рід військ, припинила своє існування. Але багатий досвід, набутий КМГ у боях, широко використовувався у процесі аналізу і розроблення теорії радянського воєнного мистецтва, зокрема, проблематики застосування у фронтових і армійських операціях оперативних маневрених груп. Як свідчить світова практика, оперативні маневрені сили швидкого реагування і нині успішно застосовуються для погашення локальних війн і воєнних конфліктів у різних районах Земної кулі.

Ляпа М.М., к.т.н., доцент

Латін С.П., к.військ.н., доцент

Мешков О.П., к.військ.н., доцент
СумДУ

ВОГНЕВЕ УРАЖЕННЯ ПРОТИВНИКА АРТИЛЕРІЄЮ В НАСТУПІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У ході війни безперервно розвивалася і вдосконалювалася структура вогневого ураження противника (ВУП) в наступальному бою й операції. Базою для цього було розроблення радянською воєнною теорією положень про артилерійський наступ. Фактично з виходом директиви № 03 Ставки ВГК № 03 від 10 січня 1942 р. “Про артилерійський наступ” почався новий етап у бойовому застосуванні артилерії. Директива

підкреслювала значну роль артилерії при прориві оборони противника на всю її глибину і вимагала зосередження артилерії на напрямках головних ударів, супроводження військ, що наступають, вогнем до повного прориву оборони, не обмежуючись лише артилерійською підготовкою атаки. Зазначалося, що успішне просування наших атакуючих військ в глибину оборони вимагає від артилерії не меншого напруження, організації і чіткого управління, ніж у період артилерійської підготовки атаки.

Слід зазначити, що артилерійський наступ почав практикуватися раніше виходу директиви. Під час радянсько-фінської війни (1939-1940 рр.) застосовувалася не тільки артилерійська підготовка атаки, але й артилерійська підтримка атаки методами вогневого валу та послідовного зосередження вогню (ПЗВ). Цей досвід був відображений у проекті Польового статуту Червоної Армії, що вийшов у 1941 році. Зокрема, в ньому зазначалося таке: “Артилерійська підтримка атаки, залежно від характеру оборони та повноти відомостей про розташування її вогневих засобів, може мати різні форми: вогневий вал; послідовне зосередження вогню по найважливіших об’єктах оборони; застосування цих двох видів вогню разом”.

Один із перших прикладів здійснення артилерійського наступу мав місце при прориві оборони противника на р. Лама в січні 1942 р. Проте вимоги директиви № 03 щодо організації третього періоду артилерійського наступу в повному обсязі виконані не були. В листопаді 1942 року у контрнаступі під Сталінградом на практиці були виконані вимоги директиви № 03 про артилерійський наступ в повному обсязі.

З виходом у листопаді 1942 р. нового Бойового статуту піхоти положення про артилерійський наступ отримали подальшу конкретизацію і деталізацію. Були вичерпно визначені сутність артилерійського наступу, його періоди, завдання артилерії за періодами, методи і способи вирішення цих завдань. У статуті вказувалося, що “артилерійський наступ полягає в безперервній підтримці піхоти масованим дійсним вогнем артилерії і мінометів протягом всього періоду наступу. Артилерійський і мінометний вогонь повинен вести за собою піхоту і танки в атаку від одного об’єкта оборони до іншого”. Артилерійський наступ почав розділятися на три періоди: артилерійська підготовка атаки, артилерійська підтримка атаки, артилерійське забезпечення бою вглибині.

Дії артилерії в перших наступальних боях і операціях вказали на низку таких недоліків: відсутність масування артилерійських засобів, часте порушення взаємодії артилерії з піхотою і танками в ході бою, відсутність безперервності підтримки частин, що наступають, і підрозділів вогнем артилерії. Внаслідок чого це призвело до зниження темпів наступу й обмеження його глибини.

Проведення артилерійської підготовки атаки в комплексі з артилерійською підтримкою атаки на законодавчому рівні було закріплено в директиві Ставки ВГК № 03 від 10 січня 1942 р. “Про артилерійський наступ”.

Існуюча структура ВУП артилерією в своїй основі має принципи організації та здійснення ВУП, що були започатковані та розвинені у ході Другої світової війни, але розрахована на значно менші масштаби бойових дій.

У подальшому методи артилерійського наступу безперервно розвивалися, удосконалювалися і вирізнялися відсутністю шаблону. На це, зокрема, указує аналіз проведених артилерійських підготовок в більшості операцій. Тривалість артилерійської підготовки атаки визначалася багатьма чинниками (кількість і характер цілей, які необхідно уразити, кількість артилерії і боеприпасів та ін.) і складала в окремих наступальних операціях Червоної Армії від 20–30 хвилин до 2–3 годин. Так, при штурмі фортеці Кенігсберг в квітні 1945 р. проводилася 3-годинна артилерійська підготовка; у Свирсько-Петрозаводській операції Карельського фронту вона продовжувалася 3 години 32 хвилини, а в Берлінській операції на ділянці прориву 5-ої ударної армії 1-го Білоруського фронту була проведена найкоротша 20-хвилинна нічна артпідготовка. До кінця війни, зважаючи на зростання кількості артилерії, що залучається, загальною тенденцією стало прагнення до скорочення тривалості артилерійської підготовки до 40–20 хвилин.

Прийняття рішення на підтримку атаки тим або іншим методом головним чином залежить від можливості щодо залучення необхідної кількості артилерії та витрати боеприпасів. Розвиток методів артилерійської підтримки атаки вогневого валу та ПЗВ здійснюється в умовах сучасних локальних конфліктів у формі вогневого прочісування та вогню, що прикриває.

Трофимович Л.В., к.і.н., доцент
НАСВ

ІСТОРИЧНА ДРАМА КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Після Мюнхенської конференції 1938 р. в чехословацькій кризі настав новий етап: в епіцентр внутрішньополітичних колізій та складного міжнародного протиборства, як зауважив М. Швагуляк, у цей час висунулась справа Закарпатської України. Польща і Угорщина з посиленою енергією стали добиватись територіального переділу в зоні Підкарпатської Русі, яка входила до складу Чехословаччини, з тим, аби одержати спільний кордон, що “відрізав” би останню від Румунії, її союзника по Малій Антанті.

Увечері 10 жовтня 1938 р. радіо Праги повідомило, що Чехословаччина стала федерацією трьох народів: чехів, словаків й українців, а наступного дня була надана автономія Підкарпатській Русі, визнано її уряд.

Проголошення автономії, на думку В. Косика, відбулося у період, коли західні дипломати займалися здогадами про найближчі плани нацистів і засоби захисту своїх країн від можливого конфлікту з Німеччиною. Оскільки переважало твердження, що остання піде на захоплення України, то вищезгадана подія розцінювалась як німецька ідея, перший етап на шляху її завоювання.

Як відомо, 14 березня 1939 р. вермахт вступив на територію Чехії, а угорські війська за згодою Берліна перейшли кордон в районі Мукачева, зламавши опір чехословацької армії, незважаючи на те, що новообраний сойм Карпатської України проголосив її самостійність. З цього приводу І. Майський поспішив проінформувати НКЗС про зустріч з польським послом Е. Рачинським, який розповів, що угорці вже встановили спільний кордон з Польщею в краї та що Німеччина проти цього не заперечує. Поділяючи радість польського дипломата, радянський повпред наголошував на словах першого: “В даному становищі ліквідація Карпатської України як маріонеткової “держави” під німецьким “протекторатом” є плюсом з усіх точок зору”. А від себе додавав: “Згода Гітлера на анексію Карпатської України, очевидно, означає його остаточну відмову, хоча би на даному етапі, від “українських планів” і нібито підтверджує думку Черчилля про те, що найближчий його удар буде скерований на Захід”.

А. Волошин від імені свого уряду звернувся з проханням до Берліна “взяти до відома проголошення нашої самостійності під патронатом Німецької імперії”. Зокрема, в повідомленні канцелярії влади Карпатської України в Празі дипломатичній місії США від 14 березня зазначалося: “Після того, як Словаччина проголосила повну незалежність, Чехо-Словацька республіка перестала існувати. Тому Карпатська Україна проголосила себе повністю незалежною на основі Мюнхенських рішень, які торкаються права самовизначення карпато-українського народу, так само як і завдяки Віденському арбітражу. Карпато-український народ жадає Вождя німецької нації та уряд німецької держави не відмовити у виявленню їхнього суверенного захисту незалежної Карпатської України”.

15 березня німецький консул Г. Гофман передав А. Волошину заяву свого МЗС, в якій пропонувалося: “Наступаючим військовим частинам Мадярщини на широкому фронті проти Карпатської України... не ставити опір”. На думку тогочасного запеклого опонента Й. Сталіна Л. Троцького, фіюрер такою поведінкою немов би давав зрозуміти кремлівському диктатору: якби він планував “похід на Україну”, то залишив би Карпатську Україну для райху. Німецьку тактику в карпато-українському питанні розгадала і галицька газета “Національна політика”, зазначивши, що це “може бути цілком добре також презентом Гітлера Сталінові, мовляв, дивися, я цілком не маю ніяких українських замірів”. Зрештою, під час розмови тимчасового повіреного в справах СРСР у Берліні Г. Астахова із заступником завідувача відділом преси МЗС Німеччини Б. Штуммом 9 травня 1939 р. останній, переконуючи співрозмовника, що політика його уряду стосовно Радянського Союзу змінилась на краще, зауважив: “Ліквідація Карпатської України, хоча і зроблена не безпосередньо заради СРСР, але була б неможлива, якби у Німеччині був намір здійснювати експансію в бік України”.

Отже, нацистська верхівка, як уже зазначалося, прагнула ціною поневоленого краю проторувати шлях до німецько-радянського порозуміння, а заодно налаштувати Москву проти Варшави, ізолювати Польську Республіку, послабити Румунію, остаточно перетягти на свій бік Угорщину.

Одержавши з Берліна негативну відповідь, обраний президентом Карпатської України А. Волошин звернувся у відчаї до Бухареста з проханням приєднати край до Румунії. “Перебігши в Мараморошигет, Волошин ще в Хусті проголосив приєднання Русинської області до Румунії, – повідомляв 16 березня угорський посланник у Бухаресті Л. Бардоші своєму міністру закордонних справ І. Чакі. – Сьогодні у другій половині дня Рада міністрів розглядала цю пропозицію Волошина”.

Однак, румунське керівництво відмовило А. Волошину, оскільки тоді теж мало “свої інтереси на русинській території” і вивчало пропозиції польської сторони, яка “поширено схилилася румунський уряд окупувати ці території, що можна було би здійснити з допомогою військ, стягнутих до кордону”, а також побоювалося негативної реакції Німеччини.

Як відомо, в ході кровопролитних боїв з угорськими агресорами захисники Карпатської України зазнали поразки і протягом 15-18 березня Закарпаття було окуповане.

Таким чином, Друга Річпосполита і Радянський Союз різко негативно відреагували на державотворчі процеси в Карпатській Україні, побоюючись їхнього впливу на підпорядковані цим країнам українські землі і розглядаючи край як “український П’ємонт”, з якого могло початися створення “Великої України” під німецьким патронатом.

Дозволивши Угорщині окупувати Карпатську Україну, нацистське керівництво підтверджувало свою незацікавленість українським питанням і запрошувало кремлівських керманічів до німецько-радянського зближення.

Гозуватенко Г.О. к.і.н., с.н.с.
НАСВ

УЧАСТЬ ЛЕГЕНДАРНОЇ САВУР-МОГИЛИ В ІСТОРІЇ ВІЙН

Савур-Могила – одна з найвищих точок Донецької області. Висота цього кургану – майже 278 метрів над рівнем моря. Він являє собою рештки одного з розмитих відрогів Донецького кряжа. Складається більш з піщанику, верхня частина Савур-Могили була насипана в другому тисячолітті до нашої ери.

Аналізуючи історію Савур-Могили, можна сказати, що згідно з існуючими легендами історики пояснюють назву “Савур-Могила” так: за однією, серед дозорних сторожового козацького поста на вершині кургану був молодий козак Савур. Дозорні пізно помітили татарську кінноту і не змогли вчасно запалити вогонь на вищці, який був сигналом безпеки. Оточені козаки зуміли запалити вогонь і відійти, але Савур

не зміг вибратися і був зарубаний татарами. Далі за легендою земля сама стала рости і козаки, повернувшись вранці, знайшли тіло Савура на вирослому кургані. Вони поховали його і шапками насипали ще більший курган; за іншою легендою, Савур-Могила зустрічається в піснях про козаків Супруна та Морозенка які, потрапивши в полон, просять перед смертю відвести їх на вершину кургану. *“Ой, повели Морозенка на Савур-могилу: Дивись, дивись, Морозенку, на свою Вкраїну!”*.

А в роки Другої світової війни з 1941 до 1943 року Донбас був окупований німецькими військами. Протягом двох років в околицях Савур-Могили велося будівництво оборонних споруд першої лінії Міус-фронту. Савур-Могила – панівна висота, що мала важливе тактичне значення. На оперативних штабних картах вона була позначена, як висота з відміткою 277,9 метра. На вершині розташовувався спостережний пункт 6-ї армії вермахту (група “Холлідт”).

На схилах кургану були вріті в землю бронекорпуса з вогневыми засобами, бліндажі в декілька накатів і дзоти. Вогневі позиції кругової оборони розташовувалися в декілька ярусів. Для оборони використовувалися вогнетні танки, самохідні артилерійські установки “Фердинанд”, артилерійські знаряддя і міномети. Узяття висоти ускладнювалося тим, що радянські війська наступали з крутого схилу, а у німецьких військ в тилу був пологий схил – це давало можливість німцям використовувати бронетехніку. 17 липня радянські війська раптовою атакою трьох гвардійських мехкорпусів прорвали фронт на глибину до 10 км і зайняли плацдарм на західному березі річки Міус в районі сіл Степанівка і Мариновка. До складу зайнятого плацдарму входила і висота 277,9 (“Савур-Могила”). 1 серпня противнику вдалося ліквідувати прорив і знову вийти на рубіж річки Міус в районі сіл Куйбишеве – Дмитрівка.

Повторний штурм Савур-Могили радянськими військами був початий 28 серпня 1943 року. У штурмі брали участь частини 96 гвардійської стрілецької дивізії, якою командував гвардії полковник Семен Самуїлович Льовін. Штурму передувала коротка артпідготовка і залпи “катюш”. Також була використана повітряна підтримка “ілов”. 295 стрілецький полк під командуванням Героя Радянського Союзу Андрія Максимовича Волошина наступав по західних схилах кургану. 293 полк під командуванням підполковника Свиридова наступав по південно-східних схилах кургану. 291 стрілецький полк наступав по південних схилах кургану. Правий фланг наступу був прикритий частинами 34 гвардійської стрілецької дивізії. Лівий фланг наступу був прикритий частинами 127 дивізії. 295 стрілецький полк зайняв висоту 183,0, чим порушив оборону супротивника. 29 серпня після арналета радянські війська майже захопили вершину, але контратака німців у напрямі хутора Саурмогильський (тепер село Сауровка) відтіснила нападаючих. В ніч з 29 на 30 серпня дивізійна розвідка під командуванням молодшого лейтенанта Шевченка з третьої спроби обійшли заслони ворога і встановили на вершині червоний прапор.

У вилазці брали участь всього 17 чоловік: молодший лейтенант Шевченко; старшина І. Веремєєв; старшина Сергій Корабльов; рядові І. Дудка, Р. Бондаренко, Н. Іванов, І. Алешин, А. Гаїн, С. Селіванов, Н. Симаков, Д. Калінічев, Н. Черепів, І. Гавріляшин, Д. Петряков, У. Лобків, Меркулов, В. Кобзев.

Німці 12 разів атакували загін на вершині. Загін утримував свої позиції протягом доби, давши можливість перегрупуватися нападаючим. Щоб не потрапити під артобстріл, бійці зробили зі скривавленої сорочки лейтенанта Шевченка прапор і позначили свою присутність. Після смерті лейтенанта Шевченка загоном командував І. Веремєєв. До першої групи пробилася друга під командуванням полковника А.А. Сошальського. Лейтенант Шевченко посмертно був нагороджений орденом Червоного прапора. Висота була взята вранці 31 серпня. Міус-фронт було прорвано, почалося визволення Донбасу.

Одне з найстрашніших вражень штурмів тих днів у бійців – як вони повзли по схилах вгору, до дзоту – а німці викидали з амбразур гранати. Вигляд підстрибуючої гранати, очікування, коли вона розірветься – у твоєї голови, на спині або на сусідові – залишився кошмаром у багатьох учасників тих боїв. Для захисту від куль і осколків бійці використовували тіла своїх вбитих товаришів. Зауважимо, що багато загинуло тут відважних радянських солдатів. Дані на загиблих рядового та сержантського складу не встановлювалися, місце поховань останків після кремації не було відзначено і нині невідомо.

Після Великої Вітчизняної війни на Савур-Могилі в пам'ять воїнів-визволителів було встановлено обеліск із залізобетону, облицьований гранітом, висотою 36 метрів.

Пізніше, у 2014 році, Савур-Могила була захоплена терористичною організацією “ДНР”, та була місцем активних боїв під час проведення Антитерористичної операції на Сході України. В липні 2014 року висота почала відігравати ключову роль під час блокування силами ДНР угруповання сил АТО. 28 липня 2014 року сили АТО взяли під контроль Савур-Могили та розблокували війська АТО. Бої за висоту тривали і в наступні дні, при цьому відомостей про ситуацію надходило вкрай мало. 9 серпня бойовики остаточно залишили Савур-Могили. Але згодом українські військові не втримали оборону Савур-Могили і відбулось захоплення Савур-Могили та Амвросіївки бойовиками і підрозділами регулярної російської армії.

Власне кажучи, в червні-серпні 2014-го меморіальний комплекс у ході боїв отримав значні пошкодження. Повалилася фігура солдата, її уламки розсіяні. Сильно постраждали пілони, барельєфи і сам обеліск, який отримав ряд наскрізних пробоїн. 21 серпня 2014 року стела зазнала руйнівного впливу артилерії та остаточно впала.

8-9 вересня з ознаками нелюдських торгтур доставили тіла українських військових, які загинули під час боїв проти терористів. Останки тіл бійців, котрих знайшли на місці польового табору біля Савур-Могили, були спотворені до невпізнання. Там були сліди катувань – відрубані фаланги пальців, руки викручені, куски тіл, сліди удушся. Терористи жорстоко катували українських полонених – захисників Савур-Могили.

Таким чином, легендарна Савур-Могила протягом всій історії війн була важливим оперативно-стратегічним об'єктом і відігравала ключову роль під час ведення бойових дій відважних патріотів нашої країни з противником за перемогу та справедливість.

Казан Е.М.
НАСВ

ДО ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна військово-політична обстановка, а саме – проведення Антитерористичної операції (АТО) в деяких районах Донецької та Луганської областей, наочно показала наявність проблем із належним медичним забезпеченням Збройних Сил України та інших силових структур, що задіяні в АТО. Пошук шляхів удосконалення та реформування військово-медичної служби обов'язково мусить супроводжуватись історичним аналізом. Це дозволить, з одного боку, показати позитивні моменти, гідні наслідування, наявні в історії вітчизняної військової медицини. З іншого боку, завдяки такому аналізу вдасться уникнути помилок минулого. Зрозуміло, що неодмінною умовою такого аналізу має бути його об'єктивний, незаангажований характер.

Відповідно до визначення військова медицина займається вивченням та практичним лікуванням військовослужбовців, які здійснюють законодавчу військову службу в мирний час, а також під час реальних військових дій чи військових навчань. Важливим напрямком є вивчення та розробка принципів визначення медичної та психологічної придатності особи до проходження військової служби в мирних та військових умовах, а також експертне визначення втрати здоров'я внаслідок бойових дій або проходження військової служби в мирний час і встановленні відповідної групи інвалідності, експертне визначення військово-лікарськими комісіями воєнізованих відомств зв'язку смерті військовослужбовця з вогне-стрільним пораненням при захисті Батьківщини. Спеціальний розділ військової медицини присвячений організації лікувального процесу на різних стадіях евакуації поранених та загиблих військовослужбовців, медичному сортуванню хворих військовослужбовців під час військових

навчань чи реальних бойових дій. Найважливішими напрямками військової медицини є: військово-польова хірургія, військово-польова терапія, військова гігієна, військова токсикологія та радіологія, військова епідеміологія, організація та тактика медичної служби, управління повсякденною діяльністю медичної служби.

Вітчизняна військово-історична наука, попри актуальність і важливість проблеми, досі не звертала особливої уваги на проблематику історії військової медицини. Серед ґрунтовніших робіт на цю тему можна відзначити дисертаційне дослідження О.П. Сапіги “Медична та санітарна служба в Українській Галицькій Армії” (Львів, 2011), яке комплексно розкриває історію організації медичного забезпечення у вказаному збройному формуванні періоду Визвольних змагань 1917–1920 рр. Дотичною, хоч і не безпосередньо, до проблематики військової медицини є дисертація І.В. Перехрест “Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943–1950 рр.)” (Донецьк, 2007). Фактично, цими роботами та ще нечисленними публікаціями у періодиці та відповідними розділами сайтів військово-медичних установ і вичерпується весь набуток дослідників військової медицини в Україні.

Таким чином, перед дослідниками історії військової медицини в Україні постають наступні проблеми. По-перше, це вивчення спадщини, що дісталась Україні після відновлення незалежності. Мається на увазі військово-медичний комплекс, який існував на території Української радянської соціалістичної республіки: відповідні установи Збройних Сил СРСР, Міністерства внутрішніх справ СРСР, Комітету державної безпеки СРСР та Прикордонних військ СРСР. Відомо, що станом на 1991 р. на теренах України знаходились війська Київського, Прикарпатського та Одеського військових округів, а також Чорноморського флоту, з відповідними потужними медичними установами. Таку ж розвинену мережу мали госпіталі Міністерства внутрішніх справ СРСР. У Києві функціонував госпіталь, підпорядкований Комітету державної безпеки СРСР. Прикордонним військам СРСР були підпорядковані госпіталі у Києві, Львові та Одесі.

По-друге, на глибокий аналіз заслуговує вивчення розвитку військової медицини в умовах незалежної України. Зазначимо, що аж до останнього часу фактично функціонувала воєнно-медична доктрина часів СРСР, яка передбачала діяльність усіх військово-медичних закладів держави в мирних умовах. Усі вони були підпорядковані, за відомчою приналежністю Міністерству оборони, Державній прикордонній службі, Службі безпеці та Міністерству внутрішніх справ України. Реформування військової медицини найчастіше носило декларативний характер й зводилось до перейменувань установ, а за гаслом “оптимізації” мережі військово-медичних установ приховувалось не завжди продумане їх скорочення.

Нарешті, не слід нехтувати вивченням досвіду інших країн. Історія організації військово-медичної служби того ж Ізраїлю з огляду на її ефективність та накопичений досвід роботи в умовах ведення бойових дій, безумовно, має стати предметом вивчення вітчизняних дослідників. На увагу заслуговує історія відповідних служб у збройних силах країн НАТО.

Розвиток досліджень у галузі історії військової медицини в Україні у вказаних напрямках, на нашу думку, дозволить створити комплексний нарис історії вітчизняної військово-медичної служби та розробити відповідні рекомендації щодо її вдосконалення.

Івахів О.С., к.політ.н.

Марченко Я.В., к.і.н.

НАСВ

СМУГА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: РЕТРОСПЕКТИВА ЧИ ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ

Надскладна ситуація на Сході України навесні 2014 року призвела до прийняття рішення щодо проведення невідкладних мір з подолання терористичних загроз і збереження територіальної цілісності України із залученням Збройних Сил України (Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014).

Таким чином, Збройні Сили України було залучено до проведення найбільш масштабної та довготривалої за роки свого незалежного існування Антитерористичної операції, зіткнувшись таким чином із доволі великою кількістю нових та непритаманих для свого застосування викликів та ризиків.

Значний вплив на застосування військових частини та підрозділів чинять фізико-географічні умови району їх застосування. Не винятком є і Луганська та Донецькі області. Будучи розташованими у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини та займаючи площу 52201 кв.км, характеризуються в цілому зручною місцевістю для ведення бойових дій різного характеру: маневр, наступальні, оборонні, спеціальні дії. Але зважаючи на позицію вищого керівництва держави щодо мирного врегулювання даного конфлікту, дотримання в повному обсязі досягнутих домовленостей, окремої уваги заслуговує питання обладнання ліній оборони.

З появою позиційних форм бойових дій важливим елементом побудови оборони стала смуга місцевості перед оборонним рубежем або укріпленням районом, яка включала декілька позицій та інженерні загродження, – смуга забезпечення. Створювалася вона в умовах відсутності зіткнення з противником з метою затримати наступ противника, вмотати його і забезпечити вигідні умови для ведення бою за головну смугу оборони або укріплений район.

Друга світова війна підтвердила доцільність створення смуги забезпечення на користь підвищення стійкості оборони. Так, уже 22 червня 1941 року наявність в смузі відповідальності 87-ї стрілецької дивізії 6-ї армії Південно-Західного фронту навіть невеликої по глибині (2,5–10 км) смуги забезпечення, завчасно зайнятої двома передовими загонами у складі посиленого стрілецького батальйону кожен, дозволило затримати просування німецько-фашистських військ, виграти час на приведення в бойову готовність головних сил з'єднання.

У сучасних умовах роль смуги забезпечення не лише не зменшилася, але і значно зросла. Це обумовлено тим, що той, хто наступає, має в розпорядженні тепер набагато більше можливостей по розкриттю системи оборони, її вогневому ураженню і подоланню військами. Розширилося і призначення смуги забезпечення. Вона може створюватися з різною метою: ввести противника в оману відносно істинної побудови оборони, виграти час для її підготовки; своєчасно встановити сили і склад того, хто наступає, напрям і характер його дій; затримати наступ ворожих військ, змусити їх передчасно розгорнути головні сили і наступати у не вигідному для них напрямку; максимально вмотати ворога, завдати йому ураження в живій силі.

Досвід світових воєн XX та локальних конфліктів XXI століть показав, що глибина смуги забезпечення повинна виключати дію більшої частини вогневих засобів противника на головному напрямку на початку оборонного бою, забезпечувати його затримку протягом встановленого часу, свободу маневру передових загонів і можливість їх підтримки вогнем артилерії з'єднань першого ешелону противника. Так, якщо реальні розміри глибини смуги забезпечення в роки Другої світової війни коливалися в досить широких межах від 6–8 до 60 км, то в теперішній час смуга забезпечення, як правило, обладнується на глибину до 15 км, а на напрямках, де за умовами місцевості можливе залишення деякої частини території, і на більшу глибину.

Досвід показує, що в смузі забезпечення, залежно від її глибини, характеру місцевості, наявності вигідних для оборони природних рубежів може бути підготовлено декілька позицій, районів оборони (опорних пунктів), вузлів оборони, а також створено розгалужену систему засідок та інженерних загороджень.

З цією метою позиції доцільно вибирати уздовж природних рубежів так, щоб було зручно перехоплювати найбільш достовірні напрямки наступу противника, забезпечувати ведення вогню (особливо протитанкового) на максимальну дальність, направляти рух того, хто наступає, до підготовлених районів вогневого ураження і мінно-вибухових загороджень.

Дуже важливо включати в систему оборони усі наявні у смузі забезпечення населені пункти, особливо ті з них, які розміщені на найбільш вірогідних напрямках руху головних сил противника. Не

маючи можливості їх обійти, противник може бути втягнутий у зтяжні вуличні бої, що дозволить військам, які обороняють смугу забезпечення, навіть мінімальними силами стримувати його протягом тривалого часу, що є дуже актуальним для зони проведення Антитерористичної операції.

Бойовий досвід показав, що смуга забезпечення виконає своє призначення лише у тому випадку, якщо для її оборони будуть виділені достатні сили і засоби. Але в будь-якому випадку в першу чергу слід враховувати стан готовності оборони на головній смузі. Чим нижча готовність частин першого ешелону до відбиття наступу, тим сильнішим за складом і можливостях повинен бути передовий загін (загони).

На дії передових загонів у смузі забезпечення суттєвий вплив робить інженерне обладнання місцевості. Це найбільш трудомістке завдання, і його рішення залежить від наявності часу, сил і засобів, у першу чергу інженерних.

Важливим чинником стримування противника у смузі забезпечення є система інженерних загороджень. У поєднанні з руйнуваннями і наявними природними перешкодами вона в змозі утруднити просування підрозділів, завдати їм втрат, порушити бойові порядки, скувати маневр, змусити змінити напрям руху і направити в ті райони, по яких підготовлені удари авіації і вогонь артилерії.

Беручи до уваги вище викладене, варто зазначити, що на даному етапі розвитку подій на Сході нашої країни смуга забезпечення отримала статус одного з ключових елементів підвищення живучості військ для досягнення успіху.

Середницький Я.А., к.х.н., с.н.с.

ДП Інженерний центр “Техно-Ресурс” НАН України

ТРИ КРИМСЬКІ І ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКА КАТАСТРОФИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ 1941-1942 РОКІВ

У 1941 році прорив до Криму 11-ї німецької піхотної армії генерала Е. фон Манштайна й кількох румунських бригад лобовою атакою через сильно укріпленої Перекоп та Ішуньські позиції призвів до першої катастрофи. 51-ша совєцька армія за наказом Ставки ВГК розмістила свої дивізії по всьому Криму, готуючись відбивати німецькі морські й парашутні десанти. Контрудар Приморської армії після прориву Ішуньських позицій не дав результату й 16 листопада 1941 року німецько-румунські війська зайняли Керч, тобто опанували весь Крим за винятком Севастополя.

Під час першого і другого штурмів Севастополя 1941 року його оборону значно посилили перекинуті Чорноморським флотом з Кавказу бригади морської піхоти. А висаджені в кінці грудня Керченський і

Феодосійський морські десанти поставили 11-ту німецьку армію, що зав'язла в боях під Севастополем, у критичне становище. За спогадами генерала Е. фон Манштайна: “Більш рішучий противник ударив би на Джанкой і перерізав шляхи постачання 11-ї армії...”. Проте цього не сталося, й вже 19 січня 1942 року німецько-румунські війська відбили Феодосію.

Друга Кримська катастрофа розпочалася 8 травня 1942 року. 11-та німецька армія, посилена 22-ю танковою дивізією й румунськими дивізіями і бригадами, а також приданим їй 8-м флотом Люфтваффе, прорвала фронт на Парпачькому перешийку Керченського півострова. Переважаючі сили 44-ї, 47-ї та 51-ї совєцьких армій зазнали великих втрат і безладно відступили до Керчі. Апогеєм катастрофи стала переправа розбитих совєцьких військ через Керченську протоку під нищівними бомбардуваннями й обстрілами німецької авіації.

Третя катастрофа – це захоплення німецько-румунськими військами Севастополя на початку липня 1942 року. Вірніше, здача Севастополя. За наказом Ставки ВГК Чорноморський флот перестав забезпечувати оборонців Севастопольського оборонного району підкріпленнями, боєприпасами і вогнем гармат великого калібру. До того ж літаками і підводними човнами вивезли 2000 командирів і політпрацівників. Більше 80 тисяч загартованих у 250-денних боях оборонців Севастополя потрапили в полон.

Поразка Червоної Армії в другій Харківській битві 12–30 травня 1942 року відкрила вермахту шлях на Сталінград і Північний Кавказ. 25 липня група армій “А” генерал-фельдмаршала Вільгельма Ліста розпочала успішний наступ на Кубань і за три тижні вийшла до передгір’їв Великого Кавказького Хребта. Через безперервний відступ становище військ Північно-Кавказького фронту стрімко виходило з-під контролю командувача маршала Сьмьона Будьонного. Німецькі гірсько-егерські частини захопили кілька перевалів, але основний наступ на Грозний і Баку захлинувся через нестачу сил. На початку 1943 року німецькі війська відступили з Північного Кавказу під загрозою оточення.

Супрунов Ю.М.
НУОУ

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У доповіді на основі аналізу розвитку системи підготовки військових фахівців у Севастопольському училищі зенітної артилерії (СУЗА, на даний час – Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова, ЖВІ) досліджена роль СУЗА в становленні системи підготовки фахівців

Протиповітряної оборони (ППО) у міжвоєнний період та прискореному розгортанні мережі військових навчальних закладів (ВНЗ) перед і на початку Другої світової війни (1921–1941 рр.).

До 1934 р. фахівців ППО для Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) готували в одному ВНЗ – Школі зенітної артилерії (ШЗА) (м. Севастополь). У 1941 р. підготовку проводили вже 13 ВНЗ. Враховуючи інерційність системи підготовки фахівців, є актуальним визначення факторів, що забезпечили розгортання мережі ВНЗ ППО у загрозливий період.

Започаткування системи підготовки фахівців ППО співпало з початком Першої світової війни і веде свій відлік з 08.12.1914. Ця історична дата пов'язана з введенням в дію “Інструкції по воздухоплаванию в районе 6-й Армии” (наказ командувача 6-ї Армії генерала К.П. Фан-дер-Фліта № 90 1914), що визначала створення повітряної оборони (ПО) Петрограда, начальником якої був призначений начальник Офіцерської електротехнічної школи генерал-майор Г.В. Бурман. На базі Школи з 08.12.1914 вперше було розпочато підготовку фахівців ППО. З 1916 р. така підготовка проводилась і в Офіцерській школі стрільби по повітряному флоту (м. Двінськ) під керівництвом полковника В.В. Тарновського.

Після оголошення декрету від 15.01.1918 р. “Про організацію Робітничо-Селянської Червоної Армії” у складі РСЧА в Петрограді було створено Управління завідувача з формування зенітних батареї (Упрзасенфор) із навчально-інструкторською командою на базі окремих підрозділів Воєнної електротехнічної школи та фахівців Школи у Двінську. У травні 1919 р. Упрзасенфор переведено до Нижнього Новгороду, його навчально-інструкторська команда перетворюється у Школу стрільби по повітряному флоту, перший випуск якої проведено у жовтні 1919 року. Формування Школи було завершено 08.12.1919, з цієї дати ведеться історичний формуляр ЖВІ. Надалі, з 1919 по 1934 рік це єдиний в СРСР ВНЗ ППО. Основні віхи його розвитку та подальші місця дислокації: зенітне відділення Повторної школи командного складу артилерії особливого призначення (м. Москва) – 01.10.1921; Повторна школа середнього і старшого командного складу ЗА (м. Петроград) – 01.10.1923; Спеціальна школа командного складу ЗА (м. Севастополь) – 01.10.1924; Курси удосконалення командного складу ЗА (КУКС ЗА) – 01.11.1924; Школа ЗА РСЧА (м. Севастополь) – 16.05.1927.

Весь цей час, від утворення Упрзасенфор і до 1931 р., у ВНЗ працювали близько 30 бувших офіцерів із двох вище зазначених ВНЗ часів Першої світової війни. Вони започаткували науково-педагогічну школу підготовки фахівців ППО, зберегли її у революційні роки, утворили нову структуру у складі РСЧА і протягом 14 років підтримували її розвиток. Серед них:

підполковник Б.П. Ненашев, командир 7-ї автомобільної батареї ПО Петрограда, яка була включена до складу Офіцерської школи у Двінську, перший начальник Упрзасенфор;

підпоручик Н.М. Чудотворцев з ПО Петрограда, помічник командира 7-ї зенітної батареї 6-го форту, з 01.10.1922 – третій начальник ВНЗ;

поручик Б.М. Огромнов з ПО Петрограда, командир 7-ї зенітної батареї 6-го форту, з 1924 р. – начальник навчальної частини КУКС ЗА, з 1927 р. – начальник КУКС ЗА у складі ШЗА;

комкор Вукотич О.М., підполковник з ПО Петрограда, один з найбільш відомих фахівців ЗА, третій начальник Упрэзенфор, перший начальник ШЗА (м. Севастополь, 01.10.1927–1931). Цей період діяльності ВНЗ є особливим: у ШЗА готують офіцерів тактичної ланки – командирів зенітних взводів і батарей; в окремому структурному підрозділі ШЗА – КУКС ЗА – готують начальників пунктів ППО, командирів дивізіонів і полків ЗА; у 20-й окремій навчальній батареї – сержантський склад ЗА.

Зосередження у Школі провідних фахівців ППО – Н.А. Бородачов, А.В. Заремба, К.В. Леонов, М.А. Рерле, Г.О. Засс, В.Т. Постригайло та ін. – дозволило у 1929 р. створити в її складі науково-дослідницьку частину (артилерійсько-стрілецький комітет ЗА РСЧА), в якому працював Б.Н. Іванов (конструктор станка Іванова (1914), капітан, командир 7-ї окремої легкої батареї з ПО Петрограда, на бойовому рахунку 9 літаків).

Комкору Вукотичу вдалося зібрати ветеранів Першої світової війни, залучити науковців та кращих випускників ШЗА. На честь десятої річниці Школи Реввоєнрада СРСР у наказі від 08.12.1929 наголошувала: “...На единственную школу падает великая и ответственная задача – добиться победы в борьбе с воздушным флотом, найти методы и приемы успешного отражения и истребления противника...”. В період 1927–1932 рр. були підготовлені найбільш відомі випускники ШЗА, у т.ч. 40 генералів, серед яких – видатні воєначальники: С.М. Штеменко, генерал армії, начальник Генерального штабу ЗС СРСР (1948–1952); Г.С. Зашихін, генерал-полковник, командувач Східним (1943), Південним (1944), Південно-Західним (1945) фронтами ППО; В.А. Пеньковський, генерал армії, командувач Далекосхідним і Білоруським воєнними округами (1956–1964).

До весни 1934 р. у ШЗА та її підрозділах готували усіх офіцерів тактичного та оперативно-тактичного рівнів і сержантський склад ЗА РСЧА. Протягом 16 років ШЗА забезпечувала функції цілісної системи підготовки фахівців ППО. Окремі підрозділи ШЗА, її висококваліфіковані кадри, досвід підготовки стали основою для формування інших ВНЗ ППО.

Напередодні Другої світової війни активізується воєнне будівництво у більшості країн Європи. У СРСР з надходженням нового озброєння змінюються штати з'єднань. У 1937 р. до штату стрілецького корпусу вводиться зенітний дивізіон 4-батарейного складу. На озброєнні трьох батарей – 12 76,2-мм гармат, четвертої – 6 малокаліберних 37-мм зенітних гармат. У стрілецьких і кавалерійських дивізіях – зенітні дивізіони у складі трьох батарей із 12 зенітними гарматами. Формуються корпусні, дивізіонні, бригадні райони ППО. Це визначило необхідність прискореного розгортання мережі ВНЗ ППО.

У 1936 р. було створено Оренбурзьку школу ЗА. Відповідно до наказу НКО СРСР за № 36 від 16.03.1937 ШЗА перейменована у Севастопольське училище зенітної артилерії (СУЗА). В цей же час з використанням фахівців та навчально-методичного забезпечення СУЗА створюється ціла мережа ВНЗ ЗА: у 1937 р. – Горьківське училище ЗА, начальником якого призначено кращого командира дивізіону курсантів ШЗА майора А.І. Глебова та відділення ЗА в училищі берегової оборони ВМФ (м. Севастополь); Оренбурзька школа ЗА перейменовується на Чкаловське училище ЗА; у 1940 р. на базі переведеного зі складу ШЗА навчального дивізіону ППО та її випускників – Бакинське училище ЗА, у 1941 р. – Ленінградське артилерійсько-технічне училище ЗА.

КУКС ЗА (з 1931 р. – КУКС ППО) у 1934 р. виведені зі складу ШЗА і переведені до Ленінграда, з 1936 р. – до Євпаторії, з 1943 р. реорганізовані у Вищу Червонопрапорну офіцерську школу ППО РСЧА.

У червні 1939 р. начальника СУЗА полковника П.О. Абросимова призначено першим начальником командного факультету ЗА, що був сформований у Військовій артилерійській академії (м. Москва). На кафедрі тактики ЗА працює перший начальник ШЗА полковник Б.О. Коломенський (з травня 1941 р. – у новоствореній Вищій військовій школі ППО Червоної Армії). У 1946 р. Вища воєнна школа ППО була переведена до Харкова та перетворена на Військову академію артилерійської радіолокації (ВААР, потім – АРТА ППО, ВІРТА ППО, ХВУ, ХУПС). У ВААР полковник Б.О. Коломенський вів основну дисципліну кафедри тактики Військ ППО: “Організація сучасної протиповітряної оборони”.

В результаті проведених заходів станом на початок 1941 р. офіцерів ЗА ППО готували 13 ВНЗ, у т.ч.:

9 ВНЗ тактичного рівня:

Севастопольське училище ЗА; Горьківське училище ЗА; Чкаловське училище ЗА; Бакинське училище ЗА; Ленінградське артилерійсько-технічне училище ЗА; відділення ЗА училища берегової оборони ВМФ (м. Севастополь); Красноярське, Телавське та Тульчинське стрілецько-мінометні училища (були перетворені на училища ЗА на початку 1941 р.);

4 ВНЗ оперативно-тактичного рівня:

командний факультет ЗА артилерійської академії (м. Москва); факультет ППО академії імені М.В. Фрунзе (м. Москва); вища воєнна школа ППО Червоної Армії (м. Москва); КУКС ЗА (м. Євпаторія).

Висновки. Становлення і розвиток системи підготовки фахівців ППО дозволили СУЗА не тільки самостійно забезпечувати країну військовими фахівцями ППО протягом 16 років, але й підготувати базу для прискореного розгортання мережі ВНЗ ЗА у загрозовий період. Цей досвід є актуальним для удосконалення підготовки офіцерських кадрів ЗС України в світлі сучасних викликів та загроз.

СЕКЦІЯ 3

АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ВОЄН

dr Andrzej Drzewiecki
Akademia Marynarki Wojennej

CZŁOWIEK W “SZPONACH” WOJNY

Upływ czasu od zakończenia drugiej wojny światowej nie umniejszył zainteresowania jej przyczynami, przebiegiem oraz skutkami. Wśród tych ostatnich, dla Autora niniejszego tekstu szczególnie intrygujące i interesujące są losy ludzkie, które stanowią najbardziej dramatyczną część “wojennego spektaklu” z lat 1939–1945. Warto przypomnieć, że kilka lat temu prof. Jacek Chrobaczyński sformułował ważne pytanie: czy przemoc jest motorem historii? Przywołując różne stanowiska i oceny prowadzi nas do wniosku, że tak, że jest ona takim motorem, a wojna jej najbardziej zorganizowaną formą. W tym samym zbiorze esejów inni autorzy zastanawiają się, dlaczego ludzkość od zarania dziejów z taką “lubością i wytrwałością” wzajemnie się morduje, tworząc wręcz “przemysł” nienawiści.

Są zatem wystarczające powody, by powrócić do podstawowego pytania o wartość ludzkiego życia w warunkach ostatniej ze światowych wojen. I wcale Autorowi nie chodzi o to, by po raz kolejny przywoływać makabryczne sceny, w których wojenne żarna “mieli” człowieka, bo pytanie idzie dalej, dlaczego? Zofia Nałkowska słusznie napisała, że to “ludzie ludziom zgotowali ten los”, co nie oznacza jeszcze, że już wiemy, jakie mechanizmy i działania z nich wynikające legły u podstaw pogardy dla ludzkiego życia. Dlaczego ludzie wykształceni, kulturalni, mający ambitne plany życiowe przeobrazili się w bestie, dla których mordowanie stało się nawykiem, rutyną, powołaniem, posłannictwem, rozrywką, a może zwyrodnieniem? Dzikie zwierzę zabija, bo musi zaspokoić głód i przetrwać. Zwyrodnialcy, którzy zaplanowali i uruchomili “przemysł śmierci” w czasie drugiej wojny światowej nie zasługują na miano “dzikich bestii”, bo takie porównanie byłoby obraźliwe dla zwierząt żyjących w zgodzie z naturą. Wojna, do której odnosimy nasze uwagi zakłóciła harmonię natury, nawet więcej, uderzyła w jej podstawy.

Jeden z polskich polityków użył w latach “przełomu” charakterystycznego porównania: jak dobry wiatr powieje, to niejedne śmieci do góry podniesie! No właśnie, jaki wiatr powiał, że nie tylko podniósł, ale i pozwolił na to, że społeczne “śmieci” zapanowały nad rozumem, uczuciami i emocjami milionów ludzi? Czy wszystko da się wyjaśnić teorią ras albo ideologią? To prawda, że zderzyły się ze sobą dwa totalitaryzmy, ale prawdą jest również to, że w wojennej zawierusze pogubiła się cała Europa, w której wartość

чоловіка спrowadзо до номеру оboзового. Jесzcze bardziej przerażające było to, że демократyczna i cywilizowana część tej Europy pozostawała głucha na krzyk mordowanych. I znów pojawia się pytanie – dlaczego?

Autor w swoim wystąpieniu stara się pojąć, o ile jest to w ogóle możliwe, mechanizmy tej zbrodni, którą słusznie nazwano ludobójstwem. Bo można zrozumieć śmierć żołnierza na polu walki, ostatecznie po to był szkolony, by w odpowiedniej chwili bronić swojego kraju nawet za cenę życia. Jest to wpisane w charakter i tradycję służby żołnierskiej, chociaż i tu nadmiar ofiar spowodowany bestialstwem drugiej strony nie znajduje żadnego usprawiedliwienia. Na drugim biegunie była śmierć nienarodzonych jeszcze dzieci, tysiące zgwałconych i pohańbionych kobiet, śmierć starców i osób kalekich. Człowieka “można” zabić, zwłaszcza bezbronnego, ale dlaczego zanim oprawcy wykonali “wyrok” pozbawiali go czci i odzierali z godności? Jest to o tyle ważne, że przecież ta wojna toczyła się w “cieniu” solidnie już rozbudowanego międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i licznych konwencji, które miały chronić ludzkość przed nadmiarem zbędnych cierpień. Stąd kolejne pytanie – dlaczego świat zorganizowany, dysponujący normami prawnymi i presją moralną nie stanął w poprzek temu barbarzyństwu?

Ostatnia z kwestii, która przykuwa uwagę autora dotyczy rozbudowy wszechwładnego systemu policyjnego i jego następstw. Świat oszalał i na kilka lat zatracił poczucie jakiegokolwiek przyzwoitości a winę za to ponosili wszyscy, którzy dali przyzwolenie na mordowanie bezbronnych. Zasłanianie się niewiedzą powoduje, że mamy liczne wątpliwości, czy zrozumieliśmy tę przerażającą lekcję historii. Spirala zemsty, przemocy, zwyrodnienia, zaniku najbardziej elementarnych ludzkich uczuć i odruchów, to skromny komentarz do ludzkich losów w latach tej wojny. Trudno zakwestionować trafność słów człowieka, któremu udało się przeżyć to piekło na ziemi, który powiedział: “Kiedy tylko przypominam sobie nasze cierpienie, tę straszną przerażającą tragedię, tak dziką i niewyobrażalnie okrutną, wiem, że nigdy żaden prorok ani pisarz, nawet w najskrytszych zakamarkach swojej wyobraźni, nie będzie w stanie oddać potworności tego, co się wydarzyło”. To prawda, ale jeśli świadomość tych okropności pozwoli uchronić choćby jedno niewinne życie, to znaczy, że warto o tym mówić!

Науменко А.О., к.і.н., с.н.с.
НУОУ ім. Івана Черняховського

УКРАЇНЦІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРАТОРСЬКІЙ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Під час Першої світової війни український народ пережив жахливу трагедію, яка виявилася у тому що розділені між двома ворогуючими імперіями, українці змушені були віддавати своїх синів і дочок до лав армій противників – австро-угорської та російської. Так українці змушені були воювати між собою за чужі інтереси.

Як же були представлені українці у Російській імператорській армії?

Відомий український військовий історик діаспори Л. Шанковський наголошує: "... не можемо осуджувати тих українців, що служили в російській армії як активні офіцери в різних часах, а навпаки, треба осуджувати українців з австро-угорської займанщини за те, що боялися військової освіти та активної служби в ранзі офіцера ... Не можна вгадати, скільки було активних офіцерів в австро-угорській армії, перед 1-ю Світовою війною, але ледве чи їх було 100. Це дуже відбилося пізніше в роки Визвольної війни. Цілком інший стан був у російській займанщині. Одне німецьке джерело з 1913 р. (Моріц Руль), подає, що 16% генералітету, 18 % штаб-офіцерів і 22% обер-офіцерів російської армії (без козацьких військ) були "Кляйнруссен", тобто українці". Німець перед війною добре порахував (видно, така національна статистика була йому потрібна), що в російській армії мирного часу було близько 15 000 офіцерів українського роду, в т.ч. понад 100 генералів, понад 3 000 штаб-офіцерів і понад 11 200 обер-офіцерів.

Протягом 1914–1917 рр. лише по селах українських губерній було призвано до лав російського війська майже 2,8 млн осіб. За даними статистичного щорічника Росії, у 1915 р. на тисячу чоловіків кожної національності в армії перебувало: великоросів – 4, білорусів – 5, українців – 8. Русифіковані і безперечно "лояльні українці" мали всі умови для успішної військової кар'єри. А.І. Денікін у своїх спогадах свідчить: "Малоросійське питання не існувало зовсім. Малоросійська говірка, пісні, музика набули повного визнання і в жодному разі не викликали уявлення окремішності, сприймаючись як своє, російське, рідне".

Бойові якості військових частин, сформованих з українців, були досить високими. М. Капустянський пише: "Розгром усієї Австро-Угорської армії в 1914 році є ділом рук, головним чином, військ Київської та Одеської військових округ та гвардії (значні кадри українців). ... За мирних часів "хахли", як їх називали в армії, були найбільш бажаним елементом у кожній частині. Це, здебільшого, – селяни, слухняні, не розбещені, боєздатні, розумні. Великий відсоток із них ішов у фельдфебелі, вахмістри й лишався на поверхтерміновій службі. Також значна кількість "малоросів" (малорослих) на ділі були "великорослими" і комплектували гвардію, флоту й кінноту. Взагалі, українці складали чудовий бойовий елемент". У гвардії служило чимало українців. Саме вояки Лейб-гвардії Уланського Його Величності та Лейб-гвардії Гродненського гусарського полків спільно з 3-ю гвардійською кінною багареєю навесні 1917 р. намагалися провести українізацію своїх частин і закласти основи майбутньої української кінноти. В інших частинах російської гвардії, зокрема у Лейб-гвардії Волинському, Семенівському, Єгерському, Ізмайловському полках, також служили багато українців.

Цінними є оцінки генерала М. Головіна воїнам, призваним з різних губерній тодішньої Російської імперії. Українцям порівняно з іншими він дає високу оцінку. Порівнюючи співвідношення щодо полонених, він вказує, що призвані з Малоросійських губерній, а особливо з козачих областей, дають найменший процент полонених. Як загальне правило, південна половина Росії б'ється краще північної. М. Головін наголошує, що найкраще б'ються російські народності. Але серед цих народностей також помічається градація: на першому місці по стійкості стоять козаки, потім – малороси, на третьому місці – великороси, на четвертому – білоруси. Автор пише: “Різниця у бойовій стійкості між великоросами і малоросами є цікавим соціальним питанням. Чи не здійснювала вплив на погіршення бойової стійкості великоросів наявність общинного землеволодіння, яке вбивало ініціативу? Можливо, також, Великоросія, що проявила більше напруження для того, щоб зібрати навколо себе Росію, витратила енергію свого корінного населення більшою мірою, ніж Малоросія? Ми не беремось відповісти на ці питання і обмежимося лише тим, що ставимо їх”.

Цікавим є свідчення львів'янина у 1914 р., що спостерігав за російськими солдатами: “один з кіннотників задержався перед книгарнею НТШ, через хвилину пристав біля нього другий, а далі третій, а потім ціла ватага козаків облягла книгарню і ніби над чимсь радила. Нараз один зіскочив з коня, і зайшов до книгарні, і по якимсь часі вибіг з неї врадуваний з книжкою під пихою. За його прикладом пішли інші козаки ...”. Того ж дня книгарня випродала весь наклад Шевченкового “Кобзаря”. Другого дня російські власті закрили книгарню НТШ.

Враховуючи позитивні характеристики українців як воїнів, російські військові керівники, зокрема Верховний головнокомандуючий генерал від інфантерії Л.Г. Корнілов, у 1917 р. наказав українізувати XXXIV армійський корпус генерал-лейтенанта П.П. Скоропадського, який згодом став називатися Першим Українським корпусом. Відомо також, що тодішній командуючий Чорноморським флотом віце-адмірал О.В. Колчак “відразу поставивсь прихильно до українізації флоту, як до здорової течії серед тодішньої руйни”.

Серед російських військових діячів, які займали високі посади в армії і на флоті, вихідців з України було чимало. Але в цілому про них відомо небагато, тому доцільно коротенько згадати деяких з них. Це, зокрема, генерал-лейтенант П.М. Волкобой, що відзначився під час боїв у Галичині в 1915 р.; командир зведеного кінного корпусу генерал-лейтенант М.Г. Володченко. Сучасники відзначали його як хороброго і діяльного в боях командира; начальник офіцерської повітроплавної школи генерал-лейтенант О.М. Кованько; військовий прокурор генерал-лейтенант О.С. Макаренко; генерал-квартирмейстер штабу Верховного

головнокомандуючого генерал-лейтенант М.С. Пустовойтенко; командуючий 4-ою армією генерал від інфантерії О.Ф. Рогоза, його армія постійно змушена була діяти у складних умовах; генерал-лейтенант П.П. Скоропадський, частини кінноти під його командуванням відзначилися в боях у Східній Пруссії у 1914 р.; генерал від інфантерії В.О. Слюсаренко, чий блискучі дії фактично врятували 1-шу армію від оточення німцями в районі Мазурських боліт; генерал-майор В.П. Тарановський, командуючий російськими військами на Салонікському фронті; професор Миколаївської військової академії Генерального штабу генерал-лейтенант М.Л. Юнаков; командир III армійського корпусу генерал-лейтенант Г.Ю. Янушевський; військово-морські діячі: морський міністр адмірал І.К. Григорович; помічник начальника Морського Генштабу контр-адмірал А.П. Капніст і ін. Для загальної характеристики можна зазначити, що вони мали багатий досвід служби на різних командних та адміністративних посадах у військах та штабах, бойовий досвід участі у російсько-японській війні і в цілому відповідали своєму посадовому призначенню.

Важливо також і те, що під час Першої світової війни отримала бойовий досвід переважна більшість українських військових діячів – колишніх офіцерів Російської імператорської армії, які відзначилися в добу Національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Окрім деяких з названих вище це, перш за все, М. Безручко, О. Галкін, О. Греків, С. Дельвіг, С. Дядюша, П. Єрошевич, М. Капустянський, Ф. Колодій, С. Кулжинський, Є. Мешківський, М. Омелянович-Павленко, А. Пузицький, В. Сальський, В. Сінклер, О. Удовиченко і багато інших. Отже, в українських військових формуваннях була значна частка полковників і генералів старої російської армії, які закладали підвалини нового українського війська на початку ХХ ст.

Дані приклади яскраво підтверджують, що українці в Російській імператорській армії були завжди бажаним елементом. Відтак сучасна Україна для створення власних Збройних Сил має прекрасних людей, яких необхідно організувати, підготувати, зацікавити і виховати.

mgr Michał Pozorski
Uniwersytet Szczeciński

SPADKOBIERCY BUSHIDO – PSYCHOLOGIA CESARSKIEJ ARMII

W okresie feudalnej Japonii powstał jeden z najbardziej charakterystycznych systemów zachowań dla wojowników. Mimo istnienia przez długi okres jedynie w tradycji ustnej zdołał bardzo szybko i na długi okres objąć cały Kraj Kwitnącej Wiśni. Zasady te kształciły pokolenia bushi i nawet, gdy nastąpiła restauracja Meiji całkowicie o nich nie zapomniano. Mimo zakazu

обов'язуючого на wszystko, co było związane ze stanem samurajskim tak łatwo o tych założeniah nie zapomniano. Ostatnim przykładem tych zachowań stało się krwawe powstanie w Satsumie. Po stłumieniu i spacyfikowaniu zbuntowanych, Japonia zaczęła coraz bardziej kopiować europejskie wzorce. Mimo zapożyczenia wielu wzorców ze starego kontynentu, rządzący zdali sobie dość szybko sprawę z braku jakiegokolwiek filozofii czy esprit du corps spajającego armię. Rozwiązanie zostało jednak szybko znalezione, polegało ono na wykorzystaniu propagandowo starych zasad bushido jak i religii Shinto.

Wojna rosyjsko-japońska przyniosła nadspodziewane efekty. Wdrożenie u żołnierzy idei nadczłowieka walczącego ku chwale cesarza i Japonii okazało się skuteczne. Podobnie jak stwierdzenia, że wojna oczyszcza oraz jest obowiązkiem każdego prawdziwego Japończyka. Następne konflikty przyniosły potwierdzenie tych idei. Druga wojna światowa, pokazała dopiero jak mocno cały świat mylił się w odbiorze i zrozumieniu Japończyków.

1) Przedstawienie założeń Bushido oraz jego upadek.
2) Powstawanie Armii Cesarskiej i wykorzystanie w niej elementów Bushido zarówno w szkoleniu jak i propagandzie:

- na poziomie szeregowego żołnierza jak i oficera

3) Efekty tego szkolenia, krótkie przedstawienie konfliktów, w których Japonia brała udział przed II wojną światową.

4) Zagadnienie II wojny światowej. Zostaną poruszone kwestie:

- traktowania jeńców, i cywilów,
- kapitulacji japońskich żołnierzy,
- samobójczych ataków,
- ślepego posłuszeństwa,
- nieugiętej wiary w ojczyznę.

Taki podział wystąpienia pozwoli w zarysie przedstawić i przybliżyć zachowanie cesarskiej armii podczas wojny. Ma również na celu pokazać różnice w postrzeganiu i rozumieniu wojny przez Europejczyków i Japończyków.

Зінкевич Р.Д., к.і.н, доцент
НУ “Львівська політехніка”

РОЛЬ П. СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНІЗАЦІЇ 34-го АРМІЙСЬКОГО КОРПУСУ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ

Важливим досягненням українізації стало формування у липні під Проскуровом 1-го Українського корпусу (18 тис. чоловік) на основі 34-го армійського корпусу, командувачем якого став генерал-лейтенант П.П. Скоропадський. Вже 29 червня, через два дні після закінчення наступу, Павлу Петровичу було запропоновано, зі згоди головнокомандувача

Південно-Західним фронтом генерала Щ.Є. Гутора, українізувати свої частини. Це було зумовлено тим, що корпус зазнав великих втрат в останніх боях (особливо 23-тя дивізія) і тим, що Скоропадський був за походженням українцем. До корпусу прибув представник УГВК при штабі фронту П. Скрипчинський, який спробував переконати генерала у тому, що українізація принесе корпусу лише користь, оскільки його буде укомплектовано дисциплінованими українцями й з нього приберуть усіх комісарів та агітаторів, які сприяли розвалу російської армії. Як згадував генерал, він спочатку досить скептично оцінив цей процес і трактував українізацію як процес, який може остаточно послабити в морі політичного безладдя і без того вже вкрай розбурхані війська, але за наказом командувача фронтом генерала Л. Корнилова змушений був першим на Наддніпрянщині українізувати свій корпус.

23 липня Скоропадський отримав новий наказ про вивід із 153-ї та 104-ї дивізій усіх офіцерів і солдатів росіян та передачу їх у 41-й корпус. На практиці організація нового корпусу виявилася справою нелегкою. Розпочав Скоропадський із того, що “членів комітетів, усіх євреїв та великоросів передав до 41-го корпусу”. Однак декотрих досвідчених офіцерів-росіян довелося залишити, що згодом виявилось помилкою, оскільки призвело до сутичок між росіянами й українцями. Труднощі виникали з поповненням, оскільки українців майже не було. 24 липня 1917 р. 34-й армійський корпус відійшов у резерв в околиці міста Меджибіж, де й почалася робота над його українізацією. Корпус отримав назву 1-го Українського корпусу, що складався з 104-ї (стала 1-ю українською) та 153-ї (стала 2-ю українською) піших дивізій, гарматної бригади та інших корпусних частини. 1-шу (104-ту) дивізію склали чотири піхотних полки: 413-й Порховський, 414-й Торопецький, 415-й Бахмутський і 416-й Верхньодніпровський. До складу 2-ї дивізії входили також чотири полки: 609-й Красноуфимський, 610-й Мензелінський, 611-й Кунгурський і 612-й Чердинський. Кожен із полків мав по три піхотні батальйони та кулеметну команду і нараховував по 2000 багнетів. Артилерія корпусу нараховувала 27 гарматних батарей, з них 12 – 76-мм польових гармат, 6 – 152-мм важких гаубиць і 3 – 107-мм далекобійних гармат. Всього корпус мав близько 3,2 тис. артилеристів, 108 гармат і гаубиць. Артилерія 1-го Українського корпусу була найбільш організованою і боездатною серед українізованих частин російської армії доби Центральної Ради.

Брак кваліфікованих кадрів вирішувався за рахунок облаштування власних шкіл – офіцерської, прапорщиків, допоміжних (бомбометання, мінометної, гранатної тощо). Однак офіцерів все одно катастрофічно не вистачало. Поповнення українськими офіцерами було надто мізерним, загалом прибували прапорщики, які не мали досвіду та навичок у

військовій справі, і тільки ускладнювали становище своєю політичною та агітаційною діяльністю. Щоб якось компенсувати нестачу офіцерів, на початку вересня було створено офіцерську та унтер-офіцерську школи.

На початку жовтня 34-й армійський корпус був значною мірою українізований. Комплектувався він з добровольців, воїнів, офіцерів запасу та козаків із загонів “Вільного козацтва”. Що стосується його чисельності, то, за різними даними, вона коливається в межах від 30 до 60 тисяч осіб. Сам Скоропадський не наводить ніяких відомостей про чисельність, але беручи до уваги напруження з офіцерськими кадрами та мале поповнення українськими солдатами, політичну анархію в країні, можна зробити висновок, що корпус навряд чи в тій ситуації міг нараховувати 40–60 тисяч, у кращому випадку в його лавах нараховувалося до 30 тисяч бійців. Це можна підтвердити і малою кількістю полків у його складі – всього 8.

На момент більшовицької революції збройні сили Центральної Ради у Києві склалися з двох піхотних дивізій (8 полків), які ще доформовувалися, одного кавалерійського полку, юнкерської школи, автопанцерного дивізіону й кількох артилерійських батарей у стадії формування. Проте під впливом загального безладу, коли анархія прийшла на зміну дисципліні, а більшовицькі агітатори діяли скрізь, ці частини формувалися і розкладалися одночасно. Покладатися на них було ризиковано. Справжню військову силу являв собою тільки добірний і повністю укомплектований 1-й Український корпус генерала Скоропадського, який став на бік Центральної Ради.

У кінці листопада – на початку грудня фронт покидає збільшовизований 2-й гвардійський корпус і здійснює наступ на Вінницю, Житомир та йде на Київ. Більшовицький головнокомандуючий прапорщик Криленко наказав телеграмами Українському корпусу, яким командував генерал П. Скоропадський, йти на фронт. Центральна Рада хотіла мати у Києві корпус Скоропадського, але боялася самого генерала. Тому за домовленістю з головнокомандувачем Південно-Західного фронту генералом Стоговым одна з двох дивізій українізованого корпусу повинна була йти до Києва, а друга разом зі Скоропадським – на фронт. Скоропадський не підкоряється наказу і йде не на фронт, а боронить Київ і розташовує свої дві дивізії на залізничних лініях Жмеринка-Козятин і Шепетівка-Козятин-Христинівка-Вапнярка. 1 грудня 1917 р. П. Скоропадський нарешті отримав відповідну телеграму від Петлюри, в якій повідомлялося, що він перейшов під керівництво Українського Генерального Секретаріату і на нього покладено всю оборону Правобережної України з підпорядкуванням йому всіх військових частин, українських і неукраїнських, на її території, а також про перехід під його командування 2-го Січового Запорозького корпусу. Штаб

корпусу був відправлений у Білу Церкву, ставкою Скоропадського став Козятин, який перебував в епіцентрі бойових дій. Енергійними заходами, користуючись діяльною підтримкою залізничних комісарів Центральної Ради й залізничників-українців, Скоропадський за короткий час узяв весь рух російських військових ешелонів під контроль українських частин, поставив широкий й надійний заслін на їхніх шляхах до Києва із заходу, південного заходу та півдня. 1-й Український корпус Скоропадського діяв як добре налагоджений механізм, тримаючи під своїм контролем усю систему залізничного сполучення на північному Правобережжі і силою зброї перешкоджав збільшовиченим російським частинам 11-ї армії йти на Київ. Вже до 20-х чисел грудня загрозу з боку 2-го Гвардійського корпусу більшою мірою було ліквідовано.

Після захоплення Шепетівки та Староконстантинова, встановлення контролю над ситуацією в Житомирі та Рівному, розпуск військово-революційних комітетів XI та Особливої армії майбутній гетьман залишив посаду через непорозуміння з українською владою. Завдяки маневру корпусу генерала Скоропадського столиця була врятована від більшовиків.

dr hab. Jerzy Prochwicz

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Filia Piotrków Tryb.

SPOŁECZNE, POLITYCZNE I EKONOMICZNE SKUTKI I WOJNY ŚWIATOWEJ

Wojna, która zakończyła się 11 listopada 1918 r. podpisaniem przez Niemcy zawieszenia broni przyniosła nieodwracalne zmiany w wielu dziedzinach życia społecznego, ekonomicznego, politycznego i militarnego. Wojna zmieniła granice państw, układ polityczny świata, miała długotrwałe konsekwencje dla życia ekonomicznego, przekształciła ludzką mentalność oraz obyczajowość.

Z wielu skutków społecznych najbardziej widocznym były olbrzymie straty ludzkie, zwłaszcza wśród ludności cywilnej. Ciężkie warunki sanitarne i głód powodowały osłabienie organizmów i podatność na różne choroby. Wystarczy wspomnieć o pandemii grypy, do której doszło w latach 1918-1919, znaną pod potoczną nazwą "hiszpanka". Która pochłonęła jak się ocenia od 50 do 100 mln ofiar śmiertelnych na całym świecie. Państwa uczestniczące w wojnie zmobilizowały ok. 60 milionów mieszkańców Europy. Zginęło ok. 8 milionów ludzi (w Europie), 13 milionów odniosło rany, a 7 milionów zostało inwalidami. Niemcy straciły 15,1 % męskiej populacji, Austro-Węgry 17,1 % , Francja 10,5 % , a Wielka Brytania 5,1 % .

W zakresie ekonomiki nastąpiła niezwykła mobilizacja ludzka oraz gospodarcza na rzecz wojny. Celom wojennym podporządkowane zostały wszystkie zdolności wytwórcze państw uczestniczących w wojnie. Mobilizacja gospodarcza na rzecz wojny oznaczała jednocześnie rozszerzoną kontrolę państwa nad gospodarką, militaryzację produkcji, rozszerzenie rekwizycji bez odszkodowania i reglamentację produktów. Konsekwencje takich działań odczuwane były we wszystkich gospodarkach europejskich aż do wybuchu w latach 1929–1933 tzw. Wielkiego kryzysu.

Istotne zmiany przyniosła wojna i jej zakończenie w sytuacji politycznej na świecie. Upadły monarchie Niemiec, Austro-Węgier i Rosji. Powstały nowe państwa. Dawne potęgi polityczne i gospodarcze Wielka Brytania i Francja – poniosły duże straty oraz utraciły pozycje w gospodarce światowej.

Jak każda wojna, tak i I wojna światowa przyczyniła się w znaczącym stopniu do rozwoju sztuki wojennej. Państwa walczące wystawiły milionowe armie, w wyniku czego dowodzenie tymi wojskami, zaopatrywanie ich i przemieszczanie wymagało olbrzymiego aparatu administracyjnego, liczniejszego niż siły walczące na froncie. Szczególna rola w związku, z czym przypadła instytucji sztabu generalnego. Po raz pierwszy na polu walki pojawiły się czołgi, ale ze względu na liczne wady konstrukcyjne nie odegrały większej roli. Na szeroką skalę użyto broni maszynowej, bojowych gazów trujących, lotnictwa. Na morzach rozstrzygające znaczenie miały wielkie okręty artyleryjskie (pancerniki i krążowniki), swą wielką przydatność w walce z transportem morskim wykazały okręty podwodne.

Reasumując I wojna światowa wstrząsnęła dotychczasową strukturą i porządkiem Europy i świata, spowodowała głębokie przeobrażenia polityczne i ustrojowe na znacznych obszarach globu, dla wielu krajów, zwłaszcza gospodarczo rozwiniętych, zakończyła długo później wspomnianą „belle epoque” przeszło 40-letniego pokoju, postępu oraz wzrastającego dobrobytu. Największa z dotychczasowych w historii ludzkości wojen, przerwała życie blisko 10 mln żołnierzy oraz trudnej do ustalenia liczby ludności cywilnej, zmarłej na skutek działań wojennych, głodu chorób i epidemii, zaostrzyła narastające od dziesięcioleci konflikty klasowe i narodowe. W listopadzie 1918 roku z chwilą ostatecznego zakończenia wielkiej wojny, dobiegła kresu „La belle epoque” - epoka parlamentaryzmu, liberalizmu, demokratyzacji, w bardzo znacznej mierze epoka monarchizmu i względnej stabilizacji warunków życia znacznej części Europy. Rozpoczął się okres następny, trudny i groźny, wojen jeszcze bardziej okrutnych, dyktatur, totalitaryzmu, obozów koncentracyjnych, brutalizacji polityki oraz znacznej brutalizacji życia społecznego. W ostatecznym rozrachunku doprowadziło to do wybuchu kolejnej wojny światowej, jeszcze bardziej krwawej i okrutnej od swojej poprzedniczki.

Pytlova L.Y.

Candidate of Sciences degree in History, Associate professor
Ukrainian Catholic University**THE IMPERIAL GERMAN NAVY AND SUBMARINE WARFARE IN
BRITISH VISUAL PROPAGANDA DURING THE GREAT WAR**

The Great War became an unprecedented conflict as to the scale of military actions, amount of victims, and expenditures. Propaganda machine of two warring sides became a powerful weapon in parallel with fighting on the fronts. National media had to struggle for the minds and consciousness of people. British propaganda had a pronounced Anti-German character. Unambiguously negative image of Germany originated during the anti-German hysteria that broke out after the beginning of war. Since then in the pages of British press the Germans had always acted as warmongers, they were violent and aggressive, arrogant and selfish; they did not value the human life and had no mercy for the defeated. Germany was a priori regarded only in black and white.

German submarine warfare gave the good ground for the men who shaped British public discourse about Germany. During 1914–1917 German U-boat campaign had limited character. Even though, it caused heavy casualties to the Allies. To 1915 U-boats had sunk 228 Allied ships and 89 neutral ships totalling 770000 tons. At the end of January 1917 Germany declared unrestricted submarine war. In February and March 1917 German submarines in the Atlantic and the Mediterranean sunk about 0.5 million tons of British cargoes per month. Neutral state also suffered heavy losses. The campaign, conducted by German submarines reached its peak in April. German attacks of civil and commercial vessels were in fact state-sponsored piracy, which violated all existing regulations of war, such as the 1864 Geneva Convention and the 1907 Hague Convention.

Cartoons in British print media and posters depicted the sinking of allied and neutral vessels by German submarines which caused not only the material losses but killing of innocent victims including the civilians too. These pictures had to mobilize British public opinion against Germany.

A lot of cartoon devoted to the German submarine warfare were published in the *Punch* magazine. It was the time when the peak of *Punch's* circulation was achieved (approximately 150 thousands of copies per week). So the cartoon “Dishonoured” (1914) by L. Raven-Hill was a reflection on the German maritime raids on Scarborough, Hartlepool and Whitby when 106 civilians, including children, were killed, and about 600 were wounded. The towns suffered from great destructions.

A Great naval triumph by L. Raven-Hill (1915) shows the events connected with the British steamship ‘Falaba’ which was torpedoed by the

German submarine U-28. Altogether 104 people of the crew and passengers had been killed. The situation was the result of the deterioration of the Anglo-German confrontation caused by the strengthening of the British naval blockade of Germany. It's interesting that depicted submarine type U-666 began to build in Germany only in 1941. So the 666 as the Number of Beast in Christianity were used for emphasizing of diabolical wiliness of the Germans and demonizing of their image.

The New Frightfulness by B. Partridge (1916) was related to German objection the declaration of the British Admiralty that merchant vessels needed to protect themselves from pirates and they were allowed to carry defensive armaments. If commercial vessels were armed, Germany reserved the right to sink them without warning. In the cartoon we can see German Großadmiral Alfred von Tirpitz known as apologist of unrestricted submarine warfare.

Despite the fact that during the war the Netherlands was neutral, a large number of products and raw materials got through its territory to Germany that to some extent, allowed it to survive during the British naval blockade. Nevertheless, in 1915–1917 the Dutch ships also had been attacked by German submarines. The Freedom of the Sea (1917) by L. Raven-Hill depicts this situation.

Published two weeks after the tragedy of the British steamship *Lusitania* B. Partridge's cartoon Wilful Murder (1915) shows the depth of anti-German feelings in Britain. Apocalyptic picture of Wilhelm's II and Germany's future was created by the figure of Death, and the gallows behind it. The toast, started by Kaiser, had was continued by the Death which took his hand with the glass and turning it toward the gallows and said: 'For ... reckoning!'

The sinking of *Lusitania* was used as propaganda to inflame British opinion about the Germans. The image of Germany became the image of country responsible for war crimes against civilians.

The Last throw by B. Partridge (1917) depicts William II playing the dice with the Death. The cartoon was a reflection on the decision of the Kaiser as to the resumption of unrestricted submarine war which at least made the USA to enter the war.

Images of the war crimes of the Imperial German Navy were also used in recruitment posters to encourage Britons to join the Royal Army and Navy. One of the most demonstrative examples it's 'Remember Scarborough!' by L. Kemp-Welch (1915) published by the Parliamentary Recruiting Committee.

The numerous British posters depicted the sinking of the *Lusitania* as an act of German barbarism. Another one (such as 'Remember the Lusitania!' (1915) or 'Irish men avenge the Lusitania!' (1915)) called to enlist to the various army regiments.

Summarizing, we can say that the activity of the Imperial German Navy against Britain and especially the German unrestricted submarine warfare during the Great War were used by British visual propaganda in constructing the image of Germany as an enemy and in stimulating the recruitment campaign in Britain.

dr Adam Adrian Ostanek
Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie

ADMINISTRACJA WOJSKOWA, CYWILNA ORAZ SPOŁECZEŃSTWO MAŁOPOLSKI WSCHODNIEJ WOBEC ZAGROŻENIA WOJENNEGO 1938 I 1939 ROKU

Dzieje Wojska Polskiego ze szczególnym uwzględnieniem współpracy administracji wojskowej z terenowymi władzami cywilnymi oraz lokalnymi społecznościami doby II Rzeczypospolitej doczekały się licznych opracowań. Szczególnie w ostatnich latach ich ilość wyraźnie wzrosła. Obok opracowań ogólnych, odnoszących się do całości ziem Rzeczypospolitej, pojawiają się także te, dotyczące poszczególnych regionów. Małopolska Wschodnia była jednak w tym względzie przez długie lata z oczywistych przyczyn pomijana i dopiero ostatnie lata obfitują w nowe publikacje.

Niniejsza praca ma za celu ukazanie tego, jak w obliczu zbliżającego się zagrożenia wojennego od drugiej połowy 1938 roku układała się współpraca władz wojskowych, terenowej administracji cywilnej i społeczeństwa Małopolski Wschodniej oraz jaki miała ona wpływ na stan bezpieczeństwa państwa i regionu. Należy bowiem pamiętać, iż teren ten odgrywał istotną rolę w skali ogólnopolskiej. Tędy przebiegały także główne szlaki komunikacyjne, które miały służyć zaopatrywaniu armii w niezbędny do kontynuowania wojny sprzęt. Tu miały być również formowane już w trakcie trwania działań wojennych zarówno nowe oddziały, jak i uzupełnienia dla tych walczących na froncie. To w końcu ten region miał także stanowić zaplecze aprowizacyjne na wypadek konfliktu. Wszystko to wynikało z faktu, iż granice państwowe Rzeczypospolitej na odcinku południowo-wschodnim były wówczas jedynymi niezagrażonymi. Jak zatem widać, obszar ten był niezwykle istotny nie tylko w czasie pokoju, ale również w trakcie wojny. Nie powinno zatem dziwić, że zakładano, iż Małopolska Wschodnia będzie broniona do ostatnich sił.

Pamiętać jednocześnie należy, iż ta sama Małopolska Wschodnia była obszarem mieszanym etnicznie, w którym Polacy stanowili około 40 % mieszkańców. Nieco ponad 50 % stanowili Ukraińcy, Żydzi stanowili około 7%, natomiast pozostałą grupę tworzyli Niemcy, Czesi, Rosjanie i inni. Powyższy stan nie wpływał korzystnie na sytuację bezpieczeństwa. To z kolei przekładało się na to, iż do zagadnień współpracy wojska, władz cywilnych i ludności przykładano zawsze szczególną wagę.

Podstawę źródłową niniejszej pracy stanowią dokumenty przechowywane w archiwach polskich, ukraińskich oraz brytyjskich. Ważną rolę pełnią także opracowania naukowe, Dzienniki Rozkazów MSWojsk. i DOK VI oraz ówczesna prasa codzienna. Wykorzystano również wspomnienia, które stanowiły istotne uzupełnienie treści, dostarczając niekiedy nietuzinkowych informacji i spostrzeżeń.

Na wstępie krótkiej analizie poddano terytorium Małopolski Wschodniej oraz jej znaczenie dla obronności państwa. Wskazano także główne organa administracji wojskowej oraz cywilnej działające w regionie. Analizie poddano też ogólną liczebność mieszkańców zamieszkujących obszar południowo-wschodniej Polski, przy czym szczególną uwagę przywiązano do struktury narodowościowej.

Następnie zaprezentowano tło wydarzeń politycznych jakie poprzedziły wydarzenia z jesieni 1938 roku, kiedy to zaistniały kryzys i wytworzona przy tej okazji napięta sytuacja międzynarodowa unaczniła wielu politykom, żołnierzom oraz zwykłym obywatelom, że wybuch wojny staje się coraz bardziej realny.

Reakcja społeczeństwa oraz postępująca konsolidacja wszystkich warstw społecznych zdecydowanie ułatwiły prace władz wojskowych i cywilnych. Od końca 1938 roku w sposób zdecydowany przystąpiono do działań na rzecz wzmocnienia obronności państwa oraz przygotowania ludności do skutków jakie niesie za sobą wojna.

Sztabowcy zintensyfikowali prace nad przygotowaniem terenu do obrony, wzmocniono prace w zakresie obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, ściśle w tym względzie współpracując z władzami cywilnymi. Szkolono ludność, a następnie zdobytą wiedzę weryfikowano podczas ćwiczeń aplikacyjnych oraz z samoobrony. Opracowywano szereg instrukcji i wytycznych, mających w jasny sposób regulować różnorakie działania na wypadek wybuchu wojny. Przygotowywano także plany ewakuacji ludności cywilnej z większych ośrodków miejskich.

Pozytywna weryfikacja założonych na wstępie celów wskazuje jednoznacznie, iż wydarzenia z końca 1938 roku oraz 1939 roku w sposób znaczący wpłynęły na zacieśnienie współpracy władz wojskowych, cywilnych i ludności w celu jak najlepszego przygotowania państwa i społeczeństwa do obrony. Tym samym poprawie ulegał całokształt spraw dotyczących obronności państwa co nie pozostawało bez wpływu na stan bezpieczeństwa tak kraju jak i regionu. Brak możliwości realizacji większości powyższych planów po wybuchu wojny nie był wynikiem źle prowadzonych prac przygotowawczych, a wyłącznie szybkości działań wojennych, których tempo zaskoczyło wszystkich.

Marek Dutkiewicz

Wydział Filologiczno-Historyczny, Filia UJK (Uniwersytet Jana Kochanowskiego) w Piotrkowie Trybunalskim

PERSONEL MEDYCZNY LEGIONÓW POLSKICH. PRZYGOTOWANIA DO DZIAŁAŃ WOJENNYCH A RZECZYWISTOŚĆ

Członkowie polskich organizacji niepodległościowych przygotowywali się w latach 1908–1914 do zbrojnego wystąpienia. Wywodzili się z różnych środowisk zawodowych a tylko nieliczni przeszli przeszkolenie wojskowe. Stąd też w organizacjach prowadzono intensywne szkolenie w postaci wielostopniowych kursów. Wśród nich byli również medycy przygotowujący

się do wypełniania na polu bitwy funkcji zgodnych ze swoim wykształceniem. Tej właśnie grupie zawodowej, która znalazła się w szeregach Legionów Polskich oraz ocenie ich postaw, konfrontacji ich wyobrażeń o warunkach działania na polu walki z rzeczywistością, poświęcony jest niniejsze opracowanie.

W Legionach Polskich znalazła się liczna grupa lekarzy oraz studentów medycyny. Lekarze awansowani byli do stopni oficerskich, studenci do podoficerskich. W końcu wojny część studentów z dużym stażem frontowym została awansowana do stopnia chorążego. Niektórzy z nich stale lub okresowo walczyli w jednostkach piechoty czy kawalerii, jednak zdecydowana większość trafiła do służby medycznej. Grupa medyków w Legionach liczyła ponad 80 osób. Część należała do organizacji paramilitarnych jeszcze przed wybuchem wojny inni wstąpili do służby w 1914 lub 1915 roku. Wiek tych medyków wahał się od 22 do ponad 50 lat. W chwili wstępowania do służby 11 spośród nich miało mniej niż 26 lat. Prawie połowa, bo 26 osób mieściło się w przedziale między 26 a 30 rokiem życia. Ośmiu mieściło się w przedziale 31 – 35 lat, pięciu w przedziale 36 – 40 lat, dziewięciu w przedziale 41 – 45 lat. Jeden z nich liczył 46 lat (dr Wojciech Rogalski – szef służby zdrowia) a nestor – dr Stefan Buchowiecki liczył 51 lat, gdy wstępował do służby. Służyli w jednostkach liniowych lub w szpitalach i innych instytucjach. Część studentów w trakcie służby, wykorzystując przerwy w działaniach bojowych, dokończyła studia. Kilkanaście osób ze względu na stan zdrowia zostało przeniesionych ze służby w linii do jednostek na zapleczu. Poza tymi, którzy włożyli mundury, z legionową służbą zdrowia współpracowało kilkudziesięciu lekarzy. Organizowali szpitale, gromadzili wyposażenie i leki, leczyli rannych i chorych.

Ci, którzy zdecydowali się na służbę w Legionach, pomimo tego, że posiadali wiedzę fachową uzyskaną w trakcie studiów oraz umiejętności zdobyte w trakcie praktyki zawodowej, nie mieli wiedzy i doświadczenia w zakresie medycyny wojskowej. Nie znali organizacji i zasad działania, nie mieli doświadczenia w udzielaniu pomocy rannym i chorym w warunkach polowych, nie posiadali umiejętności ewakuacji poszkodowanych z pola walki, nie potrafili rozpoznawać i zapobiegać zagrożeniom jakie niesły ze sobą choroby zakaźne – niezwykle groźne dla żołnierzy, którzy w warunkach polowych byli źle żywieni i bytowali w prymitywnych lub urągających zasadom warunkach higienicznych.

Przygotowując się do służby w warunkach wojennych studiowali regulaminy armii austro-węgierskiej, starali się podczas manewrów zdobyć umiejętności i sprawdzić wiedzę teoretyczną. Jednak gdy wybuchła wojna okazało się, że tak jak i cała formacja są słabo przygotowani do wypełnienia swoich obowiązków. Brakowało profesjonalnego sprzętu a improwizowany - zawodził, brakowało przygotowanych z awansu zestawów narzędzi, opatrunków i leków. Trzeba jednak przyznać, że swoim zaangażowaniem w wykonywaniu obowiązków potrafili nadrobić te braki. Doskonalili wyposażenie – opracowali nowe opatrunki osobiste oraz nowy typ noszy, które sprawdziły się w warunkach polowych.

O problemach z jakimi musieli się konfrontować medycy legionowi świadczą ich opublikowane wspomnienia. Na ich kartach znajdujemy często wiele krytyczne uwagi kierowane pod swoim adresem i własnego środowiska. Sami wielokrotnie stwierdzali, że rzeczywistość wojenna przerosła ich wyobrażenia o zadaniach, które mieli wykonać. We wspomnieniach innych żołnierzy znajdziemy natomiast opisy wielkiego osobistego poświęcenia i udzielenia pomocy rannym i chorym.

Tworzyli system opieki i doskonalili go, dostosowując do realiów doświadczeń z pola walki. Pomimo niedostatków w zaopatrzeniu, nielicznych kadr medycznych, braku zaplecza w postaci sieci stacjonarnych szpitali, trudności transportu i wielu innych przeciwności ze strony austro-węgierskich władz wojskowych potrafili udzielić pomocy medycznej na wysokim poziomie fachowym.

Swoje doświadczenia wojenne przekazali podczas I Zjazdu Polskiej Medycyny Wojskowej, który odbył się w Warszawie w lutym 1917 roku. W przedstawionych tam prawie 20 referatach a także podczas dyskusji przedstawili wnioski i doświadczenia.

Панасюк К.В., к.філол.н., доцент
НАСВ

МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ: УМОВИ ТВОРЕННЯ ТА ВПЛИВИ

Вже побіжний погляд на хронологію появи творів про Другу світову війну (маємо на увазі великі прозові жанри, які з'явилися в європейській літературі) показує, що перші романи з'явилися у розгромленій, деморалізованій та роз'єднаній Німеччині. У радянській же літературі, до складу якої входила українська, повісті й романи про війну побачили світ лише у 50-ті роки. Адже, як стверджували літературознавці тих часів, під час війни письменники не мали змоги узагальнювати явища війни та писати, а солдати в окопах читати об'ємні твори. А ось у німецькій літературі вже 1945 року з'явився роман "Сталінград".

Його автор – Теодор Плив'є, німецький емігрант, який проживав у Росії ще з початку 30-х років, а вже восени 43-го почав працювати над романом про загибель 6-ї армії. Інший автор – Генріх Герлах – 1957 р. публікує свій роман теж про Сталінград під назвою "Втрачена армія". Цей твір одразу став бестселером, був перекладений на вісім мов і дотепер перевидається німецькою та англійською.

Оповідь у романі Генріха Герлаха розпочинається напередодні радянського контрнаступу 19 листопада 1942 р. та ведеться з погляду німців, які потрапили в оточення. Читач спостерігає драматичні обставини, у яких опинилася 6-та армія: нестача їжі, боєприпасів,

палива та ще й лютий мороз. Зростало відчуття приреченості. У гострій натуралістичній манері автор показує перетворення переможної 250-тисячної армії у неорганізовану юрбу. Початкова упевненість багатьох німців у тимчасовості поразок й слабкості радянських військ змінюється сумнівами, панікою, почуттям безнадії. Дехто до останнього вірить, що Гітлер їх врятує, більшість розуміє, що їх зраджено та покинуто, а ще хтось починає говорити про власну провину за участь у цій велетенській бойні. Перевірка на міцність і крах нацистського світогляду під Сталінградом стає провідною ідеєю “Втраченої армії”. Схожі мотиви простежуються і у романі Теодора Плив’є.

Спільність художньої інтерпретації подій на Східному фронті пояснюється тим, що обидва автори були пов’язані з діяльністю Центральної антифашистської школи. Цю школу було створено навесні 1943 р. в Росії, у Красногорську. Її метою була підготовка стійких антифашистських кадрів з числа військовополонених, які мали би не на словах, а конкретними справами здійснювати підривну діяльність проти Гітлера та його кліки. Г. Герлах був військовополоненим та активним учасником тієї школи. Згодом він брав участь і у Національному комітеті “Вільна Німеччина”. Комітет видавав однойменну щотижневую газету, до якої дописували і Т. Плив’є, і Г. Герлах та й інші німецькі військовополонені, яких у таборах перевиховували співробітники НКВС. Захоплених у полон офіцерів вермахту готували до того, аби вони стали зразковими громадянами нової Німеччини. Багато з них пізніше обійняли посади у керівництві НДР.

Процес політичної освіти вимагав, щоб ув’язнені розповідали про себе у письмовій формі – писали статті, памфлети, вірші і пісні. Доходило до організації театральних вистав і написання романів. Саме серед цих артефактів, що й досі зберігаються у Російському державному військовому архіві, й була знайдена перша версія роману Г. Герлаха, яка мало чим відрізняється від надрукованої: покайний тон, усвідомленість солдатами своєї провини у здійсненні їхньою армією злочинів, відречення від нацистської ідеології тощо. Можна припустити, що творів, написаних під “виховним” впливом радянського політкерівництва, у НДР вийшло чимало. Аргументом може послужити той факт, що вже у кінці 40-х років, коли все ще багато німецьких в’язнів перебувало у концтаборах, радянське керівництво організувало конкурс на кращу антифашистську п’єсу. Німецькі військовополонені взяли активну участь у цій акції: було подано 632 заяви з усіх таборів Радянського Союзу. Це пояснюється тим, що як перша премія була оголошена негайна репатріація до Німеччини автора найкращого твору. Журі побачило “антифашистський дух” у 425 роботах і вибрало сім призерів, проте перше місце не дісталось нікому – жоден з творів не був виконаний на достатньо високому художньому та ідеологічному рівні...

У великій прозі НДР про Другу світову ще багато років домінував вплив офіційної риторики: відповідальних за воєнні злочини слід шукати виключно у Західній Німеччині. Східний фронт розумівся як “головний фронт воєнної класової боротьби”, а радянський полон – як перший етап на шляху формування антифашистських переконань та налагодження дружніх взаємин між німецьким та радянським народами. Тема “перевиконання” у радянському таборі для військовополонених була у літературі у Східній Німеччині дуже популярною. Як приклад можна навести роман Герберта Отто “Брехня” (1956), у якому автор описує перетворення своєї особистості та таврує ідеологію націонал-соціалізму.

У Західній Німеччині так званий “Російський похід” практично одразу після війни став ключовою темою прози. Переважну більшість воєнних романів було опубліковано у 1950-1960 рр. Їх автори не просто описували події, але розглядали їх, як правило, крізь призму післявоєнного протистояння двох ворожих блоків – “комуністичного” і “демократичного”. Прозаїки ставили у центр своїх оповідей страждання німецьких солдатів, а злочини проти населення на окупованих територіях СРСР обходили мовчанням. У такому замовчуванні простежується імпліцитна солідарність з ідеологією націонал-соціалістів, які вбачали у війні з Радянським Союзом хрестовий похід Західної Європи проти більшовизму та виправдовували їх як необхідну оборону. Роман Фрітца Вьосса “Пси, хочете жити вічно?” (1958) можна розглянути як узагальнювальний погляд на війну, який домінував тоді у Західній Німеччині. Справедливості ради слід зазначити, що твори Генріха Белля та Еріха Марії Ремарка були унікальними винятками у домінуючій художній концепції показу подій Другої світової війни. Цим пояснюється те, що їхні книги через десятиліття визначають сприйняття німецької літератури у світі.

Гапесва О.Л., к.і.н., с.н.с.
НАСВ

ЖІНОЧІ АВІАЦІЙНІ ЧАСТИНИ У НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

46 гвардійський Таманський орденів Суворова та Бойового Червоного Прапора авіаційний полк легких нічних бомбардувальників має свою унікальну історію. Адже він – один із трьох жіночих авіаційних полків часів німецько-радянської війни, що був сформований у жовтні 1941 р. А його феномен полягає в тому, що на всіх посадах – командних, штабних, льотного складу та матеріально-технічного забезпечення протягом чотирьох років – більше тисячі дів – проходили службу військовослужбовці виключно жіночої статі.

Загальновідомо, що з початку війни авіація Червоної Армії втратила вагому частину штатного авіапарку, а головне – досвідчений льотний склад. В тяжкі для країни часи відома авіаторка, Герой Радянського Союзу, майор Марина Михайлівна Раскова звернулась до керівництва Радянського Союзу з пропозицією щодо формування спеціальних жіночих авіаційних частин з числа льотно-технічного складу кадру Військово-повітряних сил Червоної Армії, а також жінок, які працювали у цивільній авіації, авіаклубах на посадах льотчиків-інструкторів або перед війною закінчили навчання з авіаційної спеціальності по лінії ССОАВІАХБ (російською мовою – ОСОАВИАХИМ).

Попри численні заперечення та аргументи противників утворення таких військових формувань, 8 жовтня 1941 року було підписано наказ за номером 0099 про формування трьох жіночих авіаційних полків, а саме:

586 винищувального авіаційного полку на літаках Як-1;

587 авіаційного полку близьких бомбардувальників на літаках СУ-2 при ЗАп;

588 нічного авіаційного полку на літаках У-2.

Підготовка та перепідготовка особового складу здійснювалась на шестимісячних курсах удосконалення льотчиків (м. Енгельс) у складі 12-ї авіаційної групи.

Але в ході підготовки виявилось, що СУ-2 та Як-1 є достатньо складними в експлуатації літаками й невідповідним жінкам важко опанувати управління та обслуговування літаків такого типу у повному обсязі, а головне – у дуже стислі терміни. Отже, технічний і льотний склад 586 та 587 авіаційних полків поступово замінювався льотчиками-чоловіками. Згодом командування полками (замість Т. Казарінової та М. Раскової) також прийняли чоловіки. І лише 588 нічний авіаційний полк на У-2 (46 гвардійський Таманський) до закінчення війни залишився виключно жіночим. Командувала полком підполковник Є.Д. Бершанська.

27 травня 1942 р. полк вирушив на фронт. За роки війни було здійснено понад 24 тисячі бойових вильотів. Втрати полку становлять 32 особи. В умовах бойових дій було підготовлено та введено до строю 40 льотчиць. 23 льотчиці полку стали Героями Радянського Союзу; весь склад полку – і льотний, і технічний – за бойові заслуги нагороджено орденами і медалями. Після війни 10 льотчиць полку захистили кандидатські дисертації, двоє – докторські. Вчорашні повітряні аси поповнили ряди військових перекладачів, журналістів, письменників, кінорежисерів...

Аналіз радянської та сучасної російської історіографії свідчить про недостатню увагу з боку дослідників щодо феномена жіночих авіаційних частин. Так за сімдесят післявоєнних років за цією проблематикою було захищено лише дві дисертації з історичних наук, в яких предметом досліджень стали особливості проходження служби жінками-льотчицями. Це – дисертація Героя Радянського Союзу М.П. Чечнкової, командира ескадрильї

46 полку, на тему “Коммунистическая партия – вдохновитель боевого подвига советских женщин в Великой Отечественной войне (на примере ВВС)”, 1968 р. та Л.М. Лактіонової “Женские авиационные части в Великой Отечественной войне: 1941–1945 гг.: Историческое исследование”, 1999 р. На думку останньої, “у праці Чечньової М.П. головну увагу було зосереджено на ролі Комуністичної партії у створенні та бойовому застосуванні жіночих авіаційних частин. Саме тому поза увагою дослідниці залишився людський фактор”. І це не дивно, адже М.П. Чечньова у 1963 році закінчила Вищу партійну школу ЦК КПРС. Серед сучасних авторів означену проблематику досліджувала Н.Г. Каменева у публікації “Так воевали ночные ведьмы” (“Военная мысль”, 2010. – № 3), в якій проаналізовано внесок жінок-льотчиць у Перемогу над ворогом. Вичерпна інформація про бойовий шлях полку, відомості про нагороджений особовий склад, копії аркушів нагород, статистичні дані про кількість бойових вильотів та журнали ведення бойових дій полку розміщено в електронних банках даних на інтернет-сайтах: www.podvignaroda.mil.ru, <https://pamyat-naroda.ru> та на сайті tamanskipolk46.narod.ru.

На превеликий жаль, поза увагою дослідників опинились спогади та щоденники безпосередніх учасниць подій, які є безцінним джерелом історичної, біографічної та історико-психологічної інформації. Якщо льотний склад полку, в загальному, складався з професійно підготовлених кадрів, то на посади штурманів після короткотермінового навчання призначались вчорашні студентки віком до 20 років, які відгукнулись на заклик ЦК ВЛКСМ щодо залучення на службу в авіаційні частини. Саме такі дівчатка-розумниці, студентки: історики, фізики, агрономи й астрономи у вільні години вели щоденники, писали вірші й зворушливі листи.

Слід зауважити, що спогади льотчиць 46 полку вперше побачили світ у друкованому варіанті протягом 1948–1988 рр. Серед них – нарис Ірини Ракобольської, начальника штабу полку, згодом доктора фізико-математичних наук, “46 гвардійський”, який було надруковано у книзі “Славные дочери советского народа”, видавництва “Профіздат” 1948 р. Дещо пізніше побачили світ щоденники пам’яті Героя Радянського Союзу Євгенії Рудневої “Пока стучит сердце” (відповідно 1954, 1958 та 1995 рр.), очерк “Тревожные ночи в воздухе” Героя Радянського Союзу Р. Аронової, надрукований у збірці “Героини. Выпуск 1” видавництва Політвидав. 1969 р.; спогади Марини Чечньової “Боевые подруги мои” 1975 р. та Тетяни Сумарокової “Пролети надо мной после боя” 1988 р. Автори описують відчуття вчорашніх студенток, які перед війною захоплювались небом, льотною справою, “не бачили свого життя без авіації”, а насправді були змушені дотримуватися розпорядку дня, підтримувати військову дисципліну, опановувати тактику, бомбардувальну та штурманську справу, втрачати бойових подруг. У спогадах домінує вплив комуністичної ідеології на світогляд дівчат, їхню відповідальність та готовність до самопожертви заради перемоги.

Друга група творів побачила світ після 2005 рр. Це – книга І.В. Ракобольської у співавторстві з Н.Ф. Кравцовою “Нас называли “ночными ведьмами” 2005 р.; спогади І.В. Дрягіної “Записки льотчиці У -2” 2005 р.; твори Н.Ф. Кравцової та Р. Аронової, публіцистичні та відеоматеріали матеріали, тощо. Напевно, це пов’язано з надзвичайною зацікавленістю історією полку з боку зарубіжних дослідників. “Долгие годы наш полк считали агиткой, полуправдой. Из Англии, из Германии приезжали за интервью и выпустили документальные фильмы про нас. Аспирантки в Канаде и Америке защитили диссертации. За рубежом вышло шесть книг с нашей историей и нашими фотографиями. Из австралийского университета в Сиднее приехал ученый, и долго я объясняла ему, а он все не мог понять: “Почему вы пошли на войну?” Такое вот он проводил исследование...”, – пише І.В. Ракобольська у спогадах “Нас называли “ночными ведьмами”.

Твори І.В. Ракобольської та Н.Ф. Кравцової про історію полку, що побачили світ у 2005 р., суттєво відрізняються від попередніх – їм притаманний характер роздумів, підбиття підсумків, переосмислення подій й вчинків: “Сейчас мы понимаем, что слишком требовательными и жесткими были к себе. Формально, по положению о наградах, к званию Героя Советского Союза можно представить летчика или штурмана, сделавшего на самолете По-2 более 500 успешных ночных боевых вылетов. Однако мы представляли только тех, у которых счет вылетов был в районе 800. Учитывалось при этом и личное мужество, и эффективность бомбовых ударов, и дисциплина.”

Все своє життя вони дотримувались першої заповіді полку: “Пишайся, ти – жінка!” Декому з них судилося прожити понад 90 років. Остання з 23 Героїв Радянського Союзу-льотчиць 46 полку Н.В. Попова пішла з життя у 2014 р.

dr Aneta Niewęłowska

dr Małgorzata Wiśniewska

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

SZKOLENIA KOBIEŃ DO POMOCNICZEJ SŁUŻBY WOJSKOWEJ W II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Obecność kobiet w wojsku i ich udział w działaniach wojennych jest współcześnie prawnie uregulowany i dozwolony. Nie zawsze jednak kobiety miały prawo do obrony kraju w strukturach wojskowych. Po okresie I wojny światowej i walk o granice Polski, gdzie udział brały kobiety, a nawet utworzyły własną organizację militarną – Ochotniczą Legię Kobiet, należy podkreślić zabiegi rezerwistów i kandydatek o uregulowanie miejsca kobiet

w systemie obrony kraju jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Prawo do obrony kraju otrzymały na mocy Ustawy z dnia 1938 r. Zakładano, że kandydatki będą mogły służyć w pomocniczej służbie wojskowej w następujących działach:

Obrona przeciwlotnicza i przeciwgazowa

Służba wartownicza

Łączność

Służba przeciwpożarowa

Wojskowa służba zdrowia

Transport

Służba biurowa

Inne, potrzebne dla celów obrony państwa.

Musiały jednak wcześniej na zasadach ochotniczych przejść odpowiednie szkolenia, by potem, w razie wojny dostać kartę mobilizacyjną. Wiele kobiet takie szkolenia ukończyło i włączyło się w działania wojenne we wrześniu 1939 r. Rozkazem z dnia 12 lutego 1940 r. utworzono Pomocniczą Służbę Kobiet (PSK), której celem było “ujecie w ramy stałe kobiecych sił pomocniczych pracujących pośrednio lub bezpośrednio w organizacji wojskowej, ich ewidencja i uzupełnienie.” Rozkaz podpisał gen. bryg. M. Kukiel. Jednocześnie powołano na kierowniczkę PSK Zofię Leśniowską i jej zastępczynię p. Frankowską [Marię – przyp. aut.]. Podano też skład komitetu organizacyjnego do opracowania zadań i statutu PSK w składzie: Zofia Leśniowska, Irena Balińska, ppłk. dypl. Janusz Sopoćko, kpt. dypl. Mieczysław Lisiewicz. W skład wchodzić miał też oficer wyznaczony przez Biuro Ogólno-Organizacyjne. Planowy pobór do Pomocniczej Służby Wojskowej Kobiet rozpoczął się jednak wraz z formowaniem Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Na mocy Rozporządzenia o poborze i zaciągu ochotniczym do armii polskiej w ZSRR do wojska mogły być przyjmowane i kobiety. Notatka służbowa Szefa Sztabu PSZ w ZSRR z 5 października 1941 r. daje ogólne wytyczne dla organizacji PSK ujmując udział kobiet w wojsku, jako sił pomocniczych zaszerogowanych według norm dla urzędników. Miały podlegać swoim komendantkom wykluczając dwutorowość dowodzenia. Warunki przyjmowania do PSK ustalił rozkaz z dnia 6 stycznia 1942 r., tworząc też Ośrodek Zapasowy PSK, który był jednostką ewidencyjną dla wszystkich przyjmowanych ochotniczek. Inspektorką PSK została Władysława Piechowska i pełniła swe obowiązki do końca marca 1942 r., po czym funkcję Inspektorki objęła Bronisława Wysłouchowa, a jej zastępczynią została Maria Olechnowicz. Popularnie kobiety z PSK żołnierze określali żartobliwie mianem “pestki”. Ochotniczki napływały do wojsk polskich w ZSRR m.in. z więzień, z obozów pracy przymusowej, dlatego też trafiały tam chore, wycieńczone. Służba odbywała się w niezwykle trudnych warunkach, pomimo to pełniły ją ofiarnie.

W II wojnie światowej służyły w wojsku zatem i kobiety bez wcześniejszych szkoleń. Dla nich organizowano szkolenia i różnego rodzaju kursy z wyżej wymienionych działów. Jeden z takich obozów szkoleniowych usytuowany był obok miejscowości Guzar. Przyjmowano tam kobiety, które w miarę potrzeb szkolono do wykonywania różnych zadań służby pomocniczej w wojsku. Przyjęcie do obozu poprzedzone było badaniem lekarskim i kwarantanną, bowiem trafiały tam ochotniczki z całego terenu ZSRR – najczęściej głodne, niedożywione, wycieńczone, zawszone i chore.

Obóz zorganizowany był na wzór wojskowy. Kobiety podzielone na oddziały – drużyny i plutony. Nabór na szkolenia odbywał się na zasadzie ochotniczej, tzn. kobiety same wybierały rodzaj szkolenia, po ukończeniu którego zaczynały służbę. Podobne obozy funkcjonowały też na zachodzie, bliskim i dalekim wschodzie, po to, by wyszkolone kobiety mogły brać udział w wojnie, gdzie ich obecność była potrzebna.

Печенюк І.С., к.і.н., с.н.с.
НУОУ ім. Івана Черняховського

ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ ДО ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1944–1945 рр.)

Проблема мобілізацій за радянських часів була однією із закритих тем для дослідження. Радянська історіографія намагалася обходити цю тематику стороною, оскільки вона приховувала багато неправдивих моментів стосовно міфу про Велику Вітчизняну. Про це красномовно свідчить наказ Наркома оборони (НКО) Союзу РСР від 15.02.1944 р. за № 034, який вводив у дію “Правила зі збереження військової таємниці у пресі”. Першими у списку небажаних для друку стали таємні мобілізаційні накази, які були розсекречені лише наприкінці 1990-х років.

Умови, за яких проводилася мобілізація в Україні у 1943-1944 рр., як у військово-політичному, так і в морально-психологічному плані значно відрізнялися від мобілізації 1941 року. Цього разу вже Червона Армія вела наступ, виснажені боями полки і дивізії якої потребували постійного поповнення. “Довіра” радянського керівництва до місцевого населення, яке тривалий час було під впливом ворожої пропаганди, була підірвана. Крім того, недовіру та підозру до українців з боку сталінського режиму викликала ще й активізація діяльності українських національно-патріотичних сил. Усе це позначилося як на характері, так і на формах проведення самої мобілізації в Україні.

Ще у листопаді 1943 р. Ставка Верховного Головного Командування (ВГК) з метою усунення порушень законодавства стосовно мобілізаційних заходів ухвалила спеціальне рішення: мобілізацію військовим частинам

діючої армії дозволити проводити лише в районах бойових дій у зоні близько 50 км від лінії фронту. За її межами – територія військових комісаріатів, куди мали передавати й списки на всіх мобілізованих. Діюча армія отримала карт-бланш на використання, згідно з потребами місцевих людських ресурсів і під час ведення бойових дій в Україні досить активно використовувала надане їй право. Армії дозволялося мобілізувати військовозобов'язаних до 50-річного віку, але лише придатних за станом здоров'я до стройової служби в армії. Призовників 1925–1926 років народження через військкомати направляли до запасних частин військових округів. Необхідність цього заходу пояснювалася ускладненнями в роботі транспорту, перевантаженість якого не дозволяла вчасно доставляти на фронт підготовлене в тилу нове поповнення. Водночас у документі зазначалося, що в тилу достатньо людських ресурсів, щоб забезпечити усі потреби армії.

Місцеві військкомати поступово відновили свою діяльність лише через декілька місяців після визволення районів та областей від німецької окупації. Так наприкінці 1944 р. в Україні діяли всі обласні, 78 міських, 82 міських-районних і 734 сільських-районних військкомати. Переважна більшість із мобілізованих ними людських ресурсів надходила до частин діючої армії. Загалом з початку 1943 – до вересня-жовтня 1944 р. військкомати українських округів мобілізували майже 2,5 млн військовозобов'язаних 1894–1926 років народження. Проте мобілізація в Україні на цьому не завершилася. У Західній Україні вона продовжувалася майже до початку 1945 року, що і є темою нашого дослідження.

Якщо у Східній Україні Червона Армія не зустріла суттєвих перешкод при проведенні мобілізації то у Західній Україні навіть саме питання про мобілізацію стало для радянського військового керівництва проблемою. Ще напередодні вступу у цей регіон Червоної Армії командувач військами 1-го Українського фронту генерал армії М. Ватутін звернувся до члена Військової ради фронту М. Хрущова із запитанням, як бути з мобілізацією в Західній Україні, адже її населення виявилось недостатньо лояльним до радянської влади.

Після вступу радянських військ у м. Сарни – одне з перших західно-українських міст, визволених від німців, за ініціативи М. Хрущова було організовано мітинг, під час якого він зустрівся із місцевим населенням і 17 січня 1944 р. проінформував про свої враження Й. Сталіна. “Я дійшов висновку, – писав він, – що цих людей треба призивати до Червоної Армії і навіть на загальних засадах, як і в східних областях України, лише більш ретельно треба відбирати і відсіювати ненадійних, а також агентуру, що її, безперечно, будуть намагатися засилати до нас німці через цих оунівців, через бандерівців та бульбівців. Я вважаю, що ці люди будуть непогано воювати проти німців”.

25 січня 1944 р. Й. Сталін підписав спеціальний Наказ Державного комітету оборони (ДКО) “Про мобілізацію радянських громадян у звільнених від німецької окупації районах Західної України і Західної Білорусії”, і мобілізація розпочалась. Однак мобілізація в Західній Україні виявилася значно складнішою справою, ніж її уявляв собі М. Хрущов, що було викликано, головним чином, діяльністю ОУН-УПА. Спочатку головний провід Організації українських націоналістів (ОУН) мав намір заохочувати своїх прихильників до вступу в Червону Армію, вважаючи, що таким чином можна буде використати (як раніше із вермахтом) підготовчі можливості ворожої армії, і отримавши в руки зброю, повернутися назад до загонів Української повстанської армії (УПА).

Однак використання західних українців у Червоній Армії як “гарматного м’яса” сприяло швидкому перегляду цих позицій. Відтоді головна увага УПА була зосереджена на зривах радянської мобілізації усіма можливими засобами. За таких умов мобілізація в Західній Україні стала для радянських військ не лише складною, але й небезпечною. Водночас вона розглядалася радянським керівництвом як один із найважливіших заходів у боротьбі проти українських повстанців.

Уже в березні 1944 р. у Постанові ДКО “Про спеціальні заходи по західних областях України”, яку підготував для затвердження Сталіним М. Хрущов, мобілізації був присвячений пункт 1. У ньому зокрема йшлося: “Зобов’язати НКО (тов. Смородинова) відмобілізувати до 20.03.1944 р. усе чоловіче населення призовного віку визволених районів Рівненської і Волинської областей, причому у першу чергу до 30-річного віку, і надалі в міру визволення західних областей відразу ж відмобілізувати призовні контингенти. Усіх мобілізованих негайно відвести в тиллові округи і після фільтрації і навчання кращу частину направляти у бойові частини, а залишок використовувати в тиллових частинах (будівельні чи дорожні) та на відбудовчих роботах”.

М. Хрущов у своєму листі до Й. Сталіна, що супроводжував цей документ, повідомляв, що він уже дав вказівку командувачу КВО щодо першочергової мобілізації юнаків до 30-ти років як “найбільш активну частину чоловічого населення”. Оскільки одному КВО впоратися з цим завданням було важко, М. Хрущов домовився з Г. Жуковим (він замінив М. Ватутіна на посаді командувача 1-м Українським фронтом), що до цієї роботи будуть залучені відділи укомплектувань армій і фронту.

Саме 1-й Український фронт поглинув лівову частку мобілізованих у Рівненській, Волинській і Тернопільській областях. Станом на 27 березня 1944 р. із загальної кількості 75 709 осіб 64 269 мобілізовано військовими частинами 1-го Українського фронту. 2-й Білоруський фронт мобілізував 8614, а військкомати КВО – лише 2826 осіб.

Свідченням того, що західноукраїнська проблема набула для Червоної Армії досить серйозного значення, стала директива від 23 березня 1944 р. “Про виховну роботу з призваними із визволених районів західних областей Української РСР”, яку підготував ГоловПУР за вказівкою ЦК ВКП(б). Причиною виділення цієї категорії військовослужбовців в особливий розряд називалося те, що лише півтора року вони жили в умовах радянської влади, а після того “тривалий час знаходилися на зайнятій ворогом землі у відриві від політичного життя нашої країни і під дією посиленої ворожої пропаганди як з боку німецьких загарбників, так і з боку місцевих буржуазно-націоналістичних елементів в душі ненависті та ворожнечі до Радянського Союзу та Червоної Армії”. Відповідно до цього формувалися й основні завдання політико-виховної роботи з західними українцями: “витравити із їх свідомості сліди гітлерівської та буржуазно-націоналістичної облуди і провокаційних вимислів на радянській устрій, виховувати невтримну ненависть і прагнення помститися за скоєні злочини німецько-фашистським недолюдкам”. Враховуючи національну специфіку західних українців, у цій роботі слід використовувати найбільш підготовлених офіцерів, бажано із знанням української мови, а також розробити спеціальну тематику політзанять, бесід та ін. Одночасно вказувалося на необхідність організувати ретельну перевірку призваних із західних районів України, щоб не допустити до лав Червоної Армії “німецьких прихвостнів, диверсантів, шпигунів та інших ворожих елементів”.

Щодо місцевих військкоматів, то в Західній Україні вони тісно співпрацювали з діючою армією, адже розраховувати на добровільну явку військовозобов’язаних на призовні пункти не доводилося. Так військовий відділ Рівненського обкому партії повідомляв у Київ, що станом на 20 квітня 1944 р. в області було призвано 69 110 осіб, з яких до військкоматів добровільно з’явилися лише 2620 осіб (окрім міст Рівне, Здолбунів, Сарни, де явка була досить високою). Інших, зазначалося в документі, брали під час облав у селах, лісах та ін.

Ще складнішою, ніж на Волині, була обстановка в Галичині. Як повідомляв ГоловПУР начальник політуправління 1-го Українського фронту генерал-майор С. Шатилов, мобілізація тут відбувалася вкрай незадовільно, а в багатьох районах Львівської області її фактично було зірвано. Так з 52 693 осіб, що підлягали призову, у серпні було призвано лише 3380. Станом на 1 вересня 1944 р. план мобілізації, встановлений для армій 1-го Українського фронту, було виконано лише на 56%. Причинами таких повільних темпів, на думку С. Шатилова, були підривна робота оунівців і погана організація призову. “Мобілізовані розбігаються дорогою”, – пояснював він у своєму черговому донесенні. Природно, що за таких умов армія нерідко вдавалася до силової

мобілізації. Маємо свідчення про одну з таких акцій в інформативному звіті Коломийського проводу ОУН, де зазначено, що “Близько 01.05.1944 р. почали проводити по селах Коломийщини реєстри чоловіків від 18 до 52 років. Зараз по реєстрації почалася мобілізація”. До кожного села приїжджало 2–3 старшини і до 10 бійців-червоноармійців. Старшини засідали в приміщенні сільради і туди чоловіки приходили реєструватися. Коли чоловіки не з’являлися на реєстрацію, бійці ходили по хатах й виганяли їх до сільради або самі їх там реєстрували. Через декілька днів усіх чоловіків відводили до визначених військкоматів і на лікарські комісії. Зазначимо, що брали в армію навіть не придатних за станом здоров’я до військової служби. Звільненню від призову підлягали лише голови сільради, більшовицькі активісти, комсомольці, священики, дяки, паламарі, студенти-технологи та працівники залізниці і театру.

Щодо західноукраїнських міст, то в них мобілізація проходила значно успішніше, хоча також була примусовою. Наприклад, у Рівному людей хапали просто на вулицях, у крамницях, у перукарнях без пред’явлення будь-яких повісток. Більше того, відчуваючи себе господарями становища, працівники військкоматів вдавалися до справжніх безчинств і беззаконня. Наприклад, у Тернопільській області під приводом виловлювання дезертирів працівники військкоматів вчиняли обшуки у домівках, під час яких забирали гроші, коштовності, цінні речі та ін.

Цивільна та військова влада на місцях часто не могли порозумітися. Військкомати “гналися” за виконанням і перевиконанням “відсотка”, що надходив зверху, аніскільки не зважаючи на місцеві умови та реальні можливості. В свою чергу, цивільна влада мала не лише забезпечувати наявним на їх території людським контингентом усі господарські процеси, але й сама отримувала час від часу рознарядки на т. зв. промислові мобілізації (на військові підприємства в Росію, Донбас та ін.). До речі, виконувала їх вона такими ж насильницькими методами, що й військкомати. Наприклад, у Чернівцях під час проведення мобілізації на роботу в Донбас людей хапали під час нічних облав. За таких умов конфлікти між місцевою цивільною та військовою владою подекуди набували гострого характеру.

Зазначимо, що поряд з мобілізацією в Україні проходив і достроковий призов юнаків. В Україні перший такий призов розпочався у 1943 р., коли призову підлягали юнаки 1926 року народження. Згідно з рішенням ДКО від 3 листопада 1944 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про призов військовозобов’язаних 1927 року народження, який почав здійснюватися у Київському та Харківському військових округах з 15 листопада, а в Одеському та Львівському – з 1 грудня 1944 року. Відстрочку від призову мали ті, хто працював у промисловості, студенти вузів, технікумів,

учні 10 класів і спецшкіл наркомосу. Станом на березень 1945 року в 4 військових округах України було призвано: у Харківському – 82 555, в Одеському – 64 943, у Київському – 87 394, у Львівському – 30 799, загалом – 265 091 осіб. На початку 1945 р. військкомати розпочали підготовку до призову військовозобов'язаних 1928 року народження.

Загалом з початку визволення України від нацистів до закінчення Другої світової війни до Червоної Армії з території України мобілізовані склали майже 4 млн осіб. Загалом за роки війни червоноармійську форму одягло не 4,5 млн осіб, як вважалося, а понад 7 млн. громадян УРСР, що становило майже 23 % особового складу Діючої Армії.

Кравець Н.П.
НАСВ

ДЕЗЕРТИРИ РСЧА 1941 РОКУ

Проблема дезертирства у РСЧА на початку бойових дій у 1941 р. викликає серйозні наукові дискусії у середовищі сучасних українських істориків. Тому аналіз причин і наслідків фактів дезертирства, членування, ухилення від військової служби дає підстави для вивчення даного комплексу проблем й на сучасному етапі.

Наказ Ставки ВГК № 270 від 16 серпня 1941 р. “Про відповідальність військовослужбовців за здачу у полон та залишення ворогу зброї” визначав у тому числі й новий порядок репресивних заходів щодо начскладу та рядових РСЧА, “які під час бою зривали з себе знаки розрізнення і дезертирували у тил, чи здавалися у полон ворогові”. Дозволялося застосування розстрілів позасудовими органами (особливі відділи, НКВС) до цих зрадників Батьківщини.

Вже 26 червня 1941 р. начальник управління політичної пропаганди Південно-Західного фронту (ПЗФ) бригадний комісар А.І. Михайлов доповідав начальнику ГУПП ЧА Л.З. Мехлісу про факти паніки серед окремих командирів та червоноармійців. Вказано на системні спроби ухилення від мобілізації призовників “особливо із західних областей УРСР”, які “панічно налаштовані, роблять спробу ухилитися від служби у Червоній Армії, дезертирують”. Зазначено, що з метою підтримання дисципліни “у 41 стрілецькій дивізії з 22 по 25 червня 1941 р. за боягузтво та дезертирство розстріляно 10 червоноармійців приписного складу”. На 3 липня 1941 р. А.І. Михайлов доповідає вже більш вражаючі цифри: “За період з 29 червня по 1 липня 3-м відділом ПЗФ затримано 697 дезертирів, у т. ч. 6 чоловік начскладу. У частинах 6 стрілецького корпусу під час бойових дій затримано дезертирів та повернуто на фронт до 5000 чоловік, 3-м відділом розстріляно по корпусу 100 чоловік дезертирів... У 99 дивізії із числа приписників Західних областей УРСР під час бою 80 чоловік відмовилися стріляти. Усі вони командуванням розстріляні перед строем”.

Загалом, тільки за період з 17 по 26 липня 1941 р. загороджувальні загони однієї лише 5-ї загальновійськової армії затримали 844 осіб, із них – 277 дезертирів та 71 військово-зобов'язаного, які ухилилися від призову, 472 бійці, які загубили свою частину, 22 антирадянських елементи, 1 особу, яка сприяла терористам, та вбили 1 диверсанта. З 20 по 25 липня воєнним трибуналом військ НКВС були засуджені до розстрілу 4 військово-службовці за “контрреволюційні” злочини, 3 – за самовільне залишення бойових позицій, 6 – за дезертирство, 1 – за непокору, 1 – за інші військові злочини.

За повідомленнями особливого відділу Південно-Західного фронту з 12-ї армії у перші тижні війни дезертували більшість призваних із західних областей УРСР. З метою попередження випадків дезертирства та деморалізації особового складу 12-ї армії наприкінці липня 1941 р. усі нелояльні призовники із Західної України були роззброєні та відправлені в тил на господарські роботи. Поширення у військах халатності, боягузтва, панікерства пропонувалося зупиняти розстрілами на місці.

7 липня 1941 р. начальник ГУПП ЧА Л.З. Мехліс у своїй директиві “Про гласність та виконання вироків з вищою мірою покарання” дозволив публікацію показових вироків трибуналів (не більш одного на номер газети) відносно червоноармійців та молодших командирів у армійських та дивізійних газетах. “Найбільш злісних дезертирів та панікерів, які засуджені Трибуналом, дозволяю в залежності від обстановки розстрілювати перед строем”.

Разом з адміністративними заходами використовувався потенціал ідеологічного впливу на патріотичну свідомість червоноармійців. Наприклад, військова рада 5-ї армії ПЗФ, починаючи з 26 червня, видала низку документів, які були спрямовані на зміцнення дисципліни та морально-політичного стану військ.

Слід виокремити проблему призовників із Західної України та Північної Буковини. Вже у перші дні війни мобілізація військ, які комплектувалися призовниками із Західної України, була фактично зірвана. Ухилення від призову західноукраїнського призовного контингенту не дало можливості укомплектувати особовий склад 5-ї армії до штатів військового часу. Техніка із народного господарства, яка підлягала відправці у війська, була використана місцевим партійно-господарським активом для заходів самоевакуації.

Факти ухилення від призову, дезертирства, переходу на бік ворога, військових злочинів на полі бою змусили воєнно-політичне керівництво вживати відповідні обмежувальні заходи. У директиві НКО СРСР і ЗНКО-Начальника Головного РСЧА № 090 від 20 липня 1941 р. “Про завдання воєнних комісарів, політпрацівників в Червоній Армії” політичним структурам ставилися завдання “...очистити усі частини від сумнівних людей, враховуючи, що серед призваних із західних областей України, ...Буковини... виявилася значна кількість зрадників”.

Масштаби дезертирства у початковий період війни були обумовлені дезорганізацією військового управління, панікою та своєрідною формою виявлення антисталінського бунту у збройних силах. Це не виправдовує порушення військової присяги, але дає можливість всебічно розглянути це складне соціально-психологічне явище.

Аблазов І.В., к.політ.н., доцент
ВДА імені Євгенія Березняка

АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БОЙОВИХ ДІЙ В АФГАНІСТАНІ

У зарубіжній і вітчизняній філософській та релігійній думці тематика війни і миру ніколи не була маргінальною. Про неї вважали необхідним висловитися представники всіх світоглядних напрямів та ідейних течій у світі.

Моральний аспект проблеми війни і миру майже у всі часи порушувався переважно з позицій офіційних вчень, які значною мірою було адаптовані до інтересів поточної державної політики. Автори зосереджувалися або на віроповчальних, або на політико-ідеологічних мотивах, що перешкождало цілісному розумінню, яке включало б філософське, релігійне й етичне пояснення проблеми. На зламі ХХ і ХХІ століть знову стало модно розмірковувати на тему війни і миру, але учасники полеміки дуже рідко звертаються до антропологічних аспектів війни.

Реальна обстановка і характер подій, які відбуваються у світі, в тому числі і військових, значно відрізняються від схем, запропонованих Міжнародним гуманітарним правом (МГП).

Держави, маючи універсальну гуманітарну основу, у збройних конфліктах ніколи ще повною мірою не виконували норм МГП. Навпаки, в сучасних військових конфліктах є небезпечні тенденції часткового і повного їх ігнорування. Влада в деяких країнах діє так, ніби вона нехтує МГП. Частим явищем стали систематичні катування, расова, етнічна та релігійна дискримінація, насильницькі переселення, перешкода у гуманітарних акціях, захоплення заручників, довгострокове утримання військовополонених, використання їх як політичних заручників, вимоги викупу за їх звільнення.

Слід наголосити, що увага до антропологічних аспектів війн була актуалізована лише у другій половині ХХ століття зусиллями соціологічних шкіл, у рамках антропологічного повороту. Відтак, військові конфлікти, і, насамперед, бойові дії в Афганістані, почали вивчатися дослідниками не лише через призму політичних, ідеологічних і мілітаристських практик, а й через безпосередню увагу до повсякденного людського досвіду.

Військові дії в Афганістані та в ряді інших країн відрізнялися від розглянутих і певних МГП класичних міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів.

Вважаємо за доцільне торкнутися питання поводження з полоненими під час бойових дій в Афганістані.

Так радянські війська в Афганістані не утримували полонених, які потрапляли до них у ході бойових дій, а передавали їх афганським спеціальним органам і службам.

Урядові війська Афганістану не розглядали взятих у полон душманів як військовополонених. До них ставилися як до бандитів, злочинців, утримували їх у в'язницях, інших місцях ув'язнення, а не в таборах військовополонених. Їм висувались звинувачення в злочинах проти власного народу.

Особливий інтерес становили лише іноземні інструктори в загонах душманів. Але їх затримання не мало масового характеру, у кожному окремому випадку використовувався індивідуальний підхід як до наймита, а не як до особи, яка має статус військовополоненого.

Афганське військове керівництво, як правило, намагалось позбутися додаткових проблем щодо утримання та охорони полонених в районі бойових дій. Після попередніх допитів представниками спецслужб приймалося рішення про подальшу долю полонених. Найбільш "цінних" бранців відправляли до Кабулу, інших могли відпустити або перепровадити в інші місця. Допити, звичайно, не обмежувалися колом питань, передбачених МГП. Не обмежувався і вибір засобів для отримання від бранця потрібної інформації. Загибель полонених від рук своїх співвітчизників "при спробі до втечі" не була рідкістю.

Ставлення душманів до полонених не можна охарактеризувати однозначно. У перші роки війни підрозділи афганської армії часто переходили на бік противника або здавалися в полон в ході бойових дій. Душманам в їх мобільних загонах безграмотна солдатська маса не була потрібна. Вони спочатку перевіряли солдата, чи використовував він в бою з ними зброю чи ні, дивилися нагар у стовбурі автомата або карабіна. Якщо було очевидно, що зброя не застосовувалася, солдата відпускали, забравши зброю. Тих солдатів, хто застосовував зброю, убивали або карали, забирали з собою в якості невільників. Щоб позбавити противника такої ознаки, всіх солдатів, які виходили на бойові дії, змушували зробити постріл зі своєї зброї.

Душманів цікавили тільки підготовлені молодші спеціалісти і офіцери. Частина з них добровільно або примусово використовувалася для військової справи в загонах душманів. Душмани матеріально зацікавлювали полонених переходити до них на службу. Вони укладали гнучкі контракти на різні терміни, в яких передбачалася більш висока

щомісячна оплата при більш тривалих строках контракту, а також різні додаткові доплати за результатами бойових дій за вбитого солдата, офіцера афганської чи Радянської армії, за підбиті броньовані об'єкти, за збитий літальний апарат і ін. Вірні присязі військовослужбовці афганської армії випробували повною мірою їх ненависть і жорстокість.

Полон радянських військовослужбовців у період афганської війни мав одиничний, винятковий і надзвичайний характер. Із загальної кількості зниклих безвісти і тих, хто потрапив у полон радянських військовослужбовців, близько 30% становлять загиблі в бойових діях військовослужбовці, чиї тіла не були знайдені (впав в ущелину, потонув, вибухнув у повітрі та ін.). Близько 40% були вбиті при полоненні чи загинули в полоні і тільки 30% вважалися тими, хто залишилися в живих до виведення військ з Афганістану.

Висновки. Кожне суспільство має свій досвід осмислення питань війни та миру і свої традиції їх вирішення. В силу виняткової важливості цієї проблеми, освоєння цього досвіду стає не тільки завданням теоретичного розвитку суспільної свідомості, а й складової практичного ставлення до війни і миру, що визначається безліччю різних життєвих інтересів людей – у політиці та економіці, ідеології та повсякденній свідомості, на масовому й індивідуальних рівнях.

Бураков Ю.В., к.і.н., доцент
НАСВ

ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФРОНТОВОГО ЖИТТЯ УЧАСНИКІВ СТАЛІНГРАДСЬКОЇ БИТВИ

Для висвітлення історико-психологічних аспектів фронтового життя вагомими джерелами є матеріали особистого походження, а саме: мемуари, щоденники, листи з фронту. З листів, які знаходяться у фондовій збірці музею Львівського історичного музею і донедавна були невідомі, можна проаналізувати стан німецьких солдатів і офіцерів у найгарячіший період – завершення розгрому німецько-нацистських військ у Сталінградському котлі. Вся кореспонденція (26 листів) датована періодом 4 – 12 січня 1943 р.

Листи з Львівського історичного музею досить повно розкривають історико-психологічні аспекти фронтового життя. Вони становлять непересічний інтерес для дослідника як з історичної, так і з психологічної точок зору. Їхній зміст свідчить про ступінь деморалізації фашистської армії. Так один із авторів зізнається: “Поруч лежать поранені, але ми не хочемо виповзати на мороз, щоб їм допомогти”. З іншого листа: “Ми між собою не розмовляємо, на все і на всіх злі...”. Один із солдатів сподівається: “Маю надію, що буду поранений і нарешті дістанусь додому”.

У фронтових листах німецьких солдатів міститься різнобарвна палітра духовного стану кореспондентів. Звернення до них дозволяє виявити стійкі дискурсивні практики, властиві воєнному часу, тому суб'єктивність у викладі подій часом виступає як позитивна характеристика листів, що допомагає зрозуміти психологію людини на війні. Недоліком джерел можуть бути присутні замовчування, спотворення, неточності, обумовлені, у тому числі, і настроєм людини.

У кореспонденціях німецьких солдатів та офіцерів значення питання життя і смерті у воєнному соціумі виходить на перший план. Особливо це виявляється при зіставленні львівської збірки з раніше опублікованими епістолярними джерелами німецьких учасників Сталінградської битви. Багато з них співзвучні листам, що зберігаються у Львівському історичному музеї. Більшість оточених під Сталінградом німецьких учасників перебували в стані глибокої депресії, вони гостро відчували наближення смерті. Це було для них настільки приголомшеним фактом, що почуття тотальної безнадії проходить червоною стрічкою через їхні листи.

Листи учасників, як з німецької, так і з радянської сторін, перевірялися цензурою. Кореспонденцію відкривали, закреслювали фрази, слова у спеціальному цензурному відділенні. Солдати знали це і намагалися обійти контроль, відправивши листи рідним різними іншими шляхами. У кульмінаційний момент битви деякі кореспонденти і не звертали увагу на цензуру.

Автори фронтових листів, як з німецької, так і з радянської сторін, перебували на різних шаблях соціальної, освітньої та вікових драбин, однак у кульмінаційній ситуації на грані між життям та смертю вони були рівні. Цікавим для дослідника епістолярних джерел є метод порівняння листів комбатантів з обох сторін. На відміну від німецької зовнішньої цензури, у авторів листів з радянської сторони була сильно розвинена внутрішня цензура, зумовлена широкими передвоєнними репресіями комуністичного режиму. Радянська людина панічно боялася доносів, таємних агентів потужної державної репресивної системи. Відома дослідниця епістолярних джерел О.С. Сенявська звертає увагу і на такий аспект як “психологічна самоцензура”, коли у листах, скерованих рідним та близьким, бійці свідомо замовчували про небезпеки та тяготи фронтового життя, з тим, щоб не хвилювати своїх близьких. Тому слід враховувати ступінь відвертості у листах в залежності від адресата: далеко не все, про що міг розповісти автор товаришу, він міг написати мамі, сестрам, дружині, дітям...

Солдатська служба містить в собі, насамперед, важку, виснажливу працю на межі людських сил. Тому поряд з небезпекою бою найважливішим фактором війни, що впливав на свідомість її учасників, були особливі умови фронтового побуту, або укладу повсякденного життя в бойовій обстановці. Це заповнення часу службовими обов'язками (несення вартової служби, обслуговування бойової техніки, догляд за особистою зброєю, виконання інших робіт, властивих родам військ і військовим професіям, і т.п.),

години відпочинку й дозвілля, у тому числі й організованого, тобто все те, що становить розпорядок дня, а також бойове постачання й технічне забезпечення військ (зброєю, боєприпасами, засобами захисту, пересування, зв'язку й т.п.), устрій житла, постачання продуктами харчування й обмундируванням, санітарно-гігієнічні умови й медичне обслуговування, грошове постачання, й, зрозуміло, зв'язок з тилом (переписка з рідними, посилки, відпустки).

Перебіг повсякденного фронтового життя складався по-різному. Так існувало багато обставин, що впливали на специфіку фронтового побуту. Чимале значення мав театр воєнних дій, кліматичні умови, пори року. Специфіка військового побуту змінювалася у періоди наступу, оборони й відступу. Побутові умови залежали також від місцезнаходження до переднього краю, приналежності до рядового або командного складу, родів військ і військових професій тощо.

Фронтові листи свідчать, що визначений війною ритм окопного повсякдення постійно супроводжувався стресовими ситуаціями, що накладали значні навантаження на психіку людини. Більшості учасникам битви вдавалося адаптуватися до складностей життя на передовій. Постійне перебування під обстрілами, споглядання смерті, важких поранень, контузій породжували зневіру у доцільність життя, у виникнення антимілітаристських настроїв. Разом з тим, у листах проглядається і надія повернутися додому.

Слід зауважити, що в історичній літературі, в основному, аналізуються листи радянських учасників боїв з різноманітних аспектів окопного життя, у тому числі психологічної складової. У той же час недостатньо вивчаються листи з протилежного боку – вояків ворожої армії, не проводилися зіставлення епістоляріїв обох сторін, не розглядалася проблема у сфері джерелознавчого синтезу, існують суттєві дослідницькі прогалини у вивченні історико-психологічних аспектів фронтової повсякденності.

Куцька О.М., к.і.н., доцент
Луньков А.В., к.і.н., доцент
НАСВ

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ГАНЕБНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЙЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ НІМЕЧЧИНИ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перебування іноземних військ на території іншої держави висуває перед військовим командуванням низку проблемних питань, зокрема, щодо поведіння військовослужбовців із мешканцями держави перебування. Психологічне перенавантаження в ході тривалих бойових дій нерідко призводить до конфліктів та девіантної поведінки учасників відносин. Тут досвід вирішення подібного роду питань в наймасштабніших війнах ХХ століття може бути вагомим джерелом інформації щодо дієвості тих чи інших заходів, спрямованих на вирішення вищезазначених проблем.

Тема ганебної поведінки бійців Червоної Армії на завершненні Другої світової війни неодноразово підіймалась на Заході. Так у другій половині ХХ століття цим питанням були присвячені брошура О. Еппа; книги Р. Кіплінга, Е. Кубі; роботи К. Райена, А. де Заяса, Н. Неймарка. На початку ХХІ століття світ побачили книги Е. Бівора, Й. Гофмана. В російській історіографії даної теми злегка торкались відомі дисиденти Л. Копелев та О. Солженіцин. Сьогодні й на сторінках Інтернету багато публікацій присвячено питанням викриття злочинної поведінки Червоної Армії в Європі у 1944–1945 роках та спростуванню даних фактів.

Визначимо за відправну точку сам факт існування злочинних прецедентів з боку Червоної Армії щодо німецького населення восени 1944 – навесні 1945 років, не зазначаючи їх масштабів. За основу методологічного підходу візьмемо судження про минуле з позицій сучасних знань та з врахуванням конкретно-історичних умов досліджуваного часу.

Протягом усієї німецько-радянської війни тема відплати була однією із центральних в радянських агітації та пропаганді, що не могло не відобразитись на настроях червоноармійців які окрім власних спостережень та втрат, постійно підживлювались керівним складом Червоної Армії ще задовго до того, як радянські війська наблизились до кордонів Німеччини. До актів помсти прямо чи опосередковано закликали не лише офіційні військові представники, але й засоби масової інформації.

Саме тому подібного роду емоційні виступи та заклики були популярними як у радянському тилу, так і на фронті, оскільки ґрунтувались на реальних фактах жорстокості німців на окупованих територіях СРСР.

Тому у даній ситуації цілком логічним було очікування від червоноармійців масових актів помсти (мародерство, підпали, нищення майна, розстріли, зґвалтування), оскільки зі вступом на територію Німеччини у радянських солдатів та офіцерів почала проявлятися більш складна гама почуттів: ненависть, заздрість, роздратованість, захоплення тощо. Ці почуття сильно впливали на сприйняття умов життя у Німеччині та на ставлення до німців. Озлоблення радянських солдатів посилювали й факти участі цивільного населення у протистоянні радянським військам, яке було переконані у відсутності альтернативи.

Проте згодом нав'язана радянськими партполітпрацівниками установка щодо агресивного ставлення до німецького народу почала серйозно турбувати радянське верховне воєнне керівництво. Підставою для цього занепокоєння були не стільки морально-гуманні міркування, скільки проблеми падіння дисципліни та боєздатності військ. Більше того, негативні явища в армії-визволительці завдавали відчутної шкоди престижу Радянського Союзу. Тому чисто кримінальні злочини в очах радянського керівництва набували політичного забарвлення.

Військово-політичному командуванню Червоної Армії доводилося звертати увагу на стан дисципліни у військах, вести з особовим складом роз'яснювальні бесіди, видавати особливі директиви і суворі накази щодо поведінки на території Німеччини. Різного роду “надзвичайні події та аморальні явища” в частинах наступаючої Червоної Армії ретельно фіксувалися, по можливості припинялися і суворо каралися аж до смертних вироків.

Одночасно здійснюється різка цензура та критика усіх засобів масової інформації, яких змушують перейти до викладення матеріалів виключно з точки зору, що вступ Червоної Армії в межі Німеччини – це похід з метою звільнення німецького народу від “фашистського ярма”. Радянським пропагандистам довелося знову розводити в свідомості людей поняття “фашист” і “німець”.

Керуючи виконанням поставленого військово-політичним керівництвом завдання щодо зміни моральної установки про німецький народ, політпрацівники відзначили певну “ломку” свідомості червоноармійців. До несприйняття нових поглядів призводили не лише власні міркування червоноармійців, але й помилки при роботі самих партпрацівників, оскільки окремі з них почали розглядати нову політику щодо Німеччини як поворот у політиці. У таких випадках доводилось роз'яснювати, що гуманне ставлення до цивільного населення не повинне призводити до зниження пильності, що почуття ненависті – це священне почуття, але його необхідно спрямувати на винищення ворога на полі бою.

Крім боротьби із внутрішніми учасниками правопорушень, відповідним військовим органам доводилось викривати факти злочинної поведінки кримінальників та рецидивістів зі штрафних батальйонів, дезертирів, репатрійованих військовослужбовців інших держав тощо, які помилково приписувались Червоній Армії.

Тривале виховання у душі ненависті до ворога, швидке переможне просування підрозділів, чужа територія складали помилкове відчуття безкарності у червоноармійців, особливо в осіб, схильних до правопорушень. Виховні та каральні заходи, які проводились військово-політичним командуванням Червоної Армії на різних рівнях, хоча й не запобігли злочинам повністю, але спромоглись їх стримати, а згодом і звести до мінімуму.

Висновки. Тема девіантної поведінки військовослужбовців у сучасному історичному розрізі набуває нових рис й на теренах України, а саме в під час проведення Антитерористичної операції на Донбасі. Поодинокі випадки неадекватного ставлення до учасників конфлікту з боку широких структур фіксуються засобами масової інформації та виносяться на широке обговорення. Тому офіцерам з виховної роботи необхідно зосередити свою увагу на поведінці підлеглих, викриттю фактів зловживання владою, недопущенню свавілля на підконтрольних територіях та спростуванню непідтвердженої інформації, яка шкодить іміджу нашої держави.

**ПОГЛЯДИ МИСЛИТЕЛІВ НА ПРИРОДУ ВІЙН:
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

Кожна війна у минулому і сьогодні виступала і виступає засобом подолання соціальних конфліктів, крайньою формою усунення антагонізмів між націями та державами, кривавим знаряддям досягнення політичних цілей. Змінювались епохи, одна формація поступалась місцем наступній, удосконалювались засоби і способи ведення воєнних дій, але війна завжди служила жорстоким арбітром і грізним суддею у суспільно-політичних позовах.

Люди так давно і наполегливо борються один з одним, що створюється враження, ніби це частина нашої природи, від якої нікуди не дітися. Проте антропологічний аналіз поведінки як історичних, так і сучасних груп мисливців і збирачів доводить, що войовничість – відносно нове явище.

Фінські антропологи Д. Фрай і П. Содерберг вважають, що люди, які ведуть первісний спосіб життя, теж часом беруться за зброю, але через пристрасті і особисті чвари, а не з причини групових конфліктів. У книзі “По той бік війни” Д. Фрай стверджує, що археологічні свідчення доісторичних побоїщ найчастіше стають результатом невірною трактування і що насильство серед сучасних мисливців і збирачів перебільшено. За його словами, війни почалися порівняно недавно, коли з’явилося суспільство зі складною ієрархією.

Слід зазначити, що ще з сивої давнини мислителі намагались розкрити природу війни, її зв’язок з різними сторонами суспільного життя, обґрунтувати найбільш ефективні способи ведення воєнних дій. Ще у працях філософів, політичних та військових діячів стародавнього Сходу, стародавніх Греції і Риму викладаються глибокі думки щодо природи виникнення війн, їх суті, взаємного впливу.

Не будучи антропологами, філософи розкривали й антропологічні аспекти природи війн. Так англієць Гоббс писав, що “корінь будь-якого нещастя – це війна, особливо війна громадянська”. Це нещастя і зло можуть бути усунуті “людською винахідливістю”. Мир у розумінні Гоббса – “перший і основний природний закон”. Цей закон – веління розуму та вищої справедливості.

Подібно до своїх сучасників, Гоббс шукав джерела політики та війни у “природному стані” людей “природному праві”, пов’язував їх виникнення з біологічними та психологічними якостями людини.

На відміну від Гоббса, Локк вважав, що люди у додержавний період знаходились не в стані “війни всіх проти всіх”, а в стані свободи, рівності, злагоди. Війна – це застосування збройної сили, стан “ворожнечі та руйнації”. Вона породжується цілою низкою причин. Стан війни виникає тоді, коли на землі немає вищого суду, арбітра, який володіє владою для вирішення спірних питань.

На його думку, насилля, несправедливість і злочин – одне й те ж, незалежно від того, вчинені вони вінценосцем чи дрібним негідником. Саме груба сила, застосована агресором, дає право його противнику знищити його як шкідливу тварину.

Француз Монтеस्क'є поділяв війни на два види: війни між державами і війни між окремими особами. В цю градацію Монтеस्क'є вводив поняття справедливої та несправедливої війни. Він засуджував несправедливі війни, що велись європейцями з метою грабунку, захоплення чужих територій, знищення народів. До несправедливих він відносив війни одних правителів проти інших через особисту ворожнечу.

Видатний представник французького просвітництва Руссо продовжив дослідження джерел війни. Він критикує Гроція та Гоббса за їх намагання вивести причини виникнення війн з природного стану людей. “Люди, – писав Руссо, – перебуваючи у своїй первісній незалежності, не мають між собою достатньо постійних зносин, щоб створити стан миру або стан війни, вони не є природними ворогами один одного”. Корені війни, зі слів Руссо, – у приватній власності на землю.

На думку німця Канта, всесвітня історія являє собою процес розвитку людської свободи. Цьому процесу властиві антагонізми, корені яких закладені у людській природі. Природним станом людей є стан війни.

Причини війн Кант виводив перш за все з природи самої людини, що визначається загальними законами природи. Війна властива людській природі. Природа людини така – підкреслював філософ – що, якщо не попередити насильство іншого, то можна бути впевненим – він випередить тебе і підкорить собі. Відзначаючи “вади людської природи”, Кант разом з тим вказував на схильність до війн “тих, що мають владу”.

Інша причина війн, за Кантом, – соціальна: наявність безлічі держав та антагоністичні протиріччя між ними. Існування багатьох держав, – заявляє він, – є підставою для війни. Кожна держава, або ж її глава, бажає домогтися для себе міцного миру таким чином, щоб за можливістю заволодіти всім світом.

Будучи апологетом війни, німець Гегель все ж таки не вважав її фатальною необхідністю, що перетворює історію у бойню, якій приносяться у жертву щастя народів, державна мудрість та індивідуальні добродетності.

Висновки. Протягом всієї історії світового суспільства, яка наповнена численними кровопролитними збройними конфліктами, велась гостра ідейно-теоретична боротьба навколо питання про війну та мир. У ході цієї боротьби накопичувався ідейно-теоретичний матеріал про війну, поглиблювались і збагачувались знання про неї, готувались передумови для наукового її тлумачення.

Не будучи антропологами, філософи розкривали природу війн і у антропологічному вимірі. Причини війни видатними мислителями світу пояснювалися по-різному. В одному випадку війна оголошувалась “наслідком невдалих законів”, в іншому – результатом протигорства політичних інтересів, в третьому – наслідком неучтва та деспотизму, в четвертому – породженням “перенаселення”, в п'ятому – результатом нерівномірного розподілу “національного багатства”, в шостому – соціальними конфліктами суспільства, в якому “стани пожирають один одного”.

Вчення про війну має творчий характер. Розробка важливих воєнно-історичних проблем – процес, який вимагає узгоджених зусиль філософів, істориків, військових фахівців та антропологів. Таким чином їх спільні, об'єднані зусилля – запорука успіху у розв'язанні проблем миру і війни.

Поцюрко О.Ю., к.філос.н., доцент
ЛДУВС

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Однією з найдраматичніших подій ХХ століття була Друга світова війна. Її перебіг і наслідки стали доленосними для усіх народів. Зокрема, перед українським народом у ХХ столітті головним постало завдання здобути державну незалежність та соборність своїх земель.

Сьогодні з позицій ХХІ століття, коли на карті світу з'явилася нова незалежна держава – Україна, правомірно говорити про те, що головне завдання ХХ століття виконано. Український народ має свою державу на своїй етнічній території. Водночас, громадськість недостатньо знає про внесок та досягнення українців у реалізацію цієї далекосяжної, з погляду 1940-х років, стратегічної мети.

Щоб з'ясувати роль українців у вирішенні своєї долі, необхідно звернутися до тих подій, які вплинули на становлення національної ідеї та ідеї державної незалежності. Єдиними будителями національної свідомості на Сході України стали світочі “красного письменства”, а на Заході України – греко-католицьке духовенство. Поступово вихідці з цих середовищ поповнили ряди політичних партій, в програмних документах яких тією чи іншою мірою висувалася національна ідея та ідея свободи та державності України.

До тих, хто зробив чималий внесок у розуміння потреби створення самостійної Української держави, належать: І. Франко, М. Міхновський, М. Грушевський, Ю. Бачинський. Їхні ідеї розвинув ідеолог українського інтегрального націоналізму Д. Донцов. Саме Д. Донцов обґрунтував тезу про необхідність творення нової когорти – “людей нового Духа; ... нової еліти, людей із основними прикметами нового лицарства: з мудрістю, шляхетністю і відвагою”.

Основні тези Донцова взяла на “озброєння” “Організація українських націоналістів”, яка постала 1929 р. внаслідок об’єднання різних українських націоналістичних угруповань на західноукраїнських землях та у Східній Європі. ОУН стала найбільш впливовим політичним рухом у Західній Україні в 1930-х роках. Виступаючи під гаслами національної революції й соборної України, ОУН не приховувала антирадянської спрямованості своєї діяльності, що, однак, не унеможливило її орієнтації на зовнішні сили у вирішенні своїх завдань. Середовище ОУН ст. Капустянский, З. Коссака-Тарнавський, О. Сенік, М. Сціборський, Я. Стецько та ін.

Серед когорти українського національно-визвольного руху виділяються своєю значущістю С. Бандера і Р. Шухевич. Обидва походять з родин греко-католицьких священників, обидва у юному віці вступили до лав ОУН, обидва загинули трагічною смертю. Усю боротьбу, що велася від імені С. Бандери в Україні з 1941 по 1954 роки, започатковували й очолювали інші люди. Найпомітнішою постаттю серед них був Р. Шухевич. Він зумів організувати й довгий час – протягом 1943–1950 років – керувати Українською повстанською армією та збройним підпіллям в умовах протистояння з найсильнішими тоталітарними режимами, що існували в Європі у ХХ столітті.

Далі, напередодні вступу радянських військ на територію Західної України, з літаків було розкидано 150 тис. листівок із зверненням командувача Українським фронтом С. Тимошенка: “Забирайте до своїх рук панську землю... Скидайте владу поміщиків, беріть владу до своїх рук, вирішуйте свою долю! До зброї, наші брати, ми з вами. Хай живе великий вільний український народ!” – закликав текст листівок.

Історична пам’ять народу донесла сьогоденню імена українців, які творили духовну та інтелектуальну ауру української нації в роки Другої світової війни. Столпом української церкви, символом національного та духовного єднання народу стало ім’я Андрія Шептицького – вихідця з давнього лицарського роду Сасів.

З початком радянсько-німецької війни резиденція митрополита Шептицького стала прихистком для в’язнів НКВС, яким вдалося втекти з тюрми “Бригідки”. В роки німецької окупації Андрей Шептицький віддав наказ переховувати на Святоюрській горі євреїв, які зазнали гонінь. У грудні 1942 року гестапо провело масштабні обшуки в будівлях комплексу св. Юра, але євреїв там не було знайдено. Греко-католицькі монахи переховували їх по сиротинцях (дитячих будинках) та монастирях.

Після завершення Другої світової війни більшовицька влада не пробачила українській греко-католицькій церкві виразно продемонстрованої гуманістичної та національної позиції. Весною 1945 року радянські спецслужби конфіскували церковне майно, розгромили церковну друкарню та заарештували митрополита Йосипа Сліпого – наступника Шептицького, а також єпископа Миколу Чарнецького.

Ще одним прикладом відданості ідеалам служіння Богу та національній ідеї є постать Омеляна Ковча. Протягом 1921–1943 рр. він був парохом храму св. Миколая у містечку Перемишляни на Львівщині. Навесні 1943 р. його заарештувало гестапо за надання допомоги євреям. 9 вересня 1999 р. Єврейська рада України надала йому звання “Праведник України”. 27 червня 2001 року під час апостольського візиту в Україну папи Івана Павла II о. Омеляна Ковча було проголошено блаженным.

Українську національну ідею підтримували також і ті, хто своїми здобутками у різних галузях науки і культури примножували славу України, не зважаючи на важкі воєнні умови. Визначна роль в історії українського культурно-освітнього руху належить Науковому Товариству ім. Шевченка. Товариство виникло і розвивалося як соборне явище Сходу і Заходу України. До когорти вчених-членів Товариству ім. Шевченка належали: К. Левицький, В. Старосольський, С. Смаль-Стоцький, М. Возняк, О. Колесса і Ф. Колесса, І. Свенціцький та інші.

Підсумовуючи, слід наголосити, що незважаючи на всі історичні перипетії українська національна ідея, завдяки титанічній праці особистостей, що зберегли її та передавали, залишається тим фундаментом, на якому формуються нові покоління, про що засвідчують події вже XXI ст.

Євсєєв І.Г.

НУОУ ім. Івана Черняховського

СИСТЕМА МАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДІЮЧОЇ АРМІЇ В РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДОСВІД МИНУЛОГО ТА ПОГЛЯД У СЬОГОДЕННЯ

Роль людини у війні, особливо у бойових умовах, залишається багато в чому визначальною, тому під час німецько-радянської війни вище державне і військове керівництво Радянського Союзу приділяло значну увагу розробці та використанню системи заохочень воїнів Червоної Армії та Військово-Морського Флоту, зокрема впровадженню інструменту матеріального стимулювання бойової діяльності особового складу видів і родів військ, ремонтно-відновлювальних, винищувально-протитанкових артилерійських частин і підрозділів, ремонтних органів, екіпажів танків тощо.

Порядок преміювання і встановлення грошових винагород нормативно врегульовувався, як правило, наказами Народного Комісара оборони (далі – НКО), була розроблена ціла система в ієрархії нагородження і матеріального стимулювання особового складу діючої армії.

Вперше в роки війни грошові винагороди були започатковані у Військово-Повітряних Силах з метою заохочення бойової роботи льотного та інженерно-технічного складу. У серпні 1941 року була введена диференційна система заохочення в усіх родах авіації, зокрема, щодо нагородження грошовими преміями. Так була встановлена грошова винагорода льотчикам (членам екіпажів) за кожний збитий (збиті) літак (літаки) противника в бою, успішні штурмові дії (виконані бойові завдання) по військах противника, знищення літаків противника на аеродромах. Також для льотного і технічного складу встановлювалася премія за збереження матеріальної частини, безаварійність та швидкий і якісний ремонт літаків.

На початку 1942 року на фронтах діючої армії склалася катастрофічна ситуація щодо укомплектованості танками. На цей час втрати Червоної Армії у танках склали понад 70% (від наявної їх кількості на початок війни), а підприємства Танкограду (на той час об'єднання евакуйованих та існуючих заводів міста Челябінськ) тільки почали їх випуск. У цій ситуації з метою прискорення ремонту і відновлення танків, що знаходились у середньому та поточному ремонті в армійських, фронтових і військових ремонтно-відновлювальних частинах і підрозділах, з 1 березня 1942 року для особового складу ремонтно-відновлювальних частин була введена система преміювання грошовою винагородою за якісний поточний і середній ремонт танків у встановлені командуванням строки.

Наступним кроком щодо удосконалення матеріального стимулювання особового складу у напрямі скорочення некомплекту танків стало запровадження з 1 травня 1942 року грошової винагороди екіпажам танків і евакуаційним групам за евакуацію танків з території, що була зайнята противником (або з нейтральної зони).

Для поповнення значних втрат діючої армії у літаках, подальшого збільшення випуску з ремонту літаків (моторів) та скорочення їх термінів знаходження у ремонті з 1 квітня 1942 року була введена грошова винагорода особовому складу авіаційних майстерень в залежності від типу авіаційної техніки та виду ремонту, при цьому за ремонт важкого бомбардувальника передбачалась винагорода у подвійному розмірі.

Навесні 1942 року від промисловості до діючої армії почали поступати на озброєння засоби протитанкової артилерії, що дозволило сформувати протитанкові частини і підрозділи, які надалі, з 1 липня 1942 року, були перейменовані у винищувально-протитанкові артилерійські частини і підрозділи. Начальницькому складу цих частин і підрозділів встановлений полуторний оклад грошового утримання, а молодшому начальницькому і рядовому складу – подвійний. Крім того, була встановлена премія за кожний підбитий танк.

Слід зазначити, що державне і військове керівництва Радянського Союзу здійснювало мотивування воїнів Червоної Армії і в найтяжчі моменти ведення воєнних дій. Так напередодні проведення Курської оборонної стратегічної операції була встановлена премія за кожний підбитий (підпалений) танк розрахунком протитанкової рушниці, екіпажем свого танк, всіма видами артилерії та за допомогою індивідуальних засобів боротьби.

Система матеріального заохочення особового складу Військово-Повітряних Сил протягом війни зберігалася диференційованою та постійно удосконалювалась. З 1 вересня 1943 року були внесені зміни до існуючої на той час системи преміювання особового складу, зокрема були змінені розміри преміювання за збиті літаки та успішні бойові вильоти (виконані бомбардування), відмінне утримання та збереження матеріальної частини (інженерно-технічному складу авіаційних частин) та введено нові надбавки за кожний знищений паровоз, потяг, потоплення надводного корабля і підводного човна противника.

Водночас на Військово-Морському Флоті вперше преміювання особового складу за бойову роботу було започатковано у травні 1942 року. Особовий склад преміювався за: виявлення торпеди, міни або протичовнової сітки, знищення мін залежно від їх кількості. Значна премія виділялась за знешкодження (роззброєння) новітнього зразка міни (торпеди) противника. Надалі, з 1 травня 1943 року особовому складу Військово-Морського Флоту за знищення відповідного типу надводного корабля (лінкор, есмінець, крейсер, міноносець, тральщик тощо) і підводного човна були встановлені грошові винагороди за категоріями: командир корабля; середній і старший командний склад; молодший командний склад; решта моряків.

Таким чином, в роки війни була зроблена певна диференційна система оцінки і преміювання бойової діяльності. Ця система постійно удосконалювалась та передбачала поступове розширення кола осіб, які мали право на відповідні виплати. Вона виступала важливим фактором матеріального стимулювання бойової активності військовослужбовців, сприяла підвищенню майстерності особового складу, давала можливість виділити воїнів, які відзначилися, стимулювала їх самолюбство, надавала можливість матеріально підтримати сім'ї воїнів армії та флоту.

Водночас сьогодні, з огляду на вищезазначений історичний досвід з нашого вітчизняного минулого, має бути переглянутий і розширений перелік завдань, що передбачає додаткові винагороди за виконання окремих завдань під час безпосередньої участі у воєнних конфліктах чи Антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду. Насамперед, на думку автора, необхідно включити до Постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2015 № 24, що

нормативно регулює виплати вказаних додаткових винагород, завдання щодо якісного ремонту озброєння та військової техніки у встановлені командуванням строки. Адже з початку проведення Антитерористичної операції на Сході України для Збройних Сил України вже відновлено та відремонтовано (станом на 14.07.2015) 26 тисяч 785 одиниць озброєння та військової техніки (з них 25 тисяч 403 одиниці відновили ремонтно-відновлювальні бригади військових частин, решту техніки – спеціалізовані бригади державних підприємств).

Пашкова О.О.

НУОУ ім. Івана Черняховського

ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОГО КОНТИНГЕНТУ ПРИ ПРОХОДЖЕННІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

У світлі сучасних подій антропология набуває виняткової актуальності, адже від людського фактора може залежати розвиток тих чи інших подій, хід історії у цілому. Окреме місце посідає військова антропология, що інтегрує низку наук. Об'єктом її дослідження є людина і суспільство напередодні, у ході, а також у процесі подолання наслідків війни (вплив природних умов на війну, армію і військову справу загалом, інстинктів людини на її поведінку у бойовій обстановці; військову культуру різних соціальних груп, особливості психології рядового і командного складу армії, а також військовослужбовців окремих родів військ і військових професій; культуру військового побуту в мирний і воєнний час; військову соціалізацію молодого покоління, його підготовку до служби у збройних силах та захисту Вітчизни, проблеми національного характеру та їх вплив на якості воїнів та специфіку мислення у бойовій обстановці тощо).

Значний інтерес становить національний склад військових контингентів і, відповідно, особливості національної психології та її прояви у бойовій обстановці. Національні якості (традиції, культура, світогляд, особливості національного характеру) мають істотне значення і, безумовно, впливають і на психологічну атмосферу в армії, і на поведінку конкретних людей і військових колективів у бою тощо. У суспільних науках проблема національного характеру відноситься до числа найбільш складних і є постійним предметом суперечок і дискусій. Останнім часом обговорення цих проблем набуло особливо болючого характеру на тлі збройних конфліктів на міжетнічному ґрунті, що мають місце на пострадянському просторі. Крім того, надмірна заполітизованість питань, пов'язаних з Першою і Другою світовими війнами, призводить до необ'єктивного висвітлення їх окремих аспектів, зокрема ролі, місця та участі у цілому тих чи інших народів у цих збройних конфліктах.

Між тим, дві світові війни спричинили значні людські втрати, що охопили представників різних етнічних груп, а це, у свою чергу, призвело до демографічних змін. Розглядаючи людські ресурси Першої світової війни, цікавим є видання Головного Австрійського Командування “Російська армія, початок 1917 року” (Die Russische Armee. Anfang 1917. Nur für den Dienstgebrauch. Nachrichtenabteilung des A.O.K. Wien 1917. Aus der k.k. Hof-und Staatsdruckerei), призначене для службового користування і присвячене опису складу російської армії, особливостей військового управління, видів озброєння і оснащення, форми одягу тощо, а також характеристик її військового контингенту з огляду на етнічні особливості. Наводилися дані про чисельність, схильність до тих чи інших видів діяльності, а також місце у армії представників різних національностей. Кожний народ розглядався з точки зору притаманного йому менталітету, що зумовлював особисті якості людини, її поведінку в умовах бойових дій, ставлення до військової служби тощо.

Згідно зі статистичними даними, населення Російської імперії налічувало близько 180 млн. З них найбільшу чисельність склали росіяни – 66,79%. Однак під цим збірним поняттям малися на увазі три слов’янські народи: власне росіяни (так звані великороси), частка яких складала 44,30%, українці (так звані малороси) – 17,81% і білоруси – 4,68% відповідно. Інші народи тою чи іншою мірою представляли поляки (6,31%), євреї (4,03%), німці (1,42%), латиші (1,06%) та ін. Таким чином, військові колективи російської армії у війнах ХХ століття як у дореволюційні, так і у радянські часи були багатонаціональні за складом, однак її ядро склали слов’янські народи.

Як стверджувалося у виданні, росіян налічувалося близько 79,740 тис. осіб. Зовні сильною і добре складеною статури. Крім того, автори видання характеризували їх як хоробрих, невибагливих солдатів, надміру релігійних, безумовно слухняних, а тому не схильних до самостійності, потребує сильного лідера.

Українців, частка яких складала близько 32,058 тис. осіб, описували високими на зріст, стрункими і відзначали їхню високу енергійність, жвавий характер та прагнення до свободи. На відміну від росіян, їх вважали більш придатними до кавалерійської служби.

Представників польського народу, яких налічувалося близько 11,358 тис. осіб, характеризували як надміру темпераментних, але з високими військовими якостями, особливо були відомі польські улани.

З огляду на пануючий у Російській імперії антисемітизм, до 1917 року євреї мали обмеження щодо місця проживання і не допускалися до окремих видів діяльності, зокрема займати посаду в офіцерському корпусі. В армії частка євреїв складала 7,254 тис. осіб, які, як правило, несли службу літографами, шевцями тощо. Як стверджувалося у виданні, євреї в якості солдатів на фронті до категорії здібних не належали.

Представники нинішніх балтійських країн – латиші і литовці, яких налічувалось 2,052 тис. та 1,728 тис. відповідно, відрізнялися стриманим, терплячим, слухняним характером і переважно призивалися на службу у кавалерію. Естонці (1,440 тис.), у свою чергу, були відомі як вправні стрільці, сапери або мінери, крім того, завдяки міцній статурі, поповнювали гвардію і гренадерські полки.

Татари (близько 5,346 тис. осіб), як зазначалося у виданні Головного Австрійського Командування, характеризувалися політичною неблагонадійністю, небажанням нести службу, що відображалось і на військовій дисципліні. Башкири (близько 2,000 тис.), у свою чергу, мали татарський побут та звичаї, відрізнялися лукавством і зазвичай були вправними кавалеристами. Болгари (близько 252 тис.) характеризувалися як працелюбні, невимогливі і хоробрі воїни.

Представників вірменського народу (близько 1,674 тис.) автори видання характеризували схильністю до спекуляцій, адже їх головним заняттям була торгівля.

Отже, такі характеристики, як загальна чисельність залучених у військові дії людських ресурсів, їх структурованість за родами військ і військовими професіями, поділ на рядовий та командний склад, широкий комплекс соціально-демографічних і соціальних параметрів, що включає соціальне походження і статус, освітній та культурний рівень тощо давали змогу комплексно оцінити сили противника. Крім того, неоднорідне населення Російської імперії розглядалося і з точки зору окремих етнічних груп із їх національними особливостями, що відображалися на проходженні військової служби.

Скрябін О.Л., к.і.н.
НУОУ ім. Івана Черняховського

ОФІЦЕРСЬКИЙ КОРПУС АВСТРО-УГОРЩИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ І ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ

На початку ХХ століття офіцерський корпус Австро-Угорщини поповнювався з двох джерел – випускників військових училищ (що називалися академіями) і прапорщиків, які отримали попередню підготовку в кадетських школах. В Австрії діяли два військових училища – у Вінер-Нейштадті та Відні, при цьому перше (Терезіанська військова академія) готувало кадри для піхоти і кавалерії, а друге (Технічна військова академія) – для артилерії, інженерних військ і військ сполучення. Курс навчання тривав три роки, і всі, хто успішно його пройшов, одразу отримували перше офіцерське звання підпоручика. Щорічна кількість випускників цих училищ задовольняла потреби армії лише на двадцять відсотків.

Головним джерелом поповнення кадрів, яке давало 80% щорічної потреби в офіцерах, були кадетські школи. Попри таку назву, вони не були початковими навчальними закладами, а спеціалізувалися на підготовці майбутніх кадрів конкретного роду військ. З вісімнадцяти таких шкіл, що дислокувалися по всій території імперії, п'ятнадцять були піхотними, а три готували кадри для кавалерії, артилерії та інженерних військ відповідно.

Навчання у кадетській школі тривало чотири роки, а їхні випускники отримували звання прапорщика і для набуття практичного досвіду поступали на службу до військових частин, де необхідно було прослужити не менше одного року, заслужити позитивну атестацію від керівництва і отримати згоду на прийняття в полк від громади офіцерів.

Важливо зауважити, що надходили у військові училища та кадетські школи юнаки, які до цього навчалися у початкових військово-навчальних закладах – військово-реальних училищах, де отримували перші практичні навички у військовій і фізичній підготовці.

Ще однією характерною рисою австро-угорської армії була наявність широко розвиненої мережі різних курсів і шкіл. Школи призначалися для удосконалення спеціально-професійних знань і навичок офіцерів. Вражає їх різноманітність – від корпусних шкіл для підготовки командирів рот до автомобільних, повітроплавних, телеграфних, а також курсів бігу на лижах.

Особливої уваги заслуговує діяльність вищої військової школи (м. Відень), яка давала офіцерам вищу освіту і комплектувала випускниками генеральний штаб. Курс навчання був трирічним. Вивчали тактику, оперативну та загальну службу генерального штабу, військову історію, військову географію, фортифікацію, фортечну війну, артилерію, топографію, військову адміністрацію, морську тактику, загальне і міжнародне право. Літній період присвячувався практичним заняттям – зйомці і вирішенню тактичних завдань на місцевості, польовим поїздкам, ознайомленню із залізничною і телеграфною службою. Після практичних занять офіцери перших двох курсів відряджалися до стройових частин, де перебували до осінніх зборів військ, а третьокурсники проходили стажування у військових штабах, де несли службу генерального штабу.

Також у Відні діяли вищі артилерійська та інженерна школи, де офіцерів готували для служби в артилерійському і інженерному штабах відповідно. Принципи їх діяльності були такими ж, як і у військовій школі.

Коротко охарактеризуємо погляди керівництва австро-угорської армії у питаннях тактики ведення бою, якими володів офіцерський корпус.

Головним значенням у бою вважалось захоплення ініціативи і підпорядкування противника своїй волі. Звідси випливало прагнення до наступальних дій як єдиних, що мають призвести до перемоги. Для успіху в бою завдається потужний удар одразу, всіма силами, тому при розгортанні бойових порядків командирів рекомендувалося уникати нагромадження резервів, одразу ж ставлячи більшій частині своїх сил активну задачу.

У зв'язку з труднощами проведення фронтальних атак, при силі вогню противника, частіше бій мав розпочинатися у вигляді демонстративних дій на фронті з одночасним охопленням або обходом одного чи двох флангів противника. Прагнення до наступу не повинно переходити в рух напролом на всьому фронті. Залежно від обстановки, на деяких ділянках доцільними мали бути і оборонні дії. Вирішальне значення в бою належить вогню, що не виключає і вживання багнета, але він має другорядне значення.

Важливо додати, що статут стройової піхотної служби був цілком прийнятний бойовим духом. Через весь документ червоною ниткою проходила вимога вчити війська тому, що може мати застосування на війні, тому бойові вимоги заглушили парадну сторону, традиційну для статутів.

Дослідження офіцерського корпусу напередодні Першої світової війни показало, що внутрішньої згуртованості в його середовищі не було. Головною причиною цього була національна ворожнеча, яка проникала з громадянського суспільства в армію, а особливо в частини, де служило багато офіцерів чеської та угорської національностей. Об'єднуючим фактором в імперській армії і австрійському ландвері було спілкування німецькою мовою, яка була і командною, і службовою, при цьому старші начальники строго контролювали, щоб офіцери вживали її як на службі, так і поза службою. Водночас, іноді були і компромісні варіанти. Так у гусарських полках спілкування традиційно відбувалося угорською мовою.

Складними були взаємовідносини між офіцерами. Так відношення старших до молодших за званням було дуже суворим, нерідко грубим і таким, яке перевершувало межу розумної дисципліни. Молодший офіцер відчував постійний страх відповідальності і ставав абсолютно безініціативним. Крім цього, система атестації, яка мала вирішальне значення для службового зростання офіцера, зберігалася від нього в таємниці і тому діяла гнітюче.

Серйозною проблемою було дуже важке кар'єрне просування по службі. Доступ до вищих військово-навчальних закладів, що давав хороші шанси для кар'єрного зростання, для більшості офіцерів був закритий через фінансові або соціальні причини. Окремою проблемою австро-угорського офіцера була жорсткість правил вступу до шлюбу. Так всі офіцери у званні до підполковника повинні були при одруженні внести в казну так званий "реверс" у розмірі 50–60 тис. крон – величезну суму для людини, яка існувала лише за рахунок платні. Крім цього в кожній частині існував ліміт на кількість одружених офіцерів (50–60%). Таке положення дуже часто призводило до відставки зі служби, оскільки для більшості виплата реверсу була нездійсненною мрією.

Ось який відгук надали російські військові експерти, які вивчали напередодні світової війни стан австро-угорської армії і, зокрема її офіцерів: “До найважливіших недоліків армії слід віднести різноплеменність її складу. Вищий командний склад за своїми якостями – в більшості гарний. Відмінним є корпус офіцерів генерального штабу, з широкою і, в той же час, практичною підготовкою. Корпус стройових офіцерів добре підготовлений до виконання своїх обов’язків, але в сукупності страждає відсутністю ініціативи. Моральної сили між офіцерами і нижніми чинами немає. Нижні чини – дисциплінована, штучно спаяна, механічна маса. Можна припустити, що з початком воєнної кампанії, австро-угорська армія буде працювати в своїй механічній згуртованості. Перші удачі можуть заповнити багато недоліків її внутрішньої організації і звернути цю армію в дуже серйозну силу”.

Носова Г.С.
Свірідова Л.Ю.
НАСВ

РОЗВИТОК ТОПОГЕОДЕЗИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Нові реалії сьогодення вимагають від дослідників і військових спеціалістів повторного та більш глибокого дослідження подій останньої світової війни. Не повинно залишитись поза увагою й питання топогеодезичного забезпечення військ, оскільки даний вид забезпечення Збройних Сил України потребує аналізу з метою вдосконалення. В силу розвитку сучасних можливостей для забезпечення топографічних та геодезичних потреб військ історія, звичайно, не може дати прямих рекомендацій, але на позитивних та негативних фактах спонукатиме до вдосконалення даного виду забезпечення сучасних розбудовників нашої армії.

В ході дослідження автори спирались на основні принципи історичного пізнання: науковості, комплексності, об’єктивності, історизму, системності.

Результати дослідження:

1. Забезпечення. В роки Другої світової війни забезпечення військ картами планувалось та здійснювалось з урахуванням ведення війни. Відповідні ланки військово-топографічної служби здійснювали топографічне забезпечення безпосередньо на полях битв.

Водночас топографічна служба не могла б успішно вирішувати поставлені завдання з топогеодезичного забезпечення, якщо б їм не надавали допомогу відповідні топографічні організації тилу.

2. Топографічна підготовка військ. Особливу стурбованість командирів вищого рангу викликала топографічна підготовка військ. Велика кількість молодих офіцерів отримали військову освіту за

скороченою програмою. Офіцери, призвані із запасу, нерідко мали поверхневі знання про топографічну карту, погано орієнтувались на місцевості, допускали помилки у викреслюванні переднього краю оборони, повідомляли неточні відомості щодо розташування військ.

Тому керівництво військово-топографічної служби здійснювало контроль за організацією і проведенням занять з військової топографії у з'єднаннях та частинах. Час для проведення занять обирався в залежності від обстановки і тісно пов'язувався з виконанням задач, які були поставлені частинам та підрозділам.

3. Геодезичне забезпечення. Поряд із забезпеченням військ топографічними картами одним із головних завдань топослужби було забезпечення діючої армії вихідними геодезичними даними. Топогеодезичні частини фронтів з перших і до останніх днів війни в позиційних районах артилерійських частин, з'єднань та артилерійських груп розвивали геодезичні мережі з щільністю до 1-2 пунктів на 1-2 квадратних кілометри.

Для обробки польових матеріалів геодезичних робіт, обчислення координат геодезичних пунктів і складання каталогів, необхідних військам (головним чином – артилерії) створювались геодезичні обчислювальні частини, які себе повністю виправдали.

Робота військових топографів забезпечила повний перехід важкої артилерії до стрільби на геодезичній основі.

4. Основними видами робіт із забезпечення артилерії були: згущення артилерійських мереж; допомога артилерійським топографічним підрозділам у прив'язці вогневих позицій; визначення координат об'єктів противника; підготовка геодезичних даних для ведення артилерійської стрільби без пристрілки.

5. Аерофоторозвідка. Під час війни значення аерофотозйомки зросло і її справедливо почали називати аерофоторозвідка.

Досвід роботи з топогеодезичного забезпечення артилерії в перший період війни довів, що одних зусиль військових топографів, навіть при встановленні тісної взаємодії з артилеристами, було недостатньо. Була вкрай необхідна взаємодія між артилерією, Військово-Повітряними Силами і військовими топографічними частинами. А для цього треба було активізувати аерофотозйомку, глибше засвоїти дешифрування цілей противника і визначати їх координати не лише способами засічок з наземних пунктів за допомогою теодоліту, але й за аерофотознімками. Так започаткувалась робота з аерофоторозвідки, в якій активну участь брали військові топографи.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що з перших і до останніх днів війни радянським військовим керівництвом вирішувалось завдання з покращення топогеодезичного забезпечення військ.

ДО ПРОБЛЕМ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА

Історія Львова та Східної Галичини у період між двома світовими війнами є об'єктом дослідження цивільної історії, економістів, політологів. Однак, не повною мірою висвітлюються військова організація, оборонно-промисловий комплекс, військово-технічне будівництво, військова інфраструктура, які відіграють важливу роль у побудові держави. Військові формування, офіцерський корпус, парамілітарні організації міжвоєнного Львова відігравали важливу роль у культурному житті міста, побуті, політиці.

У сучасній історичній науці велика роль належить висвітленню повсякденного життя населення, зокрема такої консолідованої соціальної групи, як військовики. Їхні умови життя, побут, культурний рівень накладають відбиток на соціально-політичне життя усього населення міста. Із цієї точки зору, вивчення мілітарної складової дозволить доповнити картину життя містян міжвоєнного періоду.

Українська національно-визвольна революція 1917–1921 рр. була важливим явищем повоєнного революційного руху. Вперше після багаторічної перерви українська нація проголосила ідеї незалежності, воз'єднання українців східних та західних земель в єдиній державі.

Під Львовом під час польсько-радянської війни відбулася важлива операція, результатом якої стала поразка більшовицького наступу на Львів та зупинення поширення “світової республіки Рад” на терени Східної Європи.

Однак революція зазнала поразки, а Східна Галичина та її столиця – місто Львів потрапила до складу новоутвореної держави II Речі Посполитої. Водночас стали марними польські надії на утворення незалежних “буферних” держав (в тому числі й України), які б убезпечили Польщу від більшовицької Росії. Більшовики окупували всю Східну та Центральну Україну. Кордоном стала річка Збруч.

В умовах можливого поширення більшовизму у Східній Європі та загрози “червоної чуми” Львів активно мілітаризується. Збільшується кількість військових частин, реалізуються проекти військової інфраструктури, зростає чисельність військовиків, які здійснюють значний вплив на суспільно-політичне життя. У Львові розвивається військова освіта, виникає училище кадетів, розвиваються спортивні та парамілітарні організації, до яких вступають широкі маси молоді. Львів стає форпостом у боротьбі з більшовизмом.

Водночас у Східній Галичині залишається клубок нерозв'язаних національних питань, які зумовлені самим етнічним складом регіону. Українство Галичини не полишає надії на життя у своїй державі. Паралельно із активізацією мілітарного життя міста та Східної Галичини проходить формування українського військового підпілля. Цьому сприяє

велика кількість загартованих українців, які ще вчора відстоювали ідеї незалежності на полях битв нещодавніх воєн. Поряд з тим, підпільна діяльність та парамілітарні організації не у повному обсязі здатні забезпечити знання військової справи: організації та застосування підрозділів, поводження зі зброєю, військовою технікою і т.п. Важливим елементом отримання таких знань стає служба у польській армії.

Цікаві сторінки мілітарної історії міжвоєнного Львова пов'язані із корпусом кадетів. Львівський кадетський корпус знаходився у підпорядкуванні Міністерства військових справ, але навчання із загальноосвітніх предметів було справою Міністерства релігії та публічної освіти. Міністр освіти мав право втручатися лише в педагогічні справи і питання, що стосувалися загальної освіти кадетського корпусу. Навчання в корпусі тривало спочатку п'ять років, а відповідно до реформи середньої освіти з 1934/1935 навчального року – шість років (чотири роки гімназійних та додатково два – ліцейні). Відповідно, корпус кадетів поділявся на шість (спочатку – п'ять) рот (близько 60 кадетів кожна). Рота поділялася на два взводи, кожний взвод складав один шкільний клас. Максимальна кількість вихованців не перевищувала 450 чоловік.

17 березня 1933 р. Ю. Пілсудський став шефом корпусу. З цього часу корпус мав назву “Корпус кадетів № 1 маршала Юзефа Пілсудського”, а кадети носили на погонах його ініціали. По закінченню кадетського корпусу випускники або продовжували навчання у вищих навчальних закладах, або, після тримісячної військової служби на правах рядового (ця практика стосувалася кожного, хто прагнув стати офіцером), – до офіцерських шкіл. Як засвідчив досвід, близько 80% кадетів поступали до різних офіцерських шкіл (піхоти, артилерії, кавалерії, саперів, авіації, флоту та інших). Шкільні свідоцтва і свідоцтва про повноліття, які видавалися кадетським корпусом, мали таку саму силу, як і свідоцтва державних середніх шкіл математично-природничого профілю.

Вихованці, які отримували свідоцтво про закінчення кількох класів кадетського корпусу, приймалися без екзаменів до відповідних класів математично-природничих гімназій. Згідно з розпорядженням міністра освіти Польщі, випускники кадетського корпусу мали право поступати без додаткових іспитів до тих вищих закладів, які вимагали закінчення математично-природничих гімназій.

За даними початку 1939/1940 навчального року в корпусі кадетів № 1, за часи його дислокації у Львові, відбувся 21 випуск, атестати отримав 1201 кадет.

Отже, військові перетворення у Львові та Східній Галичині протягом 1919–1939 рр. потребують серйозного фахового аналізу. Об'єктивне наукове дослідження принципів та форм діяльності військових і парамілітарних формувань Львова, способів їх структурної організації, шляхів виконання покладених на них завдань дозволить визначити місце і роль міста у забезпеченні безпеки України в період становлення української держави, її збройних сил та інших силових структур, застерегти від помилок, що здійснені в минулому.

ЄВГЕН БЕРЕЗНЯК – УКРАЇНЕЦЬ, ЯКИЙ ВРЯТУВАВ КРАКІВ

Історія українсько-польських стосунків складна і суперечлива. В ній дивним чином чергуються часи спільного братерського, гармонійного співіснування, спільної боротьби і перемог з часами зрадництва, відвертого протистояння та кривавих братовбивчих конфліктів. Разом з тим, багато видатних постатей минулого по-різному трактуються історичною наукою України і Польщі. Це природно і закономірно. Проте, є в нашій спільній історії особистості, про які з вдячністю згадають обидва наші народи та добрим словом називає офіційна історична наука. Говорячи про тему нашої конференції, про роль людини у війнах ХХ століття, дуже важко було б оминати постать Євгена Березняка – українця, який в горнилі Другої світової війни рятував від знищення перлину Польщі – місто Краків.

Народився Євген Степанович 1914 року у місті Катеринославі (нині – Дніпропетровськ) у родині робітників. За спогадами Є.С. Березняка, його сім'я, в якій, крім Євгена, було ще дві доньки – Лідія та Євдокія, жила дуже бідно, але дружно. З п'яти років маленький Євген допомагав батькові працювати в полі і саме батько прищепив йому любов до праці.

У 1929 році після хвороби передчасно пішла з життя мама Євгена Степановича. Після цього він залишив родину та вступив до педагогічного технікуму в місті Зінов'євськ (нині – Кіровоград). Завершивши навчання, він працював вчителем у середніх школах у Кіровоградській та Дніпропетровській областях. У 25 років став завідувачем відділу народної освіти міста Львів та був нагороджений медаллю "За трудову доблесть".

На початку війни був евакуйований до Дніпропетровська. З наближенням до міста німецьких військ його залишили для підпільної роботи в тилу ворога. Понад два роки Євген Степанович перебував у підпіллі, де займався агітаційною роботою серед населення та проводив підривну роботу. Після звільнення міста від фашистських загарбників у грудні 1943 року був призначений на посаду завідувача сектора інформації Дніпропетровського обласного комітету партії.

Однак кабінетна робота Євгена Березняка тривала недовго. У січні 1944 року представники розвідувального управління штабу 3 Українського фронту, поінформовані про роботу Березняка у підпіллі, запропонували йому навчання у розвідувальній школі. Погодившись без вагань, Євген Степанович був направлений в одне з відділень розвідувальної школи під Москвою.

Підготовку 14 майбутніх розвідників, яка тривала півроку, здійснювали понад сто професіоналів різного профілю. Як згадує Є.С. Березняк, нікого з тих, з ким він навчався, більше ніколи в житті не зустрічав, а після війни дізнався, що всі однокурсники по розвідшколі загинули, виконуючи бойові завдання.

Майбутніх розвідників навчали без промаху стріляти з різних видів зброї, стрибати з парашутом, діяти у складних умовах місцевості та обстановки, користуватись засобами зв'язку та шифрування. Навчання промайнуло швидко.

У липні 1944 року Євген Березняк успішно склав випускний іспит, завданням якого було легалізуватися з фальшивими документами в Москві та розпочати збір розвідувальної інформації, і з відзнакою закінчив розвідувальну школу.

Того ж місяця Євген Степанович прибув до штабу 1 Українського фронту, який дислокувався у місті Проскурів (нині – Хмельницький). На той час війська фронту успішно завершували Львівсько-Сандомирську наступальну операцію, складалась сприятлива обстановка для наступу на територію Польщі та проведення Вісло-Одерської наступальної операції. Отже, радянським військам була вкрай необхідна достовірна розвідувальна інформація щодо угруповань противника на польській території.

У штабі фронту Євген Березняк був призначений командиром диверсійно-розвідувальної групи (ДРГ), отримав псевдонім “Голос” та розпочав підготовку до виконання завдання в окупованому Кракові з метою розвідки системи оборони німецьких військ на підступах до міста.

Крім Євгена Степановича, до складу ДРГ увійшли заступник командира групи, досвідчений розвідник, лейтенант Олексій Шаповалов (псевдонім “Гроза”) та радистка ефрейтор Ася Жукова (псевдонім “Груша”).

У ніч з 18 на 19 серпня 1944 року, ДРГ яку очолював Березняк (на той час – капітан “Михайлов”), десантувалася в районі Кракова. Через помилку льотчиків розвідники приземлились на значній відстані один від одного та від потрібного району. Євген Степанович швидко зорієнтувався на місцевості та вирушив у напрямку Кракова для подальшого об'єднання з іншими членами ДРГ. Однак доля пожартувала над ним. На другий день після десантування в тилу ворога Березняк потрапив до гестапо. Чи то доля вирішила, що він ще не виконав свою місію на землі, чи то завдяки вродженій кмітливості і винахідливості, але 27 серпня 1944 року на краківському ринку Тандетта Євгенові Березняку вдалося вирватися з рук ворога.

Після втечі з гестапо Євген Степанович ще 156 днів успішно виконував завдання командування. В цілому за час роботи в тилу противника, до 23 січня 1945 року, ДРГ під командуванням Є.С. Березняка повністю викрила краківське угруповання німецьких військ. З числа радянських військовослужбовців, які втекли з полону, створено бойовий загін, силами якого проведено диверсії на залізничних та шосейних комунікаціях противника. Крім того, група добула план мінування фашистами Кракова.

Всього командування фронту отримало від групи Є.С. Березняка понад 140 радіограм з цінними розвідувальними відомостями щодо військ та об'єктів німців, розташованих у Кракові та його передмістях. Ці відомості мали дуже важливе значення для планування та успішного

проведення військами 1 Українського фронту операції з розгрому краківського угруповання противника. Практично своїми діями ДРГ Березняка врятувала десятки тисяч життів радянських воїнів і мирних польських жителів, а також Краків від руйнування.

Виконавши завдання та повернувшись до розвідувального відділу фронту, Євген Степанович доповів керівництву про дії групи, у т. ч. про перебування у полоні. Після цього був направлений для проведення перевірки у перевірконо-фільтраційний табір НКВС. Численні перевірки підтвердили його невинність і за клопотанням Головного розвідувального управління Генерального штабу ЗС СРСР Євген Березняк був звільнений та демобілізований.

Після війни він знову повернувся на педагогічну ниву. Працював і директором школи, і начальником Львівського міського відділу народної освіти, і начальником Головного управління шкіл при Міністерстві освіти України. Захистив кандидатську дисертацію, написав п'ять монографій та має понад 100 наукових публікацій. Став заслуженим учителем України, почесним академіком Академії педагогічних наук. На пенсію вийшов у 1998 році у віці 85 років.

Повністю реабілітували Є.С. Березняка тільки через 20 років після закінчення війни завдяки періодичним публікаціям у пресі та зйомкам декількох документальних фільмів й телепередач. Зокрема, у 1965 році у газеті “Комсомольская правда” було опубліковано статтю про діяльність групи “Голос” та порятунок Кракова “Місто не повинно померти!”. У передмові до публікації маршал Василь Соколовський писав: “Все, розказане тут, відповідає дійсності й підтверджується документами, які знаходяться в архіві Генерального штабу під грифом “Зберігати вічно, знищенню не підлягає”.

Після публікації Указом Президії Верховної Ради СРСР “за зразкове виконання завдань командування в тилу противника та проявлені при цьому мужність і відвагу” Є.С. Березняк був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня. Через рік відомий письменник Юліан Семенов на основі архівних матеріалів ГРУ ГШ СРСР про діяльність розвідгрупи Євгена Березняка написав повість “Майор Вихор”, за якою згодом було знято однойменну кінострічку.

У 1971 році у видавництві “Молода гвардія” вийшла з друку книжка Є.С. Березняка “Я – Голос”, яка під різними назвами (“Пароль “Dum spiro...”, “Операція “Голос”) загальним тиражем у понад 2 мільйони примірників п'ять разів перевидавалась в Україні, Польщі, Болгарії, Узбекистані, Росії. Крім того, на екрани в різні роки виходили документальні фільми, присвячені Євгену Березняку.

У 2001 році Євгену Степановичу Указом Президента України “за особисту мужність і відвагу, героїзм і самопожертву, проявлені під час виконання особливо важливих завдань в роки Великої Вітчизняної війни”, було присвоєно звання Герой України. Указом Президента України у 2005 році – військове звання “генерал-майор”.

Крім того, Євген Степанович був нагороджений вищими військовими нагородами Польщі, численними орденами, медалями та відзнаками колишнього СРСР, України, Російської Федерації та громадських організацій, був почесним громадянином Києва та Кракова, почесним співробітником Головного управління розвідки Міністерства оборони України, почесним солдатом Воєнно-дипломатичної академії, почесним академіком та професором багатьох навчальних закладів України.

Помер Євген Березняк 24 листопада 2013 року у віці 99 років у Києві.

Історію не припустимо забувати, якою важкою чи ганебною вона б не була. З історії необхідно робити висновки та йти вперед. Ми переконані, що завданням сучасних українських та польських істориків є ламання старих негативних стереотипів наших народів щодо одне одного, стереотипів, що не дозволяють нам спільно розвиватися в атмосфері довіри та братерства. Завдання це складне та об'ємне. Одним із напрямів його реалізації є популяризація наших спільних перемог та героїв – таких як Євген Березняк.

Зміст

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Вступне слово Начальника Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного генерал-лейтенанта Ткачука П.П.	4
<i>Володимир Трофимович.</i> Від Кримської конференції 1945 р. до анексії півострова в 2014 р. (уроки для України).....	5
<i>Zygmunt Matuszak.</i> Ewolucja obrony operacyjnej w latach I wojny światowej	8
<i>Василь Гулай.</i> Загрози інформаційній безпеці особи в контексті розгортання “гібридної війни” та збройної агресії Російської Федерації проти України: нові реалії інформаційно-психологічної війни	10
<i>Олександр Дем'янюк.</i> Звільнення Волинської області від німецько-нацистських військ	13
<i>Андрій Слюсаренко.</i> Новітні форми міждержавного протистояння як предмет дослідження сучасної воєнно-наукової думки	15

СЕКЦІЯ 1

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І УДОСКОНАЛЕННЯ ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ..... 18

<i>Соколюк С.М.</i> С.К. Джевецький – фундатор вітчизняного підводного кораблебудування	18
<i>Maciej Franz.</i> Włoskie “Żywe torpedy” – koncepcja, sprzęt, użycie, mit	20
<i>Анненкова Н.Г.</i> Ознайомлення українських електромашинобудівників з британським досвідом виробництва електротехнічного обладнання для підводних човнів у 1934 р.	22
<i>Матушко Б.П., Коломієць М.В., Латін С.П.</i> Людина і бронетанкове озброєння: проблеми взаємодії	24
<i>Waldemar Jaskulski.</i> Wojska samochodowe podległe Ministerstwu Spraw Wojskowych w latach 1918-1919 r. Zarys organizacji.....	26
<i>Плазова Т.І.</i> Танки часів Першої світової війни	28
<i>Zbigniew Palski.</i> Użycie bojowych środków trujących w I wojnie światowej – prawdziwe zagrożenie czy mit?	30
<i>Zbigniew Zielonka.</i> Chemiczne wynalazki I wojny światowej.....	32
<i>Анненков І.О.</i> Причини залучання українських електромашинобудівних підприємств у 1930-ті роки до вдосконалення вітчизняних зенітних артилерійських систем.....	34
<i>Tomasz Matuszak.</i> Rozwój i zastosowanie aeronautyki wojskowej I wojnie światowej.....	36
<i>Харук А.І.</i> Віллі Мессершмітт проти Олександра Яковлева: літаки-винищувачі східного фронту	38

<i>Adam Szymanowicz. Wehrmacht w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Wyszukowanie, uzbrojenie, wyposażenie – wybrane aspekty</i>	40
<i>Юрова Т.М. Камуфляжна уніформа Другої світової війни та тенденції і практика її удосконалення в арміях США, України та Росії у ХХІ ст.</i>	42
<i>Maksymilian Sokół-Potocki, Piotr Dobrowolski. Artykuły poświęcone technice wojskowej na łamach czasopisma Bellona w latach 1945-1950. Analiza bibliograficzna</i>	44
<i>Яльницький О.Д., Хаустов Д.Є., Рудий А.В. Ретроспектива розвитку трансмісії танків Другої світової війни</i>	46
<i>Трофименко П.Є., Латін С.П., Матушко Б.П. Полкова артилерія армій СРСР і Німеччини на початку та в ході Другої світової війни</i>	48
<i>Вакал А.О., Овчинников І.І. Розвиток реактивних систем залпового вогню – минуле і сучасне</i>	49
<i>Трофименко П.Є., Демидко Л.С. Тенденції розвитку самохідної артилерії та напрями її удосконалення</i>	51
<i>Тарасенко І.А. Розвиток стрілецької зброї: короткий історичний екскурс</i>	53
<i>Казмірчук Р.В., Хом'як К.М., Ларіонов В.В. Аналіз розвитку та можливі шляхи застосування запальної зброї у сучасних бойових діях</i>	55
<i>Фтемов Ю.О., Колос Р.Л. Розвиток засобів інженерного озброєння у роки Другої світової війни</i>	57
<i>Платонов М.О., Івахів О.С., Юркевич Р.М. Напалм у ХХ столітті</i>	60

СЕКЦІЯ 2

РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА У БИТВАХ СВІТОВИХ ВОЄН ХХ СТОЛІТТЯ.....

<i>Ткачук П.П. Національна академія сухопутних військ під час проведення АТО на Сході України</i>	62
<i>Лосев О.С. Австро-угорські військові частини сухопутних військ з українським контингентом напередодні Першої світової війни.....</i>	64
<i>Нашивовичков О.О., Новікова В.Г. Розвиток корабельної артилерії в першій половині ХХ століття</i>	67
<i>Tomasz Grzegorzczak. Doświadczenia operacyjne i taktyczne oraz uzbrojenie z okresu Wielkiej Wojny w polskiej kampanii na Ukrainie wiosną i latem 1920 r.</i>	71
<i>Виздрік В.С. Участь українців у радянсько-польській війні 1939 року....</i>	72
<i>Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk. Techniki walki nieregularnej stosowane w kobiecych oddziałach sabotażowo-dyweryyjnych Zwz-Ak w latach 1940-1945</i>	74

<i>Кривизюк Л.П., Федоров О.Ю.</i> Роль бронетанкових і механізованих військ з визволення Правобережної України.....	76
<i>Miroslaw Sikora.</i> Znaczenie Górnego Śląska dla niemieckiego przemysłu zbrojeniowego 1939-1945: trendy, asortyment, wskaźniki produkcyjne	79
<i>Годій М.В., Антонов Г.А.</i> Тилове забезпечення в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.)	80
<i>Dariusz Materniak.</i> Batalion “Parasol” – jednostka specjalna Armii Krajowej.....	83
<i>Robert Pietrygala.</i> Zabezpieczenie inżynieryjne działań bojowych walk 2 Korpusu Polskiego w latach 1943-1945	85
<i>Maciej Roman Hubka.</i> “Anlage mitte” – “Piliza Stellung”: idea, budowa i wykorzystanie niemieckich umocnień z lat II wojny światowej w rejonie Tomaszowa Mazowieckiego	86
<i>Веденєєв Д.В.</i> Вплив геополітичних наслідків Другої світової війни на долю Західноукраїнського регіону	88
<i>Пилявець Р.І., Сидоров С.В.</i> Підземний простір як середовище збройної боротьби: історичний аспект	91
<i>Феденко О.В., Панасюк В.В.</i> Характерні риси сучасної війни	95
<i>Дедик О.В.</i> Туринка і Ярославичі – два різні результати однієї тактики ...	98
<i>Яким’як С.В.</i> Розвиток військово-морської стратегії напередодні та під час Другої світової війни	100
<i>Andrzej Olejko.</i> Bałkański przełom Wielkiej Wojny. Działania lotnictwa c. k. Austro-Węgier i Królestwa Serbii w kampanii Bałkańskiej 1915 r. w świetle archiwaliów wiedeńskiego Staatsarchiv-Kriegsarchiv, relacji i wspomnień	102
<i>Васильєв А.Н., Атрохов А.В.</i> Развитие военного искусства в ходе Первой мировой войны	105
<i>Кавун А.А.</i> Поразка Кримського фронту у 1942 р.	107
<i>Купрієнко Д.А.</i> Прикордонні війська СРСР в боях із загарбниками у червні 1941 року	110
<i>Фурман І.І.</i> Розвиток сил і засобів мінної війни та їх застосування на Чорному морі (1922–1953): уроки та висновки	113
<i>Горєлов В.І.</i> Бойове використання збройними силами Радянського Союзу кінно-механізованих груп у період 1943–1945 рр.	117
<i>Ляпа М.М., Латін С.П., Мешков О.П.</i> Вогневе ураження противника артилерією в наступі під час Другої світової війни	119
<i>Трофимович Л.В.</i> Історична драма Карпато-Української держави	121
<i>Гозуватенко Г.О.</i> Участь легендарної Савур-Могили в історії війн	123
<i>Казан Е.М.</i> До історії військово-медичної служби в Україні: постановка проблеми	126

<i>Івахів О.С., Марченко Я.В.</i> Смуга забезпечення: ретроспектива чи вимога сьогодення	128
<i>Середницький Я.А.</i> Три Кримські і Північно-Кавказька катастрофи Червоної Армії 1941-1942 років	130
<i>Супрунов Ю.М.</i> Розвиток системи підготовки фахівців Протиповітряної оборони напередодні Другої світової війни.....	131

СЕКЦІЯ 3

АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ВОЄН..... 135

<i>Andrzej Drzewiecki.</i> Człowiek w “szponach” wojny.....	135
<i>Науменко А.О.</i> Українці в російській імператорській армії під час Першої світової війни	136
<i>Michał Pozorski.</i> Spadkobiercy bushido-psychologia cesarskiej armii.....	139
<i>Зінкевич Р.Д.</i> Роль П. Скоропадського в українізації 34-го армійського корпусу Російської армії.....	140
<i>Jerzy Prochwicz.</i> Społeczne, polityczne i ekonomiczne skutki I wojny światowej.....	143
<i>Pytlova L.Y.</i> The imperial German navy and submarine warfare in British visual propaganda during the Great War.....	145
<i>Adam Adrian Ostanek.</i> Administracja wojskowa, cywilna oraz społeczeństwo Małopolski Wschodniej wobec zagrożenia wojennego 1938 i 1939 roku	147
<i>Marek Dutkiewicz.</i> Personel medyczny Legionów Polskich. Przygotowania do działań wojennych a rzeczywistość.....	148
<i>Панасюк К.В.</i> Маловідомі факти з історії німецької літератури про Другу світову війну: умови творення та впливи	150
<i>Ганеєва О.Л.</i> Жіночі авіаційні частини у німецько-радянській війні: джерелознавчий аспект.....	152
<i>Aneta Niewęglowska, Małgorzata Wiśniewska.</i> Szkolenia kobiet do pomocniczej służby wojskowej w II wojnie światowej.....	155
<i>Печенок І.С.</i> Проблеми проведення мобілізації до Червоної Армії в Західній Україні (1944-1945 рр.)	154
<i>Кравець Н.П.</i> Дезертири РСЧА 1941 року	162
<i>Аблазов І.В.</i> Антропологічні аспекти бойових дій в Афганістані ...	164
<i>Бураков Ю.В.</i> Історико-психологічні аспекти фронтового життя учасників Сталінградської битви	166
<i>Куцька О.М., Луцьков А.В.</i> Причини виникнення та шляхи подолання ганебної поведінки бійців Червоної Армії на території Німеччини наприкінці Другої світової війни.....	168
<i>Олешко О.А.</i> Погляди мислителів на природу війн: антропологічний вимір.....	171

<i>Поцюрко О.Ю.</i> Формування української національної ідеї в період Другої світової війни.....	173
<i>Євсєєв І.Г.</i> Система матеріального стимулювання бойової діяльності особового складу діючої армії в роки німецько-радянської війни: досвід минулого та погляд у сьогодення	175
<i>Пашкова О.О.</i> Значення національних особливостей військового контингенту при проходженні військової служби.....	178
<i>Скрябін О.Л.</i> Офіцерський корпус Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни: основні аспекти підготовки і проходження служби.....	180
<i>Носова Г.С., Свірідова Л.Ю.</i> Розвиток топогеодезичного забезпечення радянських військ в роки Другої світової війни.....	183
<i>Щеглов А.Ю.</i> До проблем військової історії міжвоєнного Львова.....	185
<i>Шумка А.В.</i> Євген Березняк – українець, який врятував Краків.....	187

Наукове видання

**ЛЮДИНА І ТЕХНІКА У ВИЗНАЧНИХ БИТВАХ
СВІТОВИХ ВОЄН ХХ СТОЛІТТЯ
(до 70-річчя завершення Другої світової війни)**

**Збірка тез доповідей Міжнародної наукової конференції
21–23 жовтня 2015 р.**

Редакційна група за якість матеріалів відповідальності не несе. Матеріали доповідей авторів надано відповідно до заявок на участь у конференції.

Підписано до друку 05.10.2015.
Формат 60х90 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 11,63
Обл.-вид. арк. 10,53
Тираж 100 прим.
Замовлення 69

Видавець та виготовлювач – Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.